

**DESTAN VE EFSANELERE GÖRE BOZKIR KAVİMLERİNDE
KÜLTÜREL HAYAT**

MAZHAR NARŞAP

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS 2017

Mazhar NARŞAP tarafından hazırlanan “Destan ve Efsanelere Göre Bozkır Kavimlerinde Kültürel Hayat” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Eskiçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

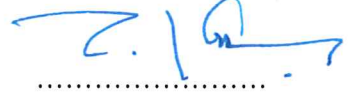
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Başkan : Prof. Dr. Salim KOCA

Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK

Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Tez Savunma Tarihi: 03/08/2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

MAZHAR NARŞAP

24.07.2017

DESTAN VE EFSANELERE GÖRE BOZKIR KAVİMLERİNDE KÜLTÜREL HAYAT
(Yüksek Lisans Tezi)

MAZHAR NARŞAP

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AĞUSTOS 2017

ÖZET

Orta Asya coğrafyasında yaşayan bozkır kavimlerinin kendilerine has olarak meydana getirdiği bozkır kültürüne dair yazılı ve arkeolojik bir çok kaynaktan bilgi edinebilmektedir. Bozkır kültürüne dair bilgi edilen kaynaklardan biri de destan ve efsanelerdir. Bu destan ve efsanelerden bozkır kültürünün siyasi, sosyal, askeri, dini ve ekonomi gibi birçok yönünden bilgi elde edilebilmekte ve bu söz konusu bilgiler diğer yazılı ve arkeolojik kaynakların verdiği bilgileri de destekler mahiyettedir. Bu çalışmada bozkır kavimlerinin kültürel hayatı destan ve efsanelere göre incelenmeye çalışılmıştır.

Bilim Kodu : 110802
Anahtar Kelimeler : Türk, Kültür, Destan, Bozkır
Sayfa Adedi : 136
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

THE CULTURAL LIFE AMONGST THE STEPPE TRIBES IN ACCORD WITH EPICS
AND MYTHS

(M.S. Thesis)

MAZHAR NARŞAP

GAZİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

AUGUST 2017

ABSTRACT

From written texts and archaeological data on the steppe culture the steppe tribes of Central Asia made exist idiosyncratically is it possible to extract information. Two sources of the data are epics and myths. Accordingly, many aspects of political, social, military, religious and economic life in the steppe culture can be observed in these epics and myths, and what is obtained from the data acknowledges the written and archaeological sources. This study intends to analyze the life in the steppe culture in accord with epics and myths.

Science Code : 110802

Key Words : Turkish, Culture, Epic, Steppe

Page Number : 136

Supervisor : Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

TEŞEKKÜR

Üniversite eğitimim boyunca bilgi ve tecrübesiyle daima yanımda olarak yol gösteren ve bu çalışmanın da başlangıcından itibaren her türlü desteğini esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. İLHAMİ DURMUŞ'a , hocam Doç. Dr. ESMA REYHAN'a, eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi her türlü desteği sunan babam DURAN NARŞAP ve annem SERMİN NARŞAP başta olmak tüm aileme, kıymetli arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
1.GİRİŞ	1
2.DEVLET VE DEVLET YÖNETİMİ	5
2.1. Devlet ve Vatan Anlayışı	5
2.1.1.Devlet Anlayışı	5
2.1.2 Vatan Anlayışı	7
2.2 Devlet Teşkilatı ve Cihan Hakimiyeti Anlayışı	9
2.2.1 Devlet Teşkilatı.....	9
2.2.2. Cihan Hakimiyeti Anlayışı	12
2.3. Devlet Yöneticileri	15
2.3.1 Hükümdar	15
2.3.2 Hatun	23
2.3.3 Tigin.....	24
2.3.4. Vezir	25
2.3.5. Devlet Meclisi ve Han Toyu.....	27
3. SOSYAL HAYAT	33
3.1 Aile	33
3.2.And (Yemin)	55
3.3 Nevruz (Yeni Gün).....	60
3.4 Beslenme	64
3.5.Giyim ve Kuşam.....	68
4-ASKERİ HAYAT	73

4.1 Askeri Yapılanma.....	73
4.2. Alp ve Alpin Yetişmesi	75
4.3. Savaş Araç ve Gereçleri	78
4.3.1. At	79
4.3.2. OK	81
4.3.3. Yay.....	83
4.3.4. Kılıç, Kama, Súngü	84
4.3.5. Zırh, Miğfer ve Kalkan.....	86
4.4.Taktik	87
5. DİN	91
5.1.Tanrı	91
5.2. Kainatın Yaratılışı	92
5.3. Tabiat Kuvvetlerine İnanma.....	93
5.3.1.Ağaç İnanıcı.....	93
5.3.2. Dağ İnanıcı.....	97
5.3.3.Su İnanıcı	99
6. EKONOMİ.....	103
6.1.Hayvancılık	103
6.1.1. At.....	103
6.1.2.Koyun	105
6.1.3.Diğeri hayvanlar	107
6.2.Çoban	108
6.3.Madencilik.....	112
6.4.Ticaret.....	116
7- SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA.....	123

1.GİRİŞ

Her millet yaşadığı çevrenin şartları neticesinde kendini kültürünü meydana getirmektedir. Orta Asya coğrafyasında yaşayan bozkır insanı ise çevrenin şartları neticesinde kendine özgü olan bozkır kültürünü oluşturmuştur. Kùltürler topluluğun yaşadığı çevre şartlarına göre; yerleşik kùltür, göçebe kùltürü ve asalak kùltür bir de buna ilave olarak göçebe kùltürden bazı farklı yönleri bulunan konar-göçebe kùltür olmak üzere temelde dört kısımda incelenmektedir. Yerleşik toplumların meydana getirdiği kùltürlerde tarımsal faaliyetler görülmektedir. Bu kùltürün insanları toprağı ekip biçerek bu şekilde geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Asalak kùltür insanı ise, hayvanları avlamış ve doğada hazır bulunan ürünleri toplayarak geçimini temin etmiştir. Göçebe kùltürünün insanın hayatında ise hayvan besleme önemli yer almaktadır. Hem göçebe kùltürü hem de konar göçebe kùltürü ekonomik yönden aynı özelliklere sahip olmalarına rağmen göçebe kùltürünün belli bir sistemde hareket etmemesi, konar göçebe kùltüründe ise göçün sadece boyun yaylağı ve kışlağı arasında belli bir sistemde yapılması bakımında ayrılmaktadır. (Durmuş, 1997, s.14) Orta Asya coğrafi ve ekonomik şartları konar göçebe kùltüre elverişlidir. Burada yaşayan toplumlar bu coğrafi ve ekonomik şartlar neticesinde kendilerine has olan bozkır kùltürünü diğer bir adı ile de atlı göçebe kùltürü meydana getirmişlerdir.

Türk milletinin daha M.Ö. yüzyıllardan başlamak üzere günümüze kadar devam eden bir tarihi bulunmaktadır. En eski Türk tarihine dair yazılı kaynaklarda sınırlıda olsa bilgi bulunmakla birlikte bozkır kavimlerinin yazıya geçmeden önceki dönemlerindeki tarihleri ve kùltürleri hakkında sözlü ve arkeolojik kaynaklardan bilgi alınmaktadır. Sözlü kaynaklarında başında da destan ve efsaneler gelmektedir. Destan ve efsaneler sadece hayali unsurlardan meydana gelmemektedir. Bunlardan bozkır kavimlerinin tarihsel süreçleri ve kùltürel unsurlarına dair pek çok bilgi edinmek mümkündür.

“Dastan veya “ Destan” sözü Farsça’da “efsane, mesel ve hikâyet-i güzeştegan manasındadır. (Sakaoğlu, 2014, s.19) Kelimenin ilk defa Türkler tarafından kullanılış zamanını tespit etmek oldukça zordur. Bununla beraber 9-11’ inci asırlar arasında yazılı edebiyatın muhtelif türlerinde kullanıldığı tahmin edilebilir. (Sakaoğlu, 2014, s.19) Türk boylarında destan kavramını karşılamak üzere kimi terimler kullandıkları kaynaklarda

bildirilmektedir. Destan terimi, farklı anlamlarda halk hayatında ve terim olarak değişik edebiyat geleneklerinde geçmişten günümüze yaygın olarak kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi'nde kahramanlık temalı ve olağanüstü motifli anonim anlatı türü ile aşk konulu anlatı türü “destan ve “halk hikayesi” terimleriyle birbirinden ayrılmakta iken, kimi Türk lkelerinde “muhabbet destanı” terimi, Türkiye'deki “halk hikayesi” terimine karşılık olarak kullanılmaktadır. Bir toplumun meydana yaşadığı acı tatlı olayları ve o toplumun kahramanlıklarını olağanüstü motiflerle süsleyerek oluşturan Türkçe'deki “destan” kelimesinin karşılık olarak Batı dillerinin bir çoğunda yaygın olarak “epigue”, “epopee”, “epos” gibi kelimelerine yer verildiği görülmektedir. (Oğuz, 2004, s.5) Destanlar sadece hayali unsurlar dan ibaret olmamakla birlikte ait olduğu toplumun tarihi ve kültürüne kaynaklık etmektedir. Milli destanlar oluşumunda önemli aşamalar vardır. Bunlar;

1.Milletlerin yazılı tarihleri olmaması nedeniyle birebir gerçeklerin anlatılamadığı eski ve iptidai bir devir geçiriyor olmaları.

2.Destan teşekkül ettirecek milletin geçmişinde unutulmaz tabiat olaylar, büyük savaşlar, gler, işgaller ile istilalar yada yeni coğrafyaların keşfi gibi etkileyici olayların yaşanması gerekmektedir. (Gökdağ, 2015, s.12)

Destanlar birdenbire oluşmazlar. Değişik safhalardan geçtikten sonra, tarihin belli bir döneminde kaleme alınırlar. Kaleme alınma safhasına kadar sözlü olarak gelişen destanlar, toplumdandan topluma hatta insan insana farklı versiyonlara bürünür. Destanın oluşması için öncelikle halk nezdinde derin izler bırakacak ve nesilden nesile aktarılacak kadar ruh ile vicdanlarda etki eden bir olayın gerçekleşmesi gerekir. Bu dönemde zaten yazılı kaynaklar bulunmadığından, söz konusu olay çeşitlenir ve değişik nitelikler kazanır. (Gökdağ, 2015, s.13)

Destanın ortaya çıkışının ikinci safhasında ise ozanlar ya da anlatıcılar, o destan hakkında manzum yada mensur bir metin teşekkül ettirirler. Ancak manzum anlatı türünün mutlak anlamda ön planda olduğu tarih öncesi dönemlerden destanlar, büyük oranda manzum metinler olarak ortaya çıkmıştır. (Gökdağ, 2015, s.13)

Üçüncü safhada ise, destanı okuyan bütün ozan ya da şairlerden farklı olarak adeta bir destan kahramanı gibi büyük bir ozan yada şairin çıkıp, destanın bütün parçalarını bir araya getirmesi gerekir. Ancak bu bir araya getirme safhasında destanın yeni bir üslupla, adeta söylemesi gerekir işte bu sahaflardan sonra bir destan kaleme alınmaya hazır hale gelir. (Gökdağ, 2015, s.13)

Hüseyin Nihal Atsız destanı kısaca şu sözlerle anlatmaktadır; “*Geçmişte meydana gelmiş olaylar anlatan bir destana sahip olmak millet için bir şanstır. Her millet bu şansa sahip olamamıştır. Destanlar esasında milli edebiyatın ve milli değerlerin en değerlisidir*”. (Atsız, 2015, s.146)

Türk milletinin tarih sahnesine çıktığı gündən beri tarihsel süreç içerisinde iyi veya kötü birçok olayla karşı karşıya kalmıştır. Türk milleti henüz yazılı döneme geçmedikleri süreçte meydana gelen olayları gelecek nesillere aktarmak için destanları kullanmıştır. Tarih öncesi dönemlere kadar giden geçmişe sahip olan Türk milleti birçok da destanı bulunmaktadır. Ancak Türklerin tarih yazan değil tarih yapan bir millet olma özelliği burada da görülerek destanlar meydana geldiği dönemlerde yazıya geçirilmemiştir. Bu nedenle destanların hemen hemen hiçbiri tam değildir. Ancak daha sonra kaleme alınan kaynaklar arasında parçalar ve özetler halinde bulunan destanlar günümüze kadar ulaşabilmiştir. (Koca, 2010, s.215) Türk destanları özellikle on dokuzuncu asırdan itibaren bilimsel olarak çalışılmaya başlanmış olup ilk çalışan Türk ilim adamı ise Ziya Gökalp'tir.

Destanlar yıllardır süre gelen sözlü geleneğin ürünü olup eski zamanlarda yaşanmış bir olayı zaman geçtikçe hayali unsurların karışmasıyla ortaya çıkmıştır. Türk milletinin İslamiyet öncesi dönemlerine dair destanlardan, devlet ve devlet yönetim, sosyal yapı, dini inançlar, ekonomik hayat ve askeri teşkilat hakkında pek çok bilgiyi bulmak mümkündür. Örneğin; Oğuz Kağan destanında görülen “gök otağımız güneş bayrağımız” ibaresi Türk cihan hakimiyeti anlayışını yansıtmakla beraber aynı destanda daha eskiçağlardan itibaren Osmanlı İmparatorluğuna kadar kültürel süreklilik içerisinde sürececek olan devlet yönetiminde iki teşkilat anlayışını görmekteyiz. Türk adının ilmi çalışmalar “türemek” fiilinden ortaya çıktığını savunmuşlar Ergenekon destanı ise bunun en büyük kanıtı olmuştur.

Türkler için tuğlarının veya al bayrağın dalgalandığı yer olan vatanın kaybedilmesi sonucu devletin ve halkın başına felaket Göç destanında anlatılmıştır. Bozkır toplumunun inancı, inandığı kültler ise çeşitli destanlar da yer bulmuştur. Bozkır kavimleri kendilerini düşmana karşı korumak amacıyla ordu- millet anlayışı içerisinde hareket etmişler çeşitli destanlarda askeri seferlere ve silah çeşitlerine rastlamak mümkündür. Kısaca destanlar sadece olağanüstü motiflerin oluşturduğu metinler değildir. Onlar tarih ve kültürel konularda en önemli kaynaklardan biridir.

2. DEVLET VE DEVLET YÖNETİMİ

2.1. Devlet ve Vatan Anlayışı

2.1.1. Devlet Anlayışı

Bozkır kavimlerinin ortaya çıktıkları tarih öncesi dönemden itibaren bir devlet geleneğine sahip olduğu görülmektedir. Bilge Kağan abidesinde geçen “*Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıkta; ikisinin arasında insan oğlu yaratılmış. İnsan oğulları üzerine ecdadım. Bumin hakan, İstemi hakan tahta oturmuş; oturarak Türk milletinin ülkesini, töresini idare edivermiş, tanzim edivermiş.*”(Orkun, 2011, s.24) bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Türk milletinin daha dünyanın yaratılış zamanından itibaren bir devleti olduğu görülmektedir.

Türk milleti yaşamış oldukları Orta Asya coğrafyasının iklimi karşısında yaylak ve kışlak arasında göçebe bir yaşamı benimsemiştir. Bu göçebelik basit bir şekilde yapılan göçebelik değil sistemli bir şekilde Hanın veya kağanın önderliğinde yaylak ve kışlak arasında yapılan göç hareketidir. Yaylağa ve kışlağa gidiş ve gelişler belirli bir düzen içerisinde gerçekleşmiş bu da devletin varlığının göstergesidir.

Dil ve kültür bağlarına sahip olan insanların bir araya gelmesiyle millet oluşmaktadır. Bu milleti meydana getiren insanlar meydana getirdiği en büyük eser bir devlettir. Bozkır kavimlerinde de devlet ve devlet yönetim anlayışı daha tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerden itibaren ortaya çıkmıştır. Söz konusu bozkır kavimleri yaşadıkları Orta Asya coğrafyasının bozkırlarında devlet kurdukları gibi göç ettikleri birçok coğrafyada da kendilerine has devletler kurmuşlardır. (Koca, 2011, s.63)

Tarihin kadim halklarından olan bozkır kavimleri tarihsel süreç içerisinde hiçbir zaman devletleri olmadan yaşamamışlardır. Çünkü onların dünya görüşüne göre devlet, halkının huzurunu ve güvenliğini temin etmekte ve de halkın refahını artırmaktaydı. (Koca, 2011, s.63) “Devlet, halk içindir” anlayışı bunun en güzel ifadesidir.

Bozkır kavimleri devleti “el” veya “il” olarak tanımlamakta olup. Devletin meydana gelişini “illemek”, devletin yönetilmesini ise “il tutmak”, devleti bir düzen çerçevesinde olmasını “il itmek”, toplumu bir çatı altında tutan devletin yok olmasını ise “ilsiremek” şeklinde ifade etmişlerdir. Türk toplumunda devletin önemi oldukça büyüktü toplumu bir arada tutan en küçük yapı biri aile iken en büyük siyasi teşekkül ise devlet olarak görülmekteydi. Dede Korkut hikayelerinde ise Dede Korkut tarafından söylenen dua niteliğinde bir sözde “devletsiz kalmaktan tanrı toplumu korusun denilmektedir.” (Gömeç, 2009, s.315) Çünkü devletsiz olan bir toplumu bir arada tutmak imkansız hale gelmektedir. Dağılan toplum ise diğer toplumlar tarafından kolayca yok edilebilirdi. Bu nedenle Dede Korkut toplumu bir arada tutan devletin yok olmaması için tanrı korusun demektedir. Bu da bozkır toplumlarının da devletin ne kadar önemli olduğunu ifade etmesi açısından önem arz etmektedir.

Devlet, bir milletin siyasi örgütlenmesi sonucu, sınırları çizilmiş ve vatan olarak kabul edilen toprak üzerinde bağımsız bir şekilde meydana getirilen teşkilattır. (Koca, 2010, s.66) Bu tanımdan anlaşılacağı üzere devlet dört temel unsur üzerine inşa edilmiştir. Bu unsurlar şunlardır;

Devleti oluşturan ilk unsur Halk; Bozkır kavimleri halkı “kün”, “bodun” veya “el” diye adlandırmışlardır. Bozkır kavimlerinin yaşadıkları Orta Asya coğrafyasında üzerinde bulunan insanlar Bozkır kavimlerini yöneten hükümdarlar tarafından bir devlet çatısında toplanarak bozkır kültür coğrafyasına has bir halk yapısı oluşturulmuştur. (Durmuş, 2009, s.61) Bu has yapı tarihsel süreç içerisinde ilk kez Hun hakanı Mete'nin yazmış olduğu Çin' yazmış olduğu mektubunda görmekteyiz. Mete, mektubunda kısaca bozkırın *ok ve yay kullanan tüm kavimlerini aile gibi bir araya getirdiğini; şimdi onların bir halk oldular*”. (Koca, 2010, s.67) diye anlatan Mete han halkın, dağınık halde yaşayan boyların devlet eliyle birleştirilmesiyle ortaya çıktığını anlatmaktadır.

Devletin temelini oluşturan ikinci unsur ise bağımsızlıktır. Bağımsız olmak bozkır kavimlerinin en çok önem verdikleri husustur. Çünkü onlar bağımsız oldukça yaşayacaklarını inanmaktaydılar. (Koca, 2010, s.70) Bozkır kavimleri tarihsel süreç içerisinde yaşadıkları olaylardan dolaylı olarak bağımsızlıklarını kaybetmekle tehlikesini meydana geldiği anlarda bile ata toprakları olan vatanları bırakarak göç etmişler fakat bağımsızlıklarını kaybetmemişlerdir. Bağımsızlık konusu nedeniyle devleti yönetenler

arasında bile şiddetli tartışmalar olmuş hatta Hun devleti bağımsızlık konusundan yapılan tartışmalar neticesinde ikiye ayrılmıştı.

Devletin temelini üçüncü unsuru ise vatandır. Vatan, bağımsız bir devletin yönetme yetkisini kullanabildiği sınırları belli toprağa denir. (Kafesoğlu, 2010, s.227) Bozkır kavimleri de, devletin hakimiyetinde olan ve halkın üzerinde yaşadığı topraklara “ülke”, “ulus” veya “yurt” olarak ifade etmişlerdir. (Koca, 2010, s.67) Bozkır kavimleri için vatan sadece halkın yaşadığı ve ekonomik olarak halkı besleyen bir yer değildi; aynı zamanda vatan bozkır kavimlerinin tuğlalarının özgürce dalgalandığı ve ata ruhlarının olduğu bir yerdir.(Koca, 2010, s.68) Ülke, sadece hükümdarın değil devletin toprak malı idi. Mete Han’dan çeşitli isteklerde bulunan Tunguz hükümdarına isteklerini yerine getiren Mete Han, toprak istediklerini zaman onunla savaşmıştır. Göç destanının ise ülke toprağının kaybedilmesi sonucunda devletin başına gelen felaket en iyi şekilde anlatılmıştır.

Devletin temelini oluşturan en son unsur ise kanundur. Bozkır kavimleri toplumu bir arada tutan töreyi devletin temel unsurlarından kabul eden bir hukuk anlayışı hakimdi. Devlet kanunlara göre yönetilmekteydi. Kanunlar da hem hükümdarın halkına, halkında devlete karşı sorumluluklarını belirlemiştir. Bu kanunlar bozkır halkının huzur ve adalet içerisinde yaşamasını sağlamıştır.

2.1.2 Vatan Anlayışı

Türklerde vatan ve ülke anlayışı en erken dönemlerden itibaren başlamıştır. Ülkeyi terk edilmez feda edilemez bir değer olarak görmüşlerdir. Günümüze kadar süre gelen bir vatan sevgisi kültürel sürekliliğin en iyi göstergesidir. Türkler, tuğ ve bayraklarının dalgalandığı yerleri yurt bilmişlerdir. Ülke toprakları hükümdar tarafından korunmaktadır. Hükümdar ülkeyi korurken en ufak taviz bile vermeden toprakları muhafaza etmektedir. Bunun en güzel örneği Hun hakani Mete Han döneminde görülmektedir.

Mete han tahta çıktığı zaman Tunghular, Mete Han’ı siyasi açıdan kışkırtarak daha devlet teşkilatını tam anlamıyla teşkilatlandırmadan bir savaşa sokmak amacıyla ilk başta bir elçi göndererek Mete Han’ın binli koşan atını istemişlerdir. Mete Han bunun üzerine devlet ileri gelenlerinden meydana gelen meclisi toplayarak durumu anlattığında devlet ileri gelenleri Tunghuların bu istediğinin kabul edilemeyeceğini bildirmesine rağmen hükümdar Mete

daha önceden bilgi ve tecrübesiyle Tunghuların bu politikası sezinlemiş ve Tunghularla henüz savaşa girmemek için atı elçiye teslim etmiştir. Bunun üzerine Tunghular Mete Han'dan bir hatununu istemişlerdir. Mete Han devlet ileri gelenlerine durumu anlattığında yine bazıları bunun kesinlikle kabul edileceğini ifade etmelerine rağmen Mete Han yine zaman kazanmak adına hatununu elçiye teslim etmiştir. Bunun üzerine cesareti artan Tunghu hükümdarı Mete Han'dan Tunghu ile Hun toprakları arasında kalan bir çorak araziyi istemiştir. Mete Han devlet büyüklerine bu durumu anlattığında daha önceden atı ve hatununu verdiği için çorak bir arazinin verilebileceği düşünenler olmuştur. Buna çok kızan Mete Han ise at ve hatunun şahsi malı olduğunu ancak toprağın ise devletin malı olduğunu bunun verilemeyeceğini belirtmiş ve verelim diyen devlet adamlarını öldürttüğü gibi Tunghular üzerine büyük bir sefer düzenlemiştir. (Ögel, 2015, s.157-158)

Mete Han dönemine rastlayan bir olayda Hun tahtına çıktığı sırada Tunghuların baskısıyla karşılaşmış ve devlet teşkilatı tam anlamıyla sağlamak adına bir takım tavizlerde verilmiştir. Fakat söz konusu vatan olunca Mete Han hem devlet adamların toprak konusunda taviz verenleri hem de Tunghuları düzenlediği seferin sonucunda yenilgiye uğratmıştır.(Koca, 2015, s.70) Gerçekten de devletin temeli oluşturan unsurlardan biri de toprak olup. O devleti yöneten hükümdarın şahsi malı değildi. Nitekim Hun hükümdarı Mete Han döneminde yaşanan bu olayda Mete'nin tutumu bu düşüncüyü destekler mahiyette olup, bu düşünce devletin temeli olan toprağın değer ve önemini açıkça ifade etmektedir. (Durmuş, 2009, s. 80)

Türklerin, tuğ ve bayraklarının dalgalandığı vatan topraklarını kaybetmeleri ise büyük felaketlere sebep olmaktaydı. Göç destanı, vatan toprağının kaybettikten sonra devletin ve halkın başına gelen olayları anlatması güzel bir örnektir. Uygurlarda Yü-lu Tigin Uygur tahtına çıktıktan sonra Çin ile birçok savaşlar yapmış ancak halkını huzura ve refaha kavuşturmak için Çin ile bir anlaşma yaparak savaşa son vermiştir. Ayrıca da Çin sarayından bir prenses alarak bir akrabalık bağı tesis etmiştir. Uygur hakanı bu Çinli prenses ile evlendikten sonra Uygurlar hakkında bilgi toplamak amacıyla Uygur ülkesine gelen Çin elçileri Uygur ülkesinin zenginliği ve refahının Kutlu dağ olarak adlandırılan bir dağdan kaynaklandığı ve de bu dağın yok edilmesi ise neticesinde ise Uygurların zayıflayacağı düşüncesine sahip olmuşlardır. (Ögel, 2014, s.94) Bu düşünceleriyle Uygur hakanının huzuruna çıkan Çinli elçiler hakana Çinli bir prensesle evlendiğini ve buna karşılık olarak Kutlu dağın taşlarını istemişlerdir. Bu istediği Uygur hakanı geri çevirmeyerek kabul

etmiştir. Çinliler bu taşları önce ateşte yakmışlar daha sonra asitle küçük parçalara ayırmışlar ve Çin'e götürmüşlerdir. Kutlu Dağ'ın taşlarının Çin'e gitmesinden kısa bir süre sonra Uygur ülkesinde felaketler başlamış, kuşlar hayvanlar göç göç diye bağırışlar, Uygur hakanı ölmüş bu hakan dan sonra yerine gelenlerde de arka arkaya ölmüşler ve halkın huzur ve refahı bozulmuştur. Bunun üzerine Uygurlar hayvanlardan gelen göç sesinin kesildiği yer olan Turfana göç etmişlerdir. (Sakaoğlu,2014, s.217)

Göç destanında görüldüğü gibi vatan toprağı terk etmek veya düşmana bırakmak hükümdara ve halka çeşitli felaketler getirmekteydi. Orhun anıtlarında Ötüken'in yurt tutulması gerektiği eğer burayı halk terk ederse felakete uğrayacağı açıkça ifade edilmiştir. (Tekin, 2014, s.21)

Bozkır kavimleri tarihin ilk dönemlerinden itibaren devletin temeli olan toprağının önemini kavrayarak ona kutsiyet atfetmişlerdir. Günümüzde de vatan terk edilemez bir kutsal bir değer olarak yer almaktadır. Bu da milli değerlerin bir kültürel süreklilik içerisinde yansımasıdır. (Koca, 2010, s.68)

2.2 Devlet Teşkilatı ve Cihan Hakimiyeti Anlayışı

2.2.1 Devlet Teşkilatı

Bozkır kavimlerinin devlet teşkilatlarının oluşumu, onların dünyanın yaratılışı düşüncesine uygundur. Bir başka ifade bozkır insanın evrenin yaratılışı düşüncesi ile devletin oluşumu düşüncesi aynıdır. (Koca, 2011, s.528) Orhun anıtlarına yansıyan bu anlayışa göre, "*Üstte gökyüzü, altta yağız yer, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış; insanoğlunun üzerine de Türk kağanları oturulmuştur.*" Bu anıtların da ifade ettiği bozkır insanın devlet anlayışına göre devlet bütün dünya idi.

Bozkır kavimlerini yöneten kağanlar esasında tüm dünyanın hükümdarı konumundadır. Yani dünya da yaşayan bütün insanlar onun halkıdır. Hükümdarlar siyasi gücünü Tanrıdan almaktaydılar. İlahi temele dayanan Türk hükümdarlarının elinde tuttuğu siyasi iktidar, tanrıdan başlamak üzere yukarıdan aşağıya doğru gelen bir düzende yer yüzüne inmekte yer yüzünde ise bu iktidar yetkisi sağa sola veya bozkır devlet teşkilat yapılanmasına uygun

olarak doğu ve batı şeklinde iki ayrılmaktaydı. Bozkır kavimlerinde devlet teşkilatı başta olmak üzere diğer yapılanmalarında genel itibariyle çeşitli adlar altında ikili bir yapılanma şeklinde meydana geldiği görülmektedir (Koca, 2011, s.529)

Bu söz konusu ikili teşkilat sisteminde her zaman bir tarafın hakimiyeti elinde bulundurduğu, diğer tarafında ona tabi olduğu görülmektedir. Bozkır kavimlerinin devlet teşkilatında doğu veya sağ tarafın üstünlüğü vardır. Hükümdar doğu tarafında oturur batı ve diğer bölgelerdeki beyler ona tabi olurlardı. Örneğin; Oğuz Kağan destanındaki Batı tarafına giden ok bulan Üçoklar, Doğu tarafına giden ve yay bulan Bozoklara tabi olmuşlardı. Bozkır kavimlerinin devlet teşkilatında başta tanrıdan kut alan bir kağan bulunmakta olup ülke bu hükümdarın emrinde sağ-sol veya doğu- batı diye iki kanata ayrılırdı. Söz konusu bölgelerde bulunan yöneticiler bölgelerinde hükümdarın emirlerini ve töreyi uygularlar. Bu yöneticiler sorumlu oldukları bölgelerin iç işlerinde kendileri kararlar alabilmekteyken tüm devleti ilgilendiren konularda ise hükümdara bağlıydılar. Devlet yönetiminde yer alan bu ikili teşkilat bozkır kavimlerinin ordu teşkilatında da görülür. Devlete bağlı olan yöneticiler devlette bulunduğu konuma göre de orduda yer almaktaydılar. (Kafesoğlu, 2010, s.261)

Bozkır kavimlerinin bu ikili teşkilatına dair destan ve efsanelerde de bilgiler bulunmaktadır. Bu ikili teşkilat ilk kez Oğuz Kağan destanında görülmektedir. Oğuz Kağan büyük ve küçük oğullarını çağırarak kendisinin avlanmak istediğini ancak çok yaşlandığı için gidemediğini ama kendi yerine oğullarından Gün, Ay ve Yıldızın doğu tarafına diğer oğulları Gök, dağ ve denizin ise Batı tarafına gitmesini istemiştir. Doğu bölgesine giden gökten inen kızdan olan oğulları Gün, Ay ve Yıldız birçok av avladıktan sonra yolda bir altın yay bulmuşlar ve bunu babalarına götürdüklerinde. Oğuz Kağan buna sevinmiş ve oğulları yay gibi olarak doğu bölgesine hakim olmalarını istemiştir. Gölün ortasındaki ağaçtan bulunan kızdan olan diğer oğulları Gök, Dağ ve Deniz de babalarının gönderdiği batı tarafındaki avlarında birçok av avladıktan sonra yolda üç gümüş ok bulmuşlar ve bunu babalarına getirdiklerinde ise oğullarına doğu tarafının sembolü olan yaya tabi olmaları istemiştir. (Arat, 1970, s.18)

Oğuz Kağan destanın bu kısmında görüldüğü gibi iki teşkilat sistemi benimsenmiş Türk devlet teşkilatına uygun olarak doğu tarafına büyük oğullar gitmişlerdir. Batı tarafına gidip okları bulan küçük oğulları ise Doğu tarafına tabi olmuştur. Bu durum Göktürk devletinde de görülmektedir. Avarları yenerek devlet kuran Bumin Kağan doğu tarafını yönetirken kardeşi İstemi'de "Yabgu" sıfatı ile batı tarafını yönetmiştir. Türk devlet teşkilatında görülen

ikili devlet teşkilatı çifte krallık olarak algılanmışsa da bu anlayış yanlıştır. Çünkü bozkır kavimlerinin hakimiyet anlayışında daima doğu tarafının üstünlüğü batı bölgesinin de ona tabi olması esastır.(Kafesoğlu, 2010, s.263) Türk hakimiyet anlayışında bir tarafın daima üstün olduğunu kanıtlayan belgelerde mevcuttur. M.Ö. 55’de Hun hükümdarlığı için tartışan Çi-çi ve kardeşinin bu tartışması Çin yıllıklarında kardeşlerden birinin hükümdar olacağı şeklinde yansımıştır. Hazarlarda da görülen bu ikili teşkilatta hükümdarın yanında bulunan şadlara hükümdar gibi saygı duyulması rağmen Hazar ülkesinde meydana gelen tüm olaylardan Hazar hakanı sorumlu tutulmuştur. Bozkır kavimlerinde hükmetme yetkisinin bir kişi de toplandığının en büyük göstergesi ise hükümdarlığın ilahi kaynağı kuttur. Tanrı yönetme yetkisi bir kişiye vermektedir. Bu nedenle hakimiyet bir kişi de toplanmakta ve bu kişi hükümdar olarak bozkır kavimleri için kutsal olarak kabul edilen doğu bölgesinde oturmaktadır. (Kafesoğlu, 2010, s.264) Görüldüğü gibi Türk devletinde bir hükümdar vardır, oda doğu kısmında bulunmakta ve ülkeyi oradan yönetmektedir. Diğer bölgelerde bulunan yöneticiler hükümdara bağlı olup sadece yönettikleri bölgenin iç işlerinde kendileri karar alabilirken devleti ilgilendiren meselelerde hükümdarın kararlarına uymak zorundadır. Ayrıca Oğuz Kağan destanının bu kısmında görülen okun tabilik sembolü olarak tarihsel süreç içerisinde Selçuklu, Harezmlî ve Artuklu beyleri tarafından fiilen kullanılmıştır. (Koca, 2010, s.531)

Oğuz Kağan destanında ikili teşkilatın görüldüğü başka bir bölüm ise Oğuz Kağanın seferlerini tamamladıktan sonra yurduna dönüşte vermiş olduğu toyda görülür. Oğuz Kağan seferinin sonunda yurduna dönüşte zafer toyu olarak adlandırılan büyük bir toy verir ve kurultay toplar. Bu zafer toyuna devletin ileri gelenlerini ve halkını çağırtmıştır. Gelen halk ve devlet ileri gelenleri bu zaferi kutladıkları gibi devlet konularına bu toyda görüşülerek karar vermişlerdir. Oğuz Kağan bu zafer toyunda iki teşkilatı simgeleyen sağ yanına bir direk diktirmiş üzerine ve bu direk üzerine bir altın tavuk koydurup direğin altına ise ak koyun bağlatmıştır. Bu sağ direğin olduğu yere Bozoklar oturmuştur. Oğuz Kağan sol yanına da bir direk diktirmiş tıpkı sağ yanındaki direk gibi bu direğin üzerine de bir gümüş tavuk koydurup altına da bir kara koyun bağlatmıştır. Bu direğin olduğu bölgeye ise Üçoklar oturmuştur. (Arat, 1970, s.14) Oğuz Kağan destanının bu kısmında görülen bozkır kavimlerinin devlet teşkilatında doğu tarafın önemli olduğu gibi sağ tarafta önemli olduğu ifade edilmektedir. Genel de sağ tarafta hükümdardan sonra gelen boylar beyleri bulunmaktaydı.

Dede Korkut hikayelerinde de bu sağ sol ayrımını görüyoruz: Bayındır Han'ın divanında yer alan sağ beyler, sol beyler savaşlarda da düşmana sağdan ve soldan saldıranlar diye ayrılmıştır; sağ taraftan saldırmak orada da itibar yeridir. Bayındır Han'ın divandaki oturma düzeninde ise sağ tarafında Uruz, sol tarafta ise Kazılık Koca oğlu Yegenek yer aldığı görülmektedir. Bay Püre Bey henüz on beş yaşına girmiş oğlunu sağ yanına alır. (Gökyay, 2007, s.1067) Bozkır kavimlerinin teşkilatının temelini meydana getiren sağ ve sol meselesini Avrupa Hun hükümdarı Atilla döneminde de görebilmekteyiz. Atilla'nın Bizans elçisinin gelişi nedeniyle verdiği yemekte yemeğe katılan devlet ileri gelenleri ve Bizans elçilik heyeti sofrada bir kısmı Atilla'nın sağında, bir kısmı ise solunda olmak üzere ikiye ayrılacak şekilde yer almışlardır. Burada Türk boylarının çoğunda görüldüğü üzere en itibarlı taraf sağ taraftı. Hazarlarda "hakan bey" adı verilen büyük hakanın vekilinin de Hakan huzuruna çıktığı zaman sağ tarafta oturduğu görülmektedir. (Şeşen, 2010, s.45) Bu eski teşkilatın izleri, büyük imparatorluk kuran Göktürk hakanlığında da görülmektedir. Orhun Yazıtları'nda, Bilge Kağan tahta çıkışını anlatırken sağdaki şadapıt beyler ile soldaki tarhan ve buyruklardan söz eder. (Gökyay, 2007, s.1067) Devlet teşkilatında sağ ve sol veya doğu ve batı şeklinde oluşan yapıya dair sağın soldan daha itibarlı bir mevki olduğunu hakkında tarihlerden başka edebi kaynaklarda da bilgi bulunmaktadır. Bir ok atma yarışında ihtiyarlara sağ, gençlere ise sol taraf veriliyordu. (Gökyay, 2007, s.1067)

Oğuz kağan döneminden itibaren doğu ve batı veya sağ ve sol şeklinde ikili düzen halinde görülen bozkır kavimlerinin teşkilatı kültürel süreklilik içerisinde gerek bozkır coğrafyası gerekse göç edilen diğer bölgelerde kurulan birçok devletin teşkilatında aynı şekilde yer almıştır. Örneğin tarihin eski dönemlerinden itibaren meydana gelen bozkır kavimlerinin ikili teşkilat anlayışı Osmanlı Devletinde başarılı bir şekilde devam etmiştir. Osmanlı devletinin bürokrasi ve askeri sistemi bu iki teşkilata uygundur. Bu da kültürel sürekliliğin devam ettiğinin bir göstergesidir. (Koca, 2011, s.529)

2.2.2. Cihan Hakimiyeti Anlayışı

Bozkır kavimlerinin meydana getirdiği devletleri yöneten hükümdarların en büyük hayali bir dünya hükümdarı olmaktır. Bu hayali gerçekleştirmek için birçok mücadeleler verilmiştir. Hükümdarın cihana hakim olma hayalinin temelinde ise tanrı tarafından verilen kutun bedelini dünyaya hakim olarak adet ve düzeni sağlamak şartıyla ödemek inancı yatmaktaydı. (Koca, 2010, s.524)

Bozkır kavimlerin de hükümdarın hayali olan cihan hakimiyeti anlayışını ilk olarak Oğuz Kağan destanında görmekteyiz. Oğuz Kağan gökten ışık demeti halinde inen kızla ve gölün ortasındaki ağacın içindeki kızla evlendikten sonra düzenlediği toya halkı davet etmiştir. Bu toy esnasında sırasında yaptığı konuşmada kendi hükümdarlığını ilan ederek gökyüzünün otağları güneşin ise bayrakları olduğunu söyleyen Oğuz Kağan bütün cihanın kendisine tabi olacağını ifade etmiştir. Bu toydan sonra ise diğer ülkelerin hükümdarlarına gönderdiği emirde kendisinin Uygurlara hükümdar olduğunu ve dünyanın da hükümdarı olacağını bu nedenle diğer hükümdarın ona tabi olmalarını istemektedir. Olmayanlarla ise savaşaacağını belirtmektedir. (Arat, 1970, s.5-6)

Oğuz Kağan Destanında, görülen “güneş bayrağımız, gök çadırımız olsun” ifadesi dünya hakimiyetini simgelemiştir. Oğuz kağan bu toy sonrasında kendisine tabi olmayan hükümdara karşı sefere çıkmış ve bu sefer esnasında Oğuz Kağana ilahi bir kılavuz olarak gönderilen gök yeveli kurt önderliğinde birçok yeri fethetmiştir.

Oğuz Kağan destanında görülen cihan hakimiyeti anlayışı Göktürkler döneminde Orhun abidelerine yukarı da gökyüzü alttan yer yüzü yaratıldıktan sonra insanoğlunun yaratıldığı bunu insanoğlunun başına da ataları Bumin Kağan ve İstemi Yabgu geçerek Türk devleti kurup, düzenledikleri daha sonra dört taraftaki düşmanın bertaraf edilerek dört tarafın hakimiyet altına alındığı şeklinde yansımıştır.(Orkun, 2011, s.29) Orhun abidelerinden geçen bu ifadelerle göre tanrı gökyüzü ve yeryüzünü yarattıktan sonra insanoğlunu yaratmış ve bunların başına da Göktürk hakanı Bumin ve kardeşi İstemi Kağanı oturmuş ayrıca Türk hakanın emrine hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm milletlerin hakimiyetini vermiştir. Tanrı tarafından tahta çıkarıldıklarına inanan Türk kağanları, Türk devletini ve töresini düzene soktukten sonra bütün milletleri itaat altına alarak hepsini bir devlet çatısı altında toplamaya çalışmışlardır. (Koca, 2011, s.525)

Oğuz Kağan Destanı ve Orhun Yazıtlarında görüldüğü gibi Türkler dünyayı dört köşe olarak kabul etmekteydiler. Türk kağanları için dört tarafa ordu sevk edip, dört taraftaki milletlere tabi kılmak ve onları düzene sokmak, dünya hakimiyetini gerçekleştirmek anlamına gelmekteydi. Bilge Kağan Orhun Yazıtlarında, “*Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar bütün ülkeleri ve onun içindeki milletleri tabi kıldım. Bunca milleti düzene soktum*” geçen sözleriyle cihan hakimiyetini gerçekleştirmiş bir hükümdar gibi görünmektedir. (Tekin, 2014, s.45)

Oğuz Kağan destanında cihan hakimiyete işaret eden bir diğer kısmını ise Oğuz Kağanın veziri olduğu kabul edilen Ulug Türk'ün rüyasının olduğu bölümdür. Oğuz Kağan'ın yanında devlet yönetiminde yardımcı olan yaşlı ve tecrübeli bir Uluğ Türk adında vezirinin olduğu bilinmektedir. Bu vezir bir gece rüyasında bir altın ve üç gümüş ok görmüş bu altından yay doğudan batıya bütün cihanı kaplarken, oklar ise kuzey yönünde gitmekteydiler. Vezir bu gördüğü rüyayı Oğuz Kağana anlattığında Oğuz Kağan'ın ve neslinden gelenlere cihan hükümdarlığının verileceğini müjdelemiştir. (Arat, 1970, s.13) görüldüğü gibi Oğuz Kağan ve onun soyundan gelenlere cihan hakimiyeti tanrı tarafından verilmiştir.

Cihan hakimiyetinin görüldüğü bir başka yer ise Uygurların Türeyiş efsanesidir. Uygurların Türeyiş efsanesinin, Böğü-Han ve akınları kısmında Uygur hakanın cihan hakimiyeti anlatılmaktadır. Uygur hükümdarı Böğü Han'a Tanrı tüm dünya dilleri bilen üç karga vermiş ve bu kargalar Uygur hükümdarına ülkesindeki olaylar hakkında bilgi vermekteydiler. Uygur hükümdarı Böğü Han bir gece uyurken pencerenin önünde bir gelmiş ve Böğü Hanı uykudan uyandırmasına Böğü Han hiç bir şey olmamış gibi davranmış ve uyumaya devam etmiştir. Bir sonraki gece kız yine gelmiş Böğü Han yine aynı şekilde kızı görmezden gelmiştir. İkinci gecenin sabahında durumu vezirine anlatan Böğü Han vezirinden bazı tavsiyelerde almıştır. Gece kız tekrar Böğü Han'a gelince Böğü Han da vezirin tavsiyelerine uyarak kızı yanına alıp Ak dağ'a gitmiş ve burada kızla görüşmüştür. Uygur Kağanı ve bu kız arasındaki görüşme sekiz yıla yakın bir zaman sürmüştür. Kız ayrılacakları zaman Böğü Kağan'a tüm dünyanın hakimiyeti senin olacaktır diye onun dünyanın hükümdarı olacağını müjdesini vermiştir. Bu müjde üzerine de Böğü Han, devlet ileri gelenleri ile yaptığı toplantı neticesinde ordularını dünyanın dört bir tarafına göndererek cihan hakimiyetini gerçekleştirmeye çalışmıştır. (Ögel, 2014, s.86)

Böğü Han bir diğer rüyasında ise beyaz elbiseler giymiş bir ihtiyar Böğü Han'a bir yeşim vermiş ve bu taşı muhafaza ederse dünyanın dört bir tarafına hakimolabileceğini söylemiştir. Bu rüyayı da devlet ileri gelenleri ile paylaşan Böğü Kağan ordusunu alarak batı yönüne seferler düzenlemiştir. (Ögel, 2014, s.86)

Oğuz Kağan destanı ve Uygurların Türeyiş efsanesininin Böğü-Han ve seferleri bölümünde görüldüğü üzere, hükümdarların başlıca amacı cihan hakimiyetini sağlamak olmuştur. Hükümdarlara bu konuda tanrı tarafından kut'a benzer bir işaret verilmişti. Oğuz Kağan destanında gökten ışık demeti halinde inen kurt, Uygurların Türeyiş efsanesinde ise kızın

sözleri ve ihtiyarın verdiği yeşim taşı cihan hakimiyetini gerçekleştirmek amacıyla düzenlenecek seferlerin başlaması için tanrı tarafından verilen bir işaret olarak kabul edilmiştir.

Bozkır kavimlerinin cihan hakimiyeti anlayışı sadece destan ve efsanelere yansımamış tarihsel süreç içerisinde birçok devletin bu anlayışı devam ettirecek faaliyetlerde bulunduğunu görebilmek mümkün olmaktadır. Örneğin; Avrupa Hun Hükümdarı Uldız, Bizans Trakya genel valisine tıpkı Oğuz Kağan destanında olduğu gibi güneşin battığı yere kadar bütün cihanı fethedeceğini ifade etmiştir. Göktürkler döneminde ise Türk-şad, Bizans elçisi Valentinus'a, Oğuz Kağan'ın vezirinin gördüğü rüyadaki doğudan batıya kadar uzanan yaya atfen güneşin doğduğu yerden batı yere kadar hakimiyet kuracakları söylemiştir. (Kafesoğlu, 2010, s.246) Kırım'a ulaşan Göktürk hükümdarı Tardu, 598 yılında Bizans imparatoruna yazdığı mektupta yüzyıllar sonra aynı ifadeler ile mektuplar yazacak Osmanlı hükümdarları gibi kendisini yedi iklimin ve yedi ırkın hükümdarı olarak ifade etmektedir. (Koca, 2011, s.525) Selçuklular ve hatta Osmanlı devletinde de cihan hakimiyeti anlayışı devam etmiştir.

2.3. Devlet Yöneticileri

2.3.1 Hükümdar

Bozkır kavimlerinde devlet teşkilatının başındaki kişi hükümdardı. Hükümdar ülkenin idaresinden sorumlu tek kişiydi. Hükümdar tanrının kut vermesiyle başa gelebilmekte ve böylece Tanrı hükümdara verdiği bu kut sayesinde dünyada düzeni sağlamaktaydı. Bir nevi tanrı dolaylı olarak bu hükümdar ile dünyayı yönetmekteydi. Tanrı tarafından kut verilen hükümdarı halkı özel yetenekleri olan bir kimse olarak algılamaktaydı. (Koca, 2010, s.75) Ancak, Türk devlet teşkilatına göre hakimiyetin temelini ilahi kaynaktan alan hükümdar tanrı değildi. (Ögel, 2001, s.573) Bir hükümdarın, tam anlamıyla hükümdar olabilmesi için kut, cesur ve kahramanlık, erdem, bilgelik gibi çeşitli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özelliklere sahip olmayan bir kişinin hükümdar olması söz konusu olmamaktaydı.

Hükümdar olabilmenin en önemli şartı "Kut" idi. Kut kelimesi, "şans, talih, kutlu olma saadet, baht" gibi anlamlar ifade etmekteydi. (Karakaş, 2009, s.30) Bozkır kavimlerinde hükümdar tanrı tarafından kut ile hükümdar olabilmekteydi. Tanrıdan alınan bu kut ile iktidar olma şekline karizmatik iktidar adı verilmektedir. Bozkır kavimlerinde görülen

iktidar tipide karizmatik iktidardır. Ancak tanrı kut vererek seçtiği hükümdar Mezopotamya coğrafyasında olduğu gibi tanrı-kral olmamıştır.(Koca, 2010, s.77) Türklerde kut anlayışını ilk olarak Hun hükümdarı Mete'nin Çin imparatoruna yazmış olduğu "Gök tarafından tahta çıkarılmış Büyük Hun hakani" şeklinde başlayan mektupta görmekteyiz. (Ögel, 2015, s.309) Avrupa Hunlarında ise, hükümdarları Atilla'ya uzun zaman beri kayıp olan savaş tanrı Ares'in kılıcının bir Hun çobanı tarafından verilmesi, yeryüzünün hakimiyetinin Atilla'ya verildiği anlayışını ortaya çıkarmıştı.(Kafesoğlu, 2010, s.77) Göktürkler döneminde de söz konusu kut anlayışını Orhun Anıtlarında görmekteyiz. Bilge Kağan'ın tahta çıkışını "Tanrı irade ettiği için kendi talihim olduğu için hakan mevkiine oturdum" şeklinde anlatması kut anlayışının en güzel örneğidir. (Orkun, 2011, s.27) Bilge Kağanın bu sözlerinden başka "*Gök tanrıda kut bulmuş Türk Bilge Kağan*" şeklindeki unvanı da yine kut anlayışını en iyi şekilde ifade etmektedir. (Orkun, 2011, s.22) Uygur hükümdarlarının "*Ay tengirde kut bolmuş külüg bilge*" şeklinde kullandıkları unvanlarında da Hunlarda ve Göktürklerde olduğu gibi kut anlayışı görebilmek mümkündür. Uygurlar hükümdarının kullandığı söz konusu unvanlarda "*Ay tengri*" kelimesi ise Uygurların Mani dini benimsemeleri ile ilgili bir durumdur. (Karakas, 2009, s.39) Karahanlılar zamanının devlet görevlilerinden olan Yusuf Has Hacip tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig'de Tanrı kime yardım ederse dünyanın hakimi olacaktır." şeklinde geçen bu cümlede kut anlayışını yansıtmaktadır. (Arat, 1959, s.443)

Kut anlayışı hükümdarın yerine kimin hükümdar olacağına da en büyük belirleyicisi olmuştur. Bozkır kavimlerinde kut hükümdardan sonra gelecek olan kişiye kan yoluyla geçmekteydi. Yani hükümdarın oğulları babalarından hükümdarlığı devralırken kutta gelecek yeni hükümdara geçmekteydi. Ancak hükümdarın birden çok oğlu olabileceği ihtimali göz önünde alındığında Tanrı kutu bunların içinden yalnız birine vermekte ve o kişi hükümdar olmaktadır. Diğer çocuklar bunu duruma razı olmadıkları zamanlarda kardeşler arasında iktidar için büyük iç savaşlar yaşanmıştır. Hükümdarın sağlığında yerine geçecek olan kişiyi belirlemesi bile bu iç savaşları durduramamıştır. Esasında hükümdarın oğulları arasında yapılan bu mücadele kazanan halkın gözünde bir nevi tanrı kutu kazanarak hükümdar olmuş gibi algılanmaktaydı. (Koca, 2010, s.78)

Kut, destan ve efsanelerde de görülmektedir. İlk olarak Oğuz Kağan destanında görülmektedir. Oğuz Kağanın doğumu bir kahramanın doğumu gibi anlatılmaktadır. Oğuz Kağan doğduğunda annesinin sütünü bir kere emmesi bir daha emmemesi çiğ et ve çorba istemesi ayrıca onun fiziki özellikleri diğer insanlardan ayırmaktadır. Oğuz Kağan delikanlı

olduktan sonra topluma zarar veren gergedanı ormanda öldürerek kahramanlık göstermiştir. Bundan sonrada gökyüzünden inen kızla ve sonrasında da gölün ortasındaki ağacın içindeki kızla evlenen Oğuz kağan hükümdarlığı ilan eden bir toy düzenlemiştir. (Arat, 1970, s.4) esasında doğumundan itibaren bir kahraman olarak anlatılan Oğuz Kağan'ın gergedanı öldürdükten sonra gökyüzünden inen ve ağacın içindeki kızla evlenmesi bir bakıma tanrı tarafından seçilmiş kahramanlık özelliklerine sahip bir hükümdar olduğunu göstermektedir.

Oğuz Kağan'ın gökten ışık halinde ve yer de ağaç içerisinde bulunduğu kızla evlendikten sonra hükümdar olarak büyük bir toy vermiştir. Burada görüleceği gibi Oğuz Kağan'a tanrı tarafından evlilik yoluyla kut verilmiştir. Söz konusu destanda görülen bir başka husus ise önce gökyüzünün sonra yeryüzünün kızıyla evlenen Oğuz Kağan, çocuklarına da önce gök yüzünün daha sonra da yeryüzünün oluşumu ile ilgili isimler koymuştur. Oğuz Kağan'ın bu şekilde hükümdar olmasına Göktürkler döneminde de rastlanılmaktadır. Orhun Anıtlarında *gökyüzü yaratıldıktan sonra yer yüzü yaratılmış bu ikisi arasında ise insan yaratılmıştır. Bu insanların üzerinde atalarım Bumin Kağan ve İstemi Yabgu oturmuşlar devleti idare etmişler ve töreyi düzenlemişler*" ifade edildiği üzere Oğuz kağan destanında görülen gökyüzü ve yeryüzü yaratıldıktan sonra Türk hakanı hükümdar olmuştur. (Orkun, 2011, s.29)

Oğuz Kağan destanında kut anlayışının görüldüğü bir diğer kısım ise Oğuz Kağan'ın dünya hakimiyetini gerçekleştirmek için çıktığı seferde görülür. Oğuz Kağan hükümdarlığını ilan ettiği toydan sonra kendisine tabi olmayan hükümdarlara karşı cihan hakimiyeti gerçekleştirmek amacıyla sefere çıkmıştır. Bu sefer esnasında ise Buz dağına geldiklerinde Oğuz Kağan otağını kurdurmuş sabah olunca Oğuz Kağan'ın çadırına bir ışık halinde kurt gelmiş ve kurt Oğuz Kağan'a ordunun önünde kılavuzluk yapacağını söylemiştir. (Arat, 1970, s.7) Kurdun kılavuzluğu sayesinde Oğuz Kağanın seferini başarıyla gerçekleştirmiş birçok yeri kendi hakimiyetine bağlamıştır.

Oğuz Kağan destanında, Oğuz Kağanın veziri olarak görünen Uluğ Türk'ün gördüğü rüya da kut anlayışı ile örtüşmektedir. Oğuz Kağan'ın veziri Uluğ Türk bir gece rüyasında bir altın yay ve üç ok gördü. Bu altın doğudan batıya kadar bütün dünyayı kaplamaktaydılar. Oklarda kuzeye gidiyorlardı. Sabah uyandığında bu rüyasını Oğuz Kağan'a anlatmıştır. Oğuz Kağan da vezirin bu rüyasını dinledikten sonra oğullarını Gün, Ay ve Yıldız doğu tarafına, diğer oğulları Gök, Dağ ve Deniz'i de batı tarafına ava göndermiştir. Doğu tarafına

giden oğulları vezir Ulu Türk'ün rüyasında gördüğü doğudan batıya kadar uzanan altın yayı bulmaları Oğuz Kağan'ın nesline tanrı tarafından kut verilmiş olarak kabul edilebilmektedir.

Söz konusu destan da son olarak Oğuz Kağan cihan hakimiyetini tamamladıktan sonra yurdunda dönmüş ve büyük bir zafer toyu düzenlenmiştir. Bu toy esnasında yapmış çocuklarına yapmış olduğu konuşmada çok savaşlar gördüğünü dostlarının hep yanında olduğunu ve düşmanlarını yendiğini artık kendisinin tanrının verdiği kutun gereğini yerine getirerek borcunu ödediğini söylemiştir. (Arat, 1970, s.14)

Kut anlayışının görüldüğü bir başka destan ise Göktürklerin kurttan türeyiş efsanesiydi. Buradaki kut sadece bir hükümdara değil bütün millete verilmekteydi. Gök tanrı yok olmak üzere olan Türk milletini gönderdiği kurtla korumuştur. Göktürkler, Lin adı verilen bir kavim saldırısına uğramışlar, bu saldırıdan yalnızca 10 yaşında bir erkek çocuk kurtulmuştur. Bu çocuğun yaşı küçük olduğu için onu öldürmeyen Lin askerleri onun ellerini ve ayaklarını keserek bataklığa atmışlardır. Bu çocuğun yanına dişi bir kurt gelmiş ve bu çocuğu getirdiği etlerle besleyerek çocuğu ölümden kurtarmıştır. Çocuk büyükten sonra da kurtla evlenmiştir. Çocuktan hamile kalan kurt düşmanların yaşadıklarını öğrendiğini ilahi güçleri sayesinde öğrenebilmiş ve düşman askerleri gelmeden kaçarak bir mağaraya gelmişlerdir. Kurt bu mağarada on tane erkek çocuk dünya ya getirmiştir. Bu on erkek büyüdüklerinde dışarıdan kızlarla evlenmişlerdir. Bu çocuklardan meydana gelen boylardan biri de aşına boyudur. (Sakaoğlu, 2014, s.205) görüldüğü gibi burada sadece bir kişiye değil zor durumda olan bir milleti Gök Tanrı kurt aracılığı ile korumakta ve onların çoğalmasını sağlamaktaydı.

Gök tanrının kut anlayışını kurt vasıtasıyla gönderdiğine Vusunlarda da rastlanılmaktadır. Vusunlara Yüe-çiler saldırmışlar, onları öldürmüşler. Vusun hükümdarın oğlu yeni doğmuştu. Onun hocası bu saldırı esnasında onu olarak kaçırmıştır. Çocuk için yiyecek bir şeyler aramaya gidip geri geldiğinde bir kurdun çocuğu emzirdiğini ve karganın çocuğun üzerinde bir et parçası ile dolaştığını gördü. Bu yüzden o, onu tanrının seçtiği kutlu bir kişi olarak gördü. O çocuğu Hunlara bıraktı. Hun hükümdarı da o çocuğu sevdi ve eğitti. O, gelişip büyüyünce, ona babasına ait halkı verdi ve onu Hun ordusunda ordu komutanı yaptı. (Durmuş, 2002, s.784) buradan da anlaşıldığı üzere tanrı kutu, kurt vasıtasıyla göndermişti.

Kut anlayışı, Uygurların Türeyiş efsanesinde de görülmekte olup Böğü Kağanın doğumu ve hükümdar seçilmesi kut anlayışı ifade etmektedir. Kara kurum bölgesinde Tolga ve

Selenge adında iki nehir bulunmaktadır. Bu nehirler Kamlancu adlı verilen bir yerde birleşmekteydiler. Bu iki ırmağın arasında iki tane ağaç bulunmaktaydı. Bir gün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık inmiş ve bu ağaçların yanındaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başlamışlar. Dağların büyümesine şaşırarak halk durumu izlemeye başlamışlar. Bu ışığın indiği yere her gece ışık inmeye devam etmiş ve ışığın etrafında ise şimşekler oluşmuştur. Halk tekrar bu bölgeye bakmaya geldiklerinde kurulmuş beş çadır gördüler. Bu çadırların içinde birer çocuk bulunmaktaydı. Bu durumu gören halk o çocukların önünde saygı ile diz çöküp selam verdiler. Bu çocukların Tanrı tarafından gönderildiğine inanmaktaydılar. Bu çocuklara alarak büyüyen halk onlar madem ilahi yollardan geldiler onlardan birini kendilerine hükümdar yapmak istemişler. Böğü Tekin hükümdar seçilerek tahta oturmuştur. Bundan sonra memleketleri huzur, adaletli ve refah olarak yaşamıştır. (Sakaoğlu, 2012, s.212) anlatılan bu destanda Böğü kağanın doğumu ve han seçilmesi ise tamamen tanrının ona verdiği kutla ilgilidir.

Kut anlayışın bir diğer görüldüğü yer ise yine Uygurların türeyiş efsanesinin Böğü Han ve akınları kısmıdır. Böğü Han bir gece uyurken bir kız gelir ama Böğü Han uyanmasına rağmen uyuyormuş gibi davranmış. İkinci gece kız gelmesine rağmen Böğü Han aynı şeyi yapmış sabah olunca vezirine durumu anlatmıştır. Vezirinden bazı tavsiyeler alan Böğü Han üçüncü gece kız geldiğinde kızını da alarak Akdağ'a gitmiştir. Buradaki görüşmeleri yaklaşık sekiz yıla yakın sürmüştür. Bu görüşmeler neticesinde kız ile ayrılacakları zaman ise kız Böğü Han'a doğudan batıya kadar tüm dünyanın hükümdarlığı senin olacaktır diye söylemiştir. (Sakaoğlu, 2014, s.212) Kızla görüşmelerinden sonra Böğü- Han dünya hakimiyetini gerçekleştirmek için seferlere çıkmış ve hepsinden başarıyla dönmüştür. Böğü Han'a kut verildiği bir başka rüyasında da görülmektedir. Böğü rüyasında bir ihtiyar görür ve ihtiyar Böğü Han'a bir yeşim taşı verir ve bu taşı saklayıp korursa dünyanın dört bir tarafının onun olacağını söylemiştir. Böğü Han bu rüyadan sonra ordusu alarak batıya gitmiş ve birçok yerler fethetmiştir. (Sakaoğlu, 2014, 213) bu destandan anlaşıldığı üzere kut anlayışı tanrının yeryüzünde kendisini temsil etmesi veya yeryüzündeki kavimleri yönetmesi için çeşitli vasıtalarla bir hükümdara veya bir topluma gönderdiği üstün yeteneklerdi.

Bozkır kavimlerinin hakimiyet anlayışına göre, Tanrı hükümdara kutu verdiği gibi geri de almaktaydı. Tanrı halkı adalet ve refah içinde yaşatmayan hükümdardan memnun olmayarak kutu geri alarak o kişiyi hükümdarlık makamından uzaklaştırmaktaydı. Tanrının verdiği kutu kaybetmek istemeyen hükümdar daima Bilge Kağan'ın dediği gibi hiç durmadan halkı için

çalışmaktaydı. Esasında tanrının kutu geri alması başta bulunan hükümdarda bir kontrol görevi görmüş ve kutu kaybetmek istemeyen hükümdar çalışmalarına özen göstermiştir. (Koca, 2010, s.77) Oğuz Kağan destanında da Oğuz Kağan hükümdar olduktan sonra cihan hakimiyetini gerçekleştirmek için seferler düzenlemiş ve seferlerini tamamlayıp yurduna döndükten sonra verdiği toy da oğullarına yaptığı konuşma da “*Tanrı’ya borcumu ödedim*” derken tanrının verdiği kuta karşı olan sorumluluğunu cihan hakimiyetini sağlayarak yerine getirdiğini ifade etmekteydi. Kısacası hükümdar, üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdiği sürece tahta kalabilmiştir. Aksi takdirde hükümdardan kutun gittiğine inanılmakta ve bu durumda hükümdar tahtan indirilmekteydi. Bunun örneğine Göktürkler döneminde rastlanılmaktadır. Göktürk tahtında bulunan İnel’i, Bilge ve Költigin kardeşler kut geri alındı diye tahtan indirmişlerdir. (Koca, 2010, s.77)

Bozkır kavimlerinde hükümdar olabilmek için sadece tanrı tarafından o kişiye kut verilmesi yetmemekteydi. Hükümdarın kahramanda olması gerekmektedir. Bozkır toplumları kendilerini koruyacak ve devletin devamlılığı sağlayacak cesur hükümdarlar olmasını beklemekteydi. Toplumlar kendilerini tehditlerine karşı koruyan kişilere ihtiyaç duymuşlardır. Bozkır coğrafyası da kendini koruyacak cesur insanlar yetiştirmiştir. (Koca, 2010, s.81) Çünkü bozkır coğrafyasının coğrafi iklim koşullarından dolayı konar-göçerliği benimseyen Türk toplumu daima tehlikelerle karşı karşıyaydı. Bu tehlikeler özellikle düşmanlara karşı cesur ve kahraman insanlar sayesinde karşı çıkılabilmek bir başka ifade tehlike onların sayesinde bertaraf edilebilmekteydi. Türk toplumunda cesur ve kahraman kişiye alp denilmekte idi. Alplar toplumda önemli bir yere sahip olmakla beraber herkes alp olamazdı. Alp olabilmek için kişinin savaşta kahramanlık göstermesi ya da toplum yararına bir başarı elde etmesi gerekmektedir. Türk toplumunda bir çocuk doğduğu zaman ona ailesi geçici bir ad koyarlar, bu ad çocuğun esas adı olmazdı. Çocuk esas adını savaşta kahramanlık gösterdikten ya da toplum yararına başarı sağladıktan sonra alırdı.

Dede Korkut hikayelerinde bir oğlanın ergenlik çağına girmeden toplum yararına bir şey yapmadan yada savaşta düşman öldürmeden ad koymazlardı şeklinde geçen ifadede de anlaşılacağı üzere kahraman olmayan kişiye ad verilmemektedir. (Gökyay, 2007, s.28) Kahramanlık gösteren kişi toplumdaki yerini almaktaydı. Kahramanların ölümü ise toplumda büyük üzüntülere neden olmaktadır. Devletin başı ve toplumun lideri olan Türk hükümdarının kahraman ve cesur olması gerekmektedir. Çünkü Türk kağanı dağınık boyları bir araya toplamak ve ülkesini korumak için daima seferler düzenlemekte ve bu seferleri

başarı ile tamamlaması gerekmekteydi. Hükümdar, sadece bürokrasi ile devleti yönetmemektedir. O, devleti tehdit eden tehlikelerle mücadele etmekte büyük cesaret göstererek hep ön plan da bulunmaktaydı. Çünkü mücadelelerde hükümdarın cesareti diğerlerini teşvik etmekte bu sayede başarı kolayca elde edilebilmektedir. (Koca, 2010, s.83) Orhun Anıtların da hükümdarın bilge olduğunu ve hükümdarın bilge olduğu gibi onun emrindeki diğer beylerinde bilge olduğunu ifade etmektedir. (Orkun, 2014, s.30)

Destan ve efsanelerde de hükümdar olacak kişinin kahraman olması gerektiğine dair bilgiler bulabilmek mümkündür. Oğuz Kağan destanın hükümdar olacak kişinin cesur ve kahraman olduğuna bilgiler yer almaktadır. Oğuz Kağan, halkın başına dert eden gergedanı öldürerek toplum yararına faaliyet göstermiştir. Bu gösterdiği yarar karşılığında tanrı tarafından hükümdar olabilmesi için kut verilmiştir. (Arat, 1970, s.2)

Hükümdar olabilmek için kahraman olmanın gerektiğini Dede Korkut hikayelerinden Kazan Bey'in oğlu Uruz'un esir olduğu hikayede anlatılmaktadır. Şöyle ki; Kazan bey verdiği bir toyda sağ tarafındaki yere kardeşi Kara Güne sol taraftaki yere ise dayısı ise Aruz oturmuşlardır. Kazan Bey'in karşısında Uruz ayakta beklemektedir. Kazan sağ ve soluna baktığında gülümser ancak karşısındaki oğlunu görünce hüzünlenir. Bunun nedeni soran oğluna ise kardeşi ve dayısının kahramanlık göstererek adlarını ve toplumdaki yerlerini aldıklarını, ancak daha sen kahramanlık gösterip ad almadığını bu nedenle yarın kendisi ölünce kahramanlık göstermedi diye hükümdarlığı sana vermezler diye hüzünlendiği ifade eder. (Ergin, 2014, s.102) Söz konusu hikayede de görüldüğü hükümdar olabilmek için kahraman olmak gerekmekteydi. Kahraman olmayan kişi bey oğlu dahi olsa hükümdarlığa layık görülmemekteydi. Hükümdar kahramanlığı ile toplumu huzurunu ve refahını her türlü tehlikelere karşı korumaktaydı.

Hükümdarın kutu ve kahramanlığının yanı sıra bilge de olması gerekmekteydi. Bilgelik olayları önceden öngörebilme ve bu olayların karşısında düşünerek hareket etmeyi gerektirmektedir. Bozkır kavimleri böyle derin düşünceli kimselere böğü, bilge gibi adlar vermektedirler. (Koca, 2010, s.84) Bozkır kavimlerini yöneten hükümdarlarda bilgelikleri sayesinde halkını yönetmekte, gelecek tehlikeleri ise önceden görerek önlemekteydiler. Ancak kağan bilge olmazsa halkı nasıl yöneteceğini bilmediği gibi gelecek tehlikeleri de önceden görüp önleyemediği için devlet türlü felaketlerle karşı karşıya kalabilirdi. Ancak sadece kağanın bilge olması da yetmiyordu. Onun yanındaki diğer yöneticilerinde bilge

olması gerekmektedir. Orhun Yazıtların da kağanın ve yanındaki diğer yöneticilerin bilge olması şu şekilde anlatılmıştır; Kağan bilgeymiş aynı zamanda beyleri de bilgeymiş bu sayede devleti yönetmişlerdir.(Orkun, 2014, s.30) Ancak daha sonra gelen hükümdar bilgili olmadığından bunun yanındaki devlet adamları bilgili değilmiş bu nedenle Çin'in hilelerini önceden sezemedikleri için kardeşler birbirine isyan etmişler ve böylece ülkelerini kaybetmişler (Orkun, 2014, s.31) Orhun Yazıtlarında da görüldüğü gibi hükümdarın bilgisiz olması neticesinde halkı yönetememiş, beylerle halkın arasını açılmış ve gelecek tehlikeleri önceden sezemediği için önlemler alamamış olan hükümdarın ülkesi elden çıkmıştır.

Bilgelik ile ilgili unvanlar hükümdarlar tarafından kullanılmış olup şu şekildedir; *Bilge Kağan, Alp Bilge Kağan, Küçlüg Bilge Kağan, Alp Külüg Bilge Kağan, Alp Kutluk Külüg Bilge*, gibi unvanlar bilgeliğin Türk hakanlarının başta gelen ve vazgeçilmez özelliklerinden biri olduğunu göstermektedir. (Ögel, 2016, s.249)

Hükümdarın bilgeliği ile ilgili olarak destanlara bakıldığında zaman ise Yusuf'un Has Hacip'in kitabı Kutadgu Bilig'de Alp Er Tonga'nın anlatıldığı kısımda bulabilmek mümkündür. "Alp Er Tonga'nın geleceği parlak ve diğer beyler arasında tanınmış bir hükümdardır. O çok bilgili halkın önderidir. Dünyaya hakim olacak kişi de bilgili kişi olur. İranlılar onu Efrasiyab olarak tanımaktadırlar." diye anlatılan Alp Er Tonga ile anlatılan bölümde dünyaya hakim olmak için bilgeye ihtiyaç olduğundan ve Alp Er Tonga'nın da bilgili bir toplum lideri olduğundan bahsedilmiştir. (Arat, 1959, s.31)

Hükümdar olacak kişi kahraman olmasının yanı sıra cömert olmalı ve halkın refahını artırmaya yönelik çalışmalarda yapmak zorundaydı. Orhun abidelerinde halkım kaybolup yok olmaması için tanrı bana kut vererek hükümdar etti. Fakat hükümdar olduğumda halk yoksul ve dağıntıktı. Ben hükümdar başta olmak üzere kardeşim Kültigin ve diğer beylerle durumu değerlendirip bir karara vardık. Atalarımızdan kalan bu halkı yok olmasın diye, gece ve gündüz hiç durmadan çalıştık böylece halkı bir araya getirip bir millet ettim ve onların refah içinde yaşamasını Tanrı kutu sayesinde sağladım" şeklindeki ifadeleri ile tahta geçişini ifade eden kağan topluma karşı adeta bir baba sorumluluğu almaktaydı. (Tekin, 2014, s.59) Hükümdar toplumun huzuru ve refahı için hiç durmadan çalışmaktaydı. Ayrıca hükümdar toplumu yok olmaktan da korumaktaydı. Buna dair Göktürklerin Türeyiş efsanesinde buna dair örnek bulunmaktadır. Söz konusu bu destanda soğuktan ölmek üzere olan halkı dört çocuğun en büyüğü ateşi bularak ısıtmış ve halkı ölmekten kurtarmıştır. (Ögel, 2014, s.32)

Bütün bu bilgilere bakılacak olursa hükümdar, tanrı tarafından yeryüzü yönetmesi amacıyla görevlendirilen bir yönetici olmaktaydı. Hükümdar tanrının aldığı kutun yanı sıra cesareti ve kahramanlığı ile toplumun düzenini sağlamalı ve onu tehlikelere karşı korumalıydı. Bilgeliği sayesinde ise toplumun nasıl yönetileceğini ve gelecek tehlikeleri önceden sezip engelleyeceğini bilmekteydi. Erdemli ve cömert hükümdar ise toplumun refahını artırmalı toplum için huzuru için daima çalışmalıydı.

2.3.2 Hatun

Bozkır kavimlerinin hükümdar eşi de hükümdar gibi devlet yönetiminde etkiliydi. Bunlar hatun olarak adlandırılmaktaydı. Hükümdarın yanında bakanları olduğu gibi hatunun da yardımcıları vardı. Ayrıca bu hatun hükümdar seferde olduğu zamanlarda ise devleti vekaleten yönetmekteydi. (Koca, 2010, s.90)

Orhun Yazıtlarında İltiş Kağan ve İlbilge Hatun birlikte tahta çıktılar diye belirtilen ifadeden de anlaşılacağı üzere hükümdarın tahta çıkışında eşi ile birlikte tahta çıkmaktaydı. (Ergin, 2012, s.13) Hatun devlet işlerinde hükümdara yardımcı olmaktaydı. Örneğin, Göktürk kağanı il-kağan, Ma-i şehrinin muhasarasından vazgeçmek istemiş fakat karısı i-ch'en Konçuy şehre yapılan baskınlara devam edilmesini istemiştir. Uygurlarda ise devlet teşkilatı henüz tam anlamıyla oluşmadığı ilk zamanlarda Uygur hükümdarı seferde iken annesi Uluğ hatun, Uygurlar içindeki karışıklıkları önlemiş ve suçluları cezalandırmıştır. (İzgi, 2014, s.31) Hatununun bir başka önemi ise gelecekteki hükümdarın annesi olmasıydı. Bu sebepten ötürü hükümdarın eşi olacak kişi seçilirken son derece de dikkat edilmekte ve bu kişinin öncelikle bir Türk boyundan olması istenmekteydi. (Koca, 2010, s.90)

Hatunlarla ilgili olarak destanlara bakıldığında Dede Korkut hikayelerinden Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesi ve Kazan Bey'in oğlu Uruz Beyin tutsak hikayelerinde, hatunla ilgili bilgi bulunmaktadır. Söz konusu her iki hikayede oğlanları babalarıyla birlikte ava gider ve hatunlar oğlanın ilk avıdır diye toy düzenlerler. Toy her zaman bey tarafından düzenlenmekte iken oğlanın ilk av toyunda ise bey de av da olduğu için hatun toyu düzenlemekteydi. Ayrıca yine bu iki hikayede görüldüğü hatunun kendi mahiyeti bulunmaktaydı. Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesinde, Dirse Han oğlunu yaralı bir şekilde bırakıp yurduna geri döndüğü zaman hatunu kırk kızı yanına alarak oğlunu aramaya çıkması (Ergin, 2014, s.30) Kazan Bey'in oğlu Uruz'un esir düşmesinde ise Kazan bey oğlunu kurtarmak için gittiğinde ise yaralanmış bu esnada hatunu kırk kız ile onun yardımına

koşması hatunların kendi mahiyetlerinin olduğunun birer göstergesidir. (Ergin, 2014, s.118) Hatunlar hükümdarın devlet yönetiminde en büyük yardımcıları olmuşlar ve gelecek hükümdarın ise yetişmesinde en büyük etkendirler.

2.3.3 Tigin

Bozkır kavimlerinde hükümdarların oğulları da devlet yönetiminde söz sahibi olmaktadır. Bunlar “tigin” unvanı ile anılmakta birlikte tiginlere devlet yönetiminde görevler verilirdi. Bu ticine devlet yönetiminde görev verilirken devlet yönetiminde tecrübe kazanması ve gelecekte hükümdarlığa geçtiği zaman bilgi ve tecrübeli bir hükümdar olması amaçlanmaktaydı. Örneğin Hunlarda hükümdardan sonra gelen ve dört köşe adıyla anılan yüksek memuriyetlere tiginler tayin edilmekteydi. (Koca, 2010, s.90) Göktürkler döneminde ise sol bilge tigin veya şad unvanı ile tayin edilmekteydi. Tiginler, devlet yönetimi konusunda tecrübe kazanmaları için yanlarında bilgili bir kimseyle birlikte belli topluluğun başına atandığını tarihsel süreç içerisinde Osmanlılar dönemini de dahil olmak üzere takip edebilmekteyiz bu da bizlere Türk devlet teşkilatının devamlılığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Tiginlerin, eğitimi için azami gayret gösterilmekteydi. Özellikle tiginlerin kahramanlıklarını ispat etmeleri onların gelecekte hükümdar olabilmeleri için gerekli olup bu hususta Dede Korkut hikayelerinden, Kazan Bey’in oğlu Uruz’un esir olması hikayesi bu konu için örnek olarak verilebilir. (Ergin, 2014, s.102)

Bozkır kavimlerinde hükümdar kendine yakın ve yetenekli gördüğü bir oğlunu kendi yerine geçecek kişi olarak seçmekteydi. Ancak bu kesin değildi. Çünkü bozkır hakimiyet anlayışında tahta çıkış belirli kurallara bağlı değildir. Tanrı kime kut verir ve yardım ederse hükümdar o olmaktadır. Kısaca hükümdarın yerine tayin ettiği kişi ile kardeşleri tahta çıkma konusunda aynı haklara sahiptirler. Bu durum da bozkır coğrafyasında hükümdarlık için mücadeleler kaçınılmaz hale gelmekteydi. Kardeşler arasında yaşanan bu mücadeleyi kazanan kişi hükümdar olmaktadır. (Koca, 2010, s.90)

Hükümdar olacak tigin hükümdar olabilmesi için ön şart bir Türk boyuna mensup anneden olmalarıydı. Çünkü Türk boyuna mensup olmayan bir anneden doğan hükümdar oğlu çok güçlü ve başarılı olsa dahi hükümdar olmamaktadır. Örneğin; Oğuz Kağan destanında hakimiyetin ve üstünlüğün Bozok koluna verilmesi, bu kola mensup oğulların büyük oğul, olmalarından değil, annelerinin ulu hatun ve kendilerinin de uzayı temsil etmelerinden ileri gelmiştir Göktürkler hükümdarı Mukan Kağan’ın Türk olmayan bir eşinden doğan oğlu

hükümdar olamamıştır. Onun yerine Mukan Kağan'ın kardeşi Taspar hükümdar olmuştur. (Koca, 2011, s.532). Bu iki olayda da görüldüğü gibi hükümdar olmanın ön şartı Türk bir anneden olmaktı.

2.3.4. Vezir

Türk devlet yönetiminde hükümdarın yanında ona yardımcı olarak vezir bulunurdu. Vezir, yönetimde hükümdara danışmanlık yapar aldığı kararların doğruluğunu ya da yanlışlığını gerekçeleri ile birlikte anlatır, hükümdara faaliyetlerinde yol gösterirdi. Bu nedenlerden dolayı vezirlik makamı önemli olup, vezir olacak kişinin bilge ve cesur olmasına dikkat edilmekteydi.

Türk devlet yönetiminde hükümdara danışman olarak veziri ilk kez Hunlar döneminde görmekteyiz. Hun hükümdarı Çin kültürünü kabul etmek istediğinde vezir buna karşı çıkarak Çin kültürünün, Hun kültürünü yok edeceğini ifade etmiştir. Çinlilerin ne yiyeceklerinin ne de giysilerin Hun yaşam tarzına uygun olmadığını hükümdara söyleyen vezir, hükümdarı bu konuda uyarmıştır. (Ögel, 2001, s.621)

Göktürkler döneminde de Bilge Kağanın veziri Bilge Tonyukuk'dur. Bilge Kağan'a yaptığını faaliyetlerde ve aldığı kararlarda daima yol göstermiştir. Bilge Kağan, surlu ve duvarlı şehirler kurmak; Buda ve Tao dinine ait tapınaklar yaptırmak istedi. Bunun üzerine vezir Tonyukuk şöyle dedi: *“Bunu yapamazsınız! Göktürklerin sayısı Çin'in nüfusunun yüzde biri kadar değildir. Fakat Çin'in bu büyük gücüne rağmen, biz her zaman onlara karşı durabiliriz. Bizim gücümüzü, suları çayurları arayarak, konar göçer dolaşmamızdır. Belirli bir konağımız yok. Ayrıca av ile de geçiniyoruz. Hepimiz savaş sanatı ve eğitimi ile yaşıyoruz. Bütün halkımız bu işi bilir. Biz ancak, şöyle güçlü olabiliriz, askerlerimizi, yağma akınlarına gönderebiliriz. Zayıf olduğumuz zamanlarda da, dağlara ve vadiler arasına çekilip saklanabiliriz. Çin'in askerleri sayıca ne kadar çok olurlarsa olsunlar; bunun onlara bir yararı olmaz. Eğer biz duvarlı şehirler kurup, eski alışkanlık ve geleneklerimizi değiştirirsek, kesin olarak günün birinde, Çin tarafından şehirlerimiz de kuşatılır. Esir alınarak, Çin'e bağlanırız. Bundan hiç kuşumuz olmasın. Aynı zamanda Buda ve Tao dinleri savaşçı kavimlere göre değildir. Gerçi, Buda ve Tao dinlerinin mabetleri, insanları, iyilik ve hayırseverliğe doğru götürür. Ancak bu yol, savaş ve akın yapma ve güç elde etme için uygun bir yol değildir.”* Diyerek Göktürk hükümdarı Bilge Kağanı, bu kararından vazgeçirmiştir. (Ögel, 2001, s.623)

Hükümdarın danışmanı olarak devlet yönetiminde söz sahibi olan vezir destanlarda da görülmektedir. Şecere-i Terakime’de Hükümdar Gün Han’ın verdiği toyda yenilecek koyun etinin önemli kısımları hükümdara verildikten sonra göğüs kısmı ise otağın kapı iç kapı eşiğinde oturan vezire verilmiştir. (Ergin, ?, s.46) Vezir görüldüğü gibi, Handan sonra, Oğuz illerinin ikinci adamı idi. Kapının iç eşiğinde, Türklerde ailelerinde oğullar oturur. Oğuz Han’ın diğer torunları, ayrı çadırlardadır. Vezir ise, Han’ın altın otağında oturuyordu. Koyunun başı ve sırtı Han’a sunuluyordu. Göğsü ve alt kaburgası ise, vezire verilirdi. Yani, devletin üstü, Han altı ise, vezir idi. (Ögel, 2001, s.631)

Destanlarda da vezir ile ilgili bilgiler bulmak mümkündür. İlk olarak Oğuz Kağan destanında vezir görülmektedir. Oğuz Kağanı destanının İslam öncesi versiyonunda vezir yer almaktadır. Söz konusu destanda vezir, Oğuz Kağan’a gördüğü rüya ile dünyanın hükümdarını olacağı müjdesini veren Uluğ Türk idi. (Arat, 1970: s.13)

Oğuz Kağan destanının İslami versiyonun anlatıldığı Reşieddin’in Cami’üt Tevarih adlı eserin Oğuzân ve Türkân adlı bölümünde de vezire rastlanılmaktadır. Bu kısımda vezir, Oğuz devletinin teşkilatını ve boyların bu teşkilatta nerede yer alacağını belirleyen bir kimse olarak görülmektedir. Vezir, İrkıl hoca olarak adlandırılan bir kimseydi. Bu kişi çok bilgi ve tecrübe sahibiydi. Vezir, hükümdar Gün Han’a atan Oğuz Kağan’ın altı oğlu vardı bu oğullarında her birinin dört oğlu olarak yirmi dört boy meydana gelmiştir. Oğuz Kağan zamanından beri birçok seferler yapılmış çokça ganimet elde edilmiş, ülke bolluk ve huzur içindedir. Ancak bir gün bu yirmi dört oğul birbiriyle anlaşamaz ve savaşlırlarsa ülkedeki huzur ve düzen bozulur. Bunun önlemini almak lazımdır. Bunun önlemi de bu boyları kendi yaptıkları işe göre ayırmak ve her boyun belirli bir işareti olmalıdır, diye hükümdara anlatmıştır.(Togan, 1982, s.50) boyların birbiriyle çatışmasını bilgi ve tecrübesiyle önleyen vezir burada devlet teşkilatını oluşturmakla kalmamış aynı zamanda devletin huzur içinde devamlılığını da sağlamıştır.

Hükümdar, daima vezirine danışarak kararlar almaktaydı. Bunu Uygurlar türeyiş efsanesinin Böğü Kağanın akınları kısmında görebilmekteyiz. Böğü Han Akdağ da kızla buluşmasını ve bir gece rüyasında gördüğü beyazlar giymiş ihtiyarı vezirine anlatmış ve hep birlikte bunlara anlam vererek orduyla batıya yönelmişlerdir. (Ögel, 2014, s.86)

Oğuz Kağan destanında ve Uygurların türeyiş efsanesinde görüldüğü gibi vezir aynı zamanda hükümdarın danışmanı olarak onun aldığı kararları doğruluğunu ya da yanlışlığını açıklayan bir kimse değil aynı zamanda cihan hakimiyetinin de müjdeleyicisidir. Vezir, sadece bilgeliği ile hükümdara danışmanlık etmez aynı zamanda kahramanlık özelliği de bulunan vezir, hükümdarın yerine ordunun başında seferlere de çıkmaktaydı. Bunu Göktürkler döneminde Bilge Tonyukuk'dan itibaren tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Devleti'ni dahil olmak üzere görebilmekteyiz.

2.3.5. Devlet Meclisi ve Han Toyu

Bozkır kavimlerinde hükümdar, devlet işlerinde kararları tek başına alamazdı. Hükümdarın yönetiminin yanında, siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel hususların görüşülüp karar verildiği meclis vardı. Bozkır kavimlerinde hükümdarın yanında yer alan bu meclisler toy, kengeş, ternek ve kurultay olarak adlandırılmaktaydı. Meclis üyelerine de toygun diye adlandırılmaktaydı. Bu meclis hükümdar başkanlığında toplanır, hükümdar olmadığı zaman ise hükümdara danışmanlık yapan kimse başkanlık ederdi. Devlet yöneticileri bu meclisin üyeleri idi. (Koca, 2010, s.89)

Devlet meclisi ile ilgili olarak ilk bilgilere Hunlar zamanında rastlanmaktadır. Asya Hun devletinde her yılın birinci, beşinci ve dokuzuncu aylarında meclis toplantıları yapılmaktaydı. Bu toplantıların birincisi dini nitelikli bir toplantı mahiyeti taşımaktadır. İkincisinde ise bayram olarak kutlamalar yapılmaktaydı. Esas halkın ve yöneticilerin bir araya geldiği toplantı üçüncü toplantı olup bu toplantı dokuzunda ayda yapılırdı. Bu toplantı da aynı zamanda hükümdara bağlılık yenilenmekteydi. Bu toplantıya katılmak hükümdara bağlılık aksi durum ise isyan anlamına gelmekteydi. (Koca, 2010, s.89)

Hunlarda bir başka meclisin görüldüğü yer ise Mete Han döneminde görülmektedir. Mete Han tahta çıktığında Tunghu devleti, Mete Han'ı kışkırtıp savaşmak için önce ondan çok güçlü olan atını istemişler bu isteği Mete Han meclise danışmış meclis üyeleri kabul edilemez olarak görmelerine son sözü söyleyecek hükümdar olduğu için hükümdar Mete Han bu isteği kabul eder atını gelen elçiye verir. Bir zaman sonra Tungular bir elçi daha göndermişler ve bu sefer hükümdarın eşlerinden birini istemişlerdir. Mete bir önceki durum gibi yine bunu da meclis üyelerine danışmıştır. Meclis üyelerine buna kızarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Ancak son söz sahibi olan Mete Han Tunghuların bu isteğini de kabul etmiştir. Bu istekten sonra ise Tunghular kendi sınır bölgelerine yakın Hun ülkesi

sınırlarında bir çorak araziye Mete Han'dan talep etmişlerdir. Mete Han bu toprak talebini meclise söylediği zaman meclis üyelerinin bir kısmı diğer iki isteğin kabul edildiğini göz önüne alarak bunu istesinde kabul etme taraftarı oldukları gören Mete Han buna kızarak at ve hatunun kendine ait olduğunu ancak toprağın millete ait olduğunu ifade etmiş ve meclis üyelerinden isteği kabul etme eğilimde olanları öldürmüştür. (Ögel, 2016, s.100) Bu tarihi olayda görüldüğü üzere Mete Han'ın meclisi bir danışma meclisidir. Mete tahta geçmeden önce hazırladığı ordudaki disiplin anlayışını meclise de taşımıştır. Hükümdar ülke hakkındaki bir olayı hükümdar meclisine danışarak karar almaktadır. Ancak bu mecliste son söz mutlak iktidar sahibi hükümdarıdır. (Ögel, 2016, s.101)

Hunlarda meclisin görüldüğü bir başka yer ise Hun devletinin Çin'e bağlanması hususunda yapılan toplantıdır. Bu mecliste yapılan görüşmelerde ise bağımsız olarak yaşamak isteyenler ile Çin'e bağlanmak isteyenler arasında yoğun tartışmalar yaşanmış sonuçta Hun devleti ikiye ayrılmıştır. (Kafesoğlu, 2010, s.226)

Meclis, diğer Türk devletlerinde de görülmektedir. 448 yılında Atilla'nın sarayına giden elçilik heyetindeki Prikos, Bizans'ın tekliflerinin bir mecliste görüşüldüğünü söylemektedir. Tabgaç devletinde tıpkı Avrupa Hunlarındaki gibi bir meclis, Hazar devletinde ise bir ihtiyarlar meclisi görülmektedir. Yine Göktürkler döneminde de meclisi görmekteyiz. Bilge Kağan'ın, şehirlerin etrafının surlarla çevrilmesi ve Budizm dinin kabul edilmesi yönünde aldığı kararlar mecliste kabul görmemiştir. (Kafesoğlu, 2010, s.251)

Tarihsel süreç içerisinde değişik şekillerde Türk devlet teşkilatında yer alan meclise dair bilgiler destanlarda da bulunmaktadır. Oğuz Kağan destanında, Oğuz Kağan büyük bir ziyafet vererek hükümdar olduğu toy, hükümdarın onaylandığı bir toplantı mahiyetindedir. Uygurların türeyiş efsanesinin Böğü Kağan'ın akınları kısmında da meclise rastlanılmaktadır. Böğü Han gördüğü rüyadan sonra bu rüyaya mana vermek için devlet ileri gelenleri toplamış daha sonra da ordusu alarak batıya yönelmiştir. (Sakaoğlu, 2014, s.213) Meclisin görüldüğü bir başka yer ise Dede Korkut hikayeleridir. Dede Korkut hikayelerinde Bayındır Han yılda bir kez beyleri toplamakta burada beyler devleti ilgilendiren meseleler hakkında görüşüp karar vermekteydiler. (Gökyay, 2007, s.26) Savaşa, barışa, göçün başlayacağı tarih ve göç edilecek yere kadar devleti ilgilendiren her türlü konuda söz sahibi olan meclisin önemini Kaşgarlı Mahmut eserinde "Bir iş danışılarak yapılırsa gündün güne güzelliği artar; danışılmadan yapılan iş ise gündün güne yıpranır" şeklinde bir atasözü ile en güzel biçimde

belirtmiştir. (Kaşgarlı, 2015, s.109) Tarihin eski dönemlerinden itibaren hükümdarın yanında bu bulunan bir danışma kurulu olarak görev yapan bu meclis tarihin her devrinde kurulan Türk devletlerinde görülmektedir. Bu da kültürel sürekliliğin bir yansımasıdır. (Kafesoğlu, 2010, s.251) Bu söz konusu meclislere toy adı da verilmekteydi. Toy, hem devlet meclisi, kurultay anlamında kullanıldığı gibi hem de ziyafet için kullanılmıştır. Ziyafet manasında kullanılan toy kelimesi Türkçe “doymak” fiilinin kökünden yapılmış bir isimdir. (Koca, 2010, s.541)

Ulu toylar, hükümdar veya beyler tarafından düzenlenmekteydi. Bu toylarda hükümdarın sofrası veya malı yağma edildiği için farsça han-ı yağma diye adlandırılmıştır. Ünlü Türk bilgini Kaşgarlı Mahmut’un eseri ilk Türkçe atalar sözlüğü olarak kabul edilen Dîvânü Lugât’it Türk’de ise toy, “*Kençliyü*”; bayramlarda ve hükümdarların ziyafetlerinde yağmalanmak için kurulan sofranın minareye benzer ve göğe doğru 30 arşın yükseklikteydi diye tarif edilmektedir. (Kaşgarlı, 2015, s.528) Toy, Türk beyleri tarafından iktidarı ve hakimiyeti bir elde toplayabilmek ve bir elden yürütebilmek için icat edilmiş ve uygulanmış bir faaliyet idi. (Koca, 2010, s.541) Fakat Türk hükümdarları toyu sadece kendini iktidara ulaştıran ve hakimiyetlerini devam ettiren bir vasıta olarak kullanmamışlar, onu sosyal yönü ağır basan bir devlet geleneği haline de getirmişlerdir. Çünkü Türk devlet geleneğinde daima “Halk devlet için değil, devlet halk içindir.” düşüncesi ve anlayışı hakim olmuştur. (Koca, 2010, s.541) Bu anlayışın doğrultusundan bir bakıma baba görevini üstelenen hükümdarın halkına karşı sorumluluklarını Orhun Anıtlarındaki “Yok olmak üzere halkımı toparladım, yoksul olan halkı refaha ulaştırdım.” sözleri en iyi şekilde ifade etmektedir. (Orkun, 2011, s.43)

Hükümdarın verdiği toyların, hükümdarın unvanının yayılması açısından da önemliydi. Dede Korkut kitabında görülen “*kişi malını harcamayınca ad kazanamaz*” (Gökay, 2007, s.20) ve Kutadgu Bilig deki “Beylerin adları cömertlikleri ile yayılır”. şeklindeki ifadeler bunun en güzel örneğidir. (Arat, 1959, s.155)

Destanlarda da hükümdarın verdiği toylarla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle hükümdarın verdiği toya, Oğuz Kağan destanında rastlamaktayız. Oğuz Kağan evlilik yoluyla tanrıdan kut aldıktan sonra hükümdarlığını toy vasıtası ile duyurmuştur. (Arat, 1970, s.5) Oğuz Kağan bu toyda hükümdar olarak halka gücünü göstermişti çünkü hükümdar cömertliği halkı yönetmekteydi. Oğuz Kağan destanında toyun görüldüğü bir başka yer ise Oğuz Kağanın cihan hakimiyetini tamamladıktan sonra yurduna döndüğünde verdiği zafer

toyudur.(Arat, 1970, s.14) Görüldüğü gibi Oğuz Kağan seferden döndükten sonra da hem seferin sonuçlarını değerlendirmek hem de elde edilen başarıyı kutlamak amacıyla toy düzenlemiştir.

Hükümdarın verdiği toylar hakkında en önemli bilgiler Dede Korkut hikayelerinde bulunmaktadır. Dede Korkut Hikayelerinden Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesi han toyunu en iyi şekilde anlatan bir örnektir. Dirse Han yılda bir kez Oğuz beylerine toy vermektedir. Bu toya katılan beyleri ağırlamak için üç çadır kurmuş bunlara oğlu olan ak çadıra, kızı olanı da kırmızı çadıra, çocuğu olmayanı ise tanrının gazabına uğramış olarak görüp kara çadıra misafir etmelerini söylemiştir. Dirse Han da bu toya katılmış ancak Dirse Han'ın çocuğu olmadığı için kara çadıra almışlar ve yiyecek olarak kara koyun yahnisi getirmişlerdir. Buna kızan Dirse Han, Bayındır Han'ın niye böyle yaptığı sorduğu zaman ise oradaki görevliler çocuğu olmadığı için böyle olduğunu söylerler buna kızan Dirse Han yanına yiğitleri alarak geri yurduna döner. (Gökyay, 2007, s.25)

Dede Korkut hikayelerinden Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesinde görülen Bayındır Han'ın verdiği toy bir han toyu olmasının yanı sıra toylarda oturma düzeni hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Günümüzde de devlet başkanlarının verdiği yemek davetleri bu şekildedir. Herkes konumuna göre belirlenen yerde bulunmaktadır. Bu oturma düzeni aslında herkesin payını yani eski tabirle ülüşünü de göstermektedir. Ülüş bir beyin devlet içerisindeki konumunu göstermektedir. Bu ülüşün miktarı başarıyla artabileceği gibi başarısızlığı ile de düşebilirdi. (Ögel, 2016, s.104) Geleneksel devlet toylarında, yani ulu toylarda hiçbir zaman düzensizlik ve karışıklık olmazdı. Çünkü bu toylarda herkesin oturacağı yer (orun= mevki), önüne getirilecek olan et parçası (ülüg veya ülüş=pay kısmet) önceden belliydi. (Koca, 2011, s.542) Hükümdarın verdiği toylarda, toya katılan beylerin nerede oturacağı ve etin neresinden yiyecekleri Reşieddin'in Oğuz Kağan Destan'ın İslami versiyonunda Gün Han zamanında vezir olarak görülen İrkıl Hoca tarafından belirlenmiş ve bunlar kayıt edilmiştir. ulu toylarda kimin makam ve mevki olan ülüşüne göre verilen etin parçasının koyunun neresinden olduğu şu şekilde belirlemiştir; (Togan, 1982, s.49)

Koyunun başını ve arkasını, kuyruk sokumunu ve bağırını hükümdar Gün Han'ın önüne koyarak, hükümdarın payının bu olduğunu söylediler. Koyunun göğsünü vezirin önüne bu da vezirin payı dediler. Hepsinin büyüğü Kün Han çocukları : Kayı; Sağ karı yağrın sağ

aşıklı ilik, Bayat; sağ karı yağrın sağ aşıklı ilik, Ak evli; Sağ karı yağrın, sağ karı ilik, Kara Evli, Sağ karı yağrın, sağ karı ilik. (Togan, 1982, s.49)

İkinci oğul Ay Han'ın çocukları; Yazır; aşıklı umaca sağ yanbaş, Döger; Aşıklı umaca, sağ yanbaş, Dodurga; Aşıklı umaca, sağ umuca, Yaparlı; Aşıklı umaca, sağ umaca.

Üçüncü oğul Yıldız Han'ın çocukları: Avşar; sağ umaca, ve adlu sağ uyluk, Kızık; Sağ umaca ve adlu sağ uyuk, Begdili; Sağ umaca ve adlu sağ yağrın, Karkın; Sağ umaca ve adlu sağ yağrın. Üç oklar dan Kök Han'ın çocukları: Bayındır; Sol karı yağrın sol uyluk kemiği, Beçene; Sol karı yağrın sol uyluk kemiği, Çavuldur; Sol karı yağrın sol yanbaş, Çepni; Sol karı yağrın sol yanbaş. Dağ Han'ın çocukları: Salur; Ucayla adlu, sol aşıklı ilik, Eymür; Ucayla adlu, sol aşıklı ilik, Alayuntulu; Ucayla adlu, sol umaca, Yüregir; Ucayla adlu, sol umaca. Tengiz'in Han'ın çocukları; iğdir; Aşıklı ve kış sol karı ilik, Begdüz; Aşıklı ve kış sol karı ilik, Yıva; Aşıklı ve kış sol yağrın, Kınık; Aşıklı ve kış sol yağrın. (Togan, 1982, s.50) Şeklinde bir hükümdarın toyunda kimin etin neresinden yiyeceğini düzenleyen Irkıl hoca adlı vezirin yaptığı esasında boyların devlet içindeki mevkilerini de belirlemekteydi. Çünkü boyun toydaki ülüşüne göre devlet yönetiminde söz sahibi olabilmekteydi.

Hükümdar toy da halka nasıl refah yaşatacağını ve ekonomik olarak gücünü göstermekteydi. Han toyuna katılanlar ayrıca toydan hükümdarın sofra takımını yağma ederlerdi. Hükümdarın han toyuna başta devlet ileri gelenleri olmak üzere tüm halkın katılması gerekmekteydi. Çünkü Han toyunda bağlılığın işareti hükümdarlığın onaylanmasıydı. Katılmamak ise açıkça hükümdara isyan anlamında gelmekteydi. Bunlar hükümdar tarafından cezalandırılırdı. Nitekim Türk hükümdarları da toylarına ve kurultaylarına katılmayan beylerini ve vasallarını, üzerlerine ordu sevk etmek suretiyle cezalandırmışlardır. (Koca, 2010, s.80)

Dede Korkut hikayelerinden İç Oğuz'a Dış Oğuz'un isyan etmesi ve Beyrek'in ölümü hikayesi hem han toyunu hem de toya katılmayan boyun cezalandırılmasını içermektedir. Kazan Bey üç yılda bir hem iç hem de dış Oğuz beylerini toplayarak toy verir ve malını yağma yaptırırdı. Ancak bir toya dış Oğuz beyleri katılmamışlar ve aralarında ittifak yaparak Kazan Bey'e isyan etmişlerdir. (Gökyay, 2007, s.187) Kazan Bey, dış Oğuz beylerinin isyan edip Beyrek'i de yaralayıp öldürmeleri sonucunda, dış Oğuz beylerinin üzerine yürümüş ve onları cezalandırmıştır. Meclise veya toya katılmayan tabi devletlerde cezalandırılmaktaydı.

Örneğin Vusun hükümdarı Hun hükümdarının toyuna katılmamıştır. Bunun üzerine Hun hükümdarı, Vusunlar üzerine ordu göndererek onları cezalandırmak istemişti. (Ögel, 2016, s.103)

Destanlar döneminden başlayarak tarihsel süreç içerisinde devam eden ulu toy Selçuklar döneminde de görülmektedir. Örneğin; Sultan Muhammed Tapar'ın (1105-1118) 1118'de oğlunu veliaht tayin ettiğini büyük merasim ve ziyafette de kıymetli yemek takımlarını halkın yağma ettiğini kaynaklar yazmaktadır. (Gönüllü, 1988, s.28) Hükümdar tarafından verilen toyun tarihsel süreç içerisinde görülmesi kültürel sürekliliğin bir ifadesidir. Hükümdarların verdikleri toylar hem devletin temelini sağlamlaştırmakta hem de yönetenler ile yönetilenleri bir araya getirmekte birbirlerine karşı olan görev ve sorumluluklarını da hatırlattığı gibi, bu toylar sayesinde fert ile millet, fert ile devlet arasında kuvvetli bağlar kuruluyor, devlet- millet bütünleşmesi sağlanıyordu. (Koca, 2010, s.80)

3. SOSYAL HAYAT

3.1 Aile

Bozkır kavimlerinde aile, toplumun en küçük birimidir. Kan bağı esasına dayanan bir birliği ifade eden ailede bulunan kişiler birbirlerine son derece sınıksız bağlarla bağlıydılar. Bozkır ailesinin bu özelliği “*et turnaktan ayrılmaz*” atasözü ile belirtilmiştir. (Koca, 2010, s.119)

Türk ailesi, baba ailesi tipindeydi. Ailenin reisi baba idi. Oğuzların aile düzeninde baba otoriteyi temsil eder. Töre gereği kendisine saygı duyulur, çatışmalar olsa bile aile bireyleri babaya karşı saygı da kusur etmezler. Dede Korkut hikayelerinden Kazan Bey oğlu Uruz’un esir düştüğü hikayede geçen çocuğun ataya muhalefet etmediği ve atasının sözünü tuttuğunu ataya muhalefet eden ve sözünü tutmayan çocuğunu kabul etmedikleri.” İfadesinden de anlaşılacağı gibi oğulların ve diğer aile fertlerin babaya saygıları büyüktü. (Gökyay, 2007, s.89) Ailede en çok sorumluluk babaya aittir. Evini her tehlikeye karşı korumak oğulları yetiştirmek ve onları uygun birer eş ile evlendirmek babanın görevidir. (Erbay, 2016, s.224) Türk toplumunda, aile babanın otoritesinde görülmesine rağmen babanın Roma toplumundaki gibi sınırsız yetkilere de sahip değildir. Her ne kadar ataya saygı gösterilmekte olsa da baba ile oğul zaman zaman karşı karşıya gelmişlerdir. Hun hükümdarı Teoman’ın veliahdı olarak Mete’nin yerine diğer oğlunu tercih etmesi sonucunda Mete’nin babasını bir süre avında öldürmesi ve Oğuz Kağan destanında Oğuz’un babasının Müslüman olmaması yüzünden öldürmesi olayları örnek olarak verilebilir. (Togan, 1982, s.19) Türklerde baba için kang veya ata tabiri kullanılmıştır. (Koca, 2010, s.130)

Baba, ailenin geçimini temin etmek için genellikle besicilik, çiftçilik, demircilik, değirmencilik, fırıncılık, kasaplık, terzicilik, doktorluk, eczacılık, ayakkabıcılık, tacirlik, ok ve yay ustalığı gibi temel bir mesleğin icrasıyla meşgul olmaktadır. Türk aile reisi, sadece temel işlerini değil, ailenin diğer günlük işlerini de ya bizzat kendisi yapmakta veya birine yaptırmaktaydı. Mesela bunların başında; ev sıvamak, koyun sağmak, yün kırmak, odun kesmek, tuz dövmek, elbise dikmek, veya yamamak, çizme yapmak, kayış dikmek, ip örmek, koyun kesmek, tomruk yapmak, meyve dermek, börk dikmek, ağ örmek, üzüm sıkmak, biber dövmek, evi genişletmek, duvar yapmak, bıçak bilemek, buğday öğütme, gibi işler görmekteydi. (Koca, 2010, s.126)

Bozkır toplumunun temeli olan ailede babanın söz hakkı olduğu kadar annenin de söz hakkı vardı. Şöyle ki, ailenin sorumluluğu babadan sonra anneye aittir. Evin kadını öncelikle

kocasının yardımcısı onun her zaman destekçisidir. Ailenin yaşadığı ev dahil olmak diğer tüm onlar kadın ve kocanın ortak mallarıdır. Ailenin günlük hayatındaki işleri kadın ve koca tarafından yapılmaktaydı. Kadına bu işlerden genelde ev işleri düşmekteydi. Bu işler genel olarak yemek yapmak, çamaşır yıkamak, dikiş dikmek, çocuklara bakmak gibi günümüz kadınlarının da yaptığı gündelik işlerdir.(Koca, 2010, s.120) Bozkır toplumunda kadın oldukça özgürdü ve hiçbir kısıtlamaya tabi değildi. Toplumda saygı gören kadın, eşi ile birlikte ailenin tüm faaliyetlerine katılmaktaydı. Ayrıca bozkır coğrafyasının yaşam koşulları gereği kadınlarda erkek gibi ata binmekte ve silah kullanmaktaydılar. (Koca, 2010, s.121) Dede Korkut Hikayelerinden Kazan Bey'in oğlu Uruz'un esir düştüğü hikayede, Kazan Bey oğlu Uruz'u kurtarmak için gittiğinde yaralanır bu esnada eşi kırk kızı yanına alarak Kazan Bey'e yardıma gelir. (Gömeç, 2007 s.407) Yine Dede Korkut hikayelerinden Kanglı Koca oğlu Kan Turalı hikayesinde, Kan Turalı'nın eşi Selcen Hatun üzerlerine gelen düşmana karşı Kan Turalı ile birlikte mücadele etmişlerdir. (Gömeç, 2007, s.433)

Türk toplumunda önemli bir yere sahip olan kadın Dede Korkut kitabında, şu şekilde anlatılmaktadır; Dede Korkut kadını dört grupta sınıflandırır. Bunlardan birincisi, dedikodu yapan evi ile ilgilenmeyen komşularıyla geçinemeyen kadındır. İkincisi kocasını kötüleyen ve misafirlerine hizmet etmeyen kadındır. Üçüncü kadın, kocası ne kadar iyi davransa da bu tamamen inkar etmektedir. Dördüncü kadın ise, kocasının en büyük destekçisi ve yardımcısıdır. O kadın misafiri geldiği zaman en iyi şekilde ağırlamakta aynı zamanda evine sahip çıkmaktadır.(Gökyay, 2007, s.22-23)

Dede korkut hikayelerinde anlatılan kadın çeşitlerine bakıldığında, Kadın, kocasının yanında yalnız eşi değil onun evdeşi olacak ve kocasının her zaman yanında olması gerekmektedir. Kadın, ailenin temeli olduğu ve topluma çocuklar yetiştireceği için iyi özelliklere sahip olmasına dikkat edilmekteydi.

Kadın, evin fedakar varlığı olma işlevi yanında kocasının öfkesini dindirir, isyanını teskin eder, onun hatalı davranışını onaylamaz, aklıyla hareket eder, soğukkanlılıkla olayları yönetir. Dede Korkut hikayelerinden Begil oğlu Emren'in hikayesinde Begil, Oğuz'un önde gelen hanlarından Kazan'ın kendisi hakkında söylediği sözlere kırılır, Oğuz'a baş kaldıracak duruma gelir, ancak karısı kocasını teskin eder. Begil'in sadece hünerini övücü söz söylemesi üzerine Begil, Salur Kazan'a kırılır, "bizi alaya alıp yere batırdın" der, divanı terk eder, yiğitlerini alarak evine gelir. (Erbay, 2016, s.231) Oğlanları karşılamaya geldi

okşamadı. Ak yüzlü hatununa söylemedi. Hatunu bunun üzerine Begil'e şu şekilde konuşur; "Beyim altına inip Ala dağı aşın, sudan geçtin Bayındır Han'ın otağına vardın, beylerle görüştün, bir belamı geldi başına bu halin nedir?" dediğinde Begil cevap verir; Bayındır Han'ın kendisinden mesut olmadığından anlayamadıkları için Gürcistan'a gideceğini ve böylece isyan ettiğini söyler. Bunun üzerine Hatun'u Begil'e söyler; "Beyim hükümdara tanrı seçmiştir. O yer yüzünde tanrının adı ile yönetir. Ona isyan edilmez. Çünkü ona isyan etmek tanrıya isyan etmek anlamında gelir işlerimiz rast gitmez. Sen ava git biraz gönlün ferahlasın diye yatıştırır." (Gökyay, 2007, s.157) Görüldüğü gibi Begil'in isyanı etmesini hanımı önlemiş olur.

Bozkır toplumunda kadın namus ve iffetine son derece de düşkünlüğü ile bilinmekteydi. Bu durum yabancı seyyahların bile dikkatini çekmiştir. Kadın toplumunda namus ve iffeti ifade edecek kelimelerle anılmaktaydı. (Koca, 2010, s.121) Türk kadını namusu için gerekirse çocuklarından veya kendi canından vazgeçmekteydi.

Dede Korkut hikayelerinden, Salur Kazan'ın evinin yağmalanması hikayesinde kadınların namuslarına ne kadar düşkün oldukları açıkça görülmektedir. Salur Kazan beylere birlikte avda iken düşman obasını basar ve başta Salur Kazan'ın ailesi olmak üzere herkesi esir ve kendi yurduna götürür. Kafir düşmanın reisi Şökli Melik, Salur'a kadına içki sundurarak acı vereceğini söyler ve adamlarına Kazan'ın eşi Burla Hatun'u getirmesi için adamlarını gönderir. Bunlara Salur Kazan'ın eşini getirmelerini söyler. Kafirlerin bunu konuştuğunu duyan Burla Hatun kendi himayesindeki kızlara gelerek Salur Kazan'ın eşi sorulduğunda hepsinin cevap vermesi söyler. Kızlar hep birlikte cevap verince kafir düşmanın adamları hangisinin Burla Hatun olduğunu bilemezler. Tekrar Şökli Melik'e geldiklerinde Şökli Melik Burla Hatunun kim olduğunu bulmanın yolu Salur'un oğlu Uruz'u çıkartın çengele asmalarını ve etinden yemek yapmalarını söyler. Bu yemekten yiyen olursa o annesi değil, yemezse o annesidir dedi. Bunu duyan Burla Hatun oğlu Uruz'a gidip durumu anlatır. Annesine kızan Uruz ona sakın ağlama üzülme der yemeği ye seni bilemesinler ve namusunu korumasını söyler.(Gökyay, 2007, s.49-50)

Bu hikayede görüldüğü Türk kadını iffetini ve namusunu her zaman muhafaza etmiş bu hususta gerekirse canından vazgeçmiştir. Türk kadının iffeti oluşu hakkında başta İbn Fadlan ve Marko Polo olmak üzere pek çok seyyahın anlattıklarında bilgiler bulunmaktadır.

Salur Kazan'ın evinin yağmalanması hikayesindeki olduğu gibi durumla karıştırmamak için bozkır insanı kadınları ve çocuklarını güvenli bir yere göndermekteydi. Çünkü onlar kadının düşmanın eline geçmesini büyük acı ile savaşı kaybetmiş gibi görmekteydiler. Örneğin; Selçuklu beyleri, kendi devletlerini kuruncaya kadar yaptıkları bütün savaşlardan önce obalarının bütün ağırlıklarını, yaşlılarını, çocuklarını ve kadınlarını çöllerin gerisine göndermek suretiyle onları daima güvenlik altına almışlardır. (Koca, 2010, s.121)

Türk kadını, kocasına her zaman sevgi ve saygıyla sadakatli olmuştur. Dede Korkut hikayelerinde kadın kocasına sevgisini şu şekilde söylemektedir; göz açıp gördüğüm, gönül verip sevdiğim (Gökyay, 2007, s.31) Bir başka hikayede ise kadın kocasına sevgisini şöyle ifade etmiştir; “al duvağının sahibi, gözünün umudu, şah yiğidim, yoluna kurban olduğum” (Gökyay, 2007, s.70)

Türk kadını, kocasına gösterdiği sevgi ve saygının yanı sıra büyük bir sadakate bağlıydı. Dede Korkut hikayelerinden kadının bu sadakati ve kocasına bağlılığı açıkça görülmektedir. Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek hikayesinde, Bamsı Beyrek düşmana esir düştükten sonra nişanlısı Banu Çiçek on beş yıl Bamsı Beyrek'in geri dönüşünü beklemiş, Yalancı oğlu Yaltacığ'ın Bamsı'nın ölüm haberini çıkarması üzerine abisi Deli Kaçar'ın isteği sonucunda Yalancı oğlu Yaltacuk ile evlenmeyi kabul etmiştir. On beş yıl Bamsı Beyrek'i nasıl sadakate beklediğini ise, Bamsı'nın düğüne gidecek ozanın yerine geçip yurduna geldiğinde Banu Çiçek ile aralarında geçen konuşmada Banu Çiçek şöyle anlatmaktadır; kara saçlarımı yolarak, yanaklarımı yırtarak kanlı göz yaşları dökerek yas tuttuğumu, herkesten haber sorup umut beklediğini sevdiğim Bamsı Beyrek diye ağladığımı söylemektedir.(Gökyay, 2007, s.85)

Dede Korkut hikayelerinden Duha oğlu Deli Dumrul hikayesinde yine kadının kocasına bağlılığı ve gerekirse onun için canını bile feda ettiği görülmektedir. Deli Dumrul, Tanrı'ya karşı gelir ve Tanrı'da, Deli Dumrul'un canını alması için Azrail'i gönderir. Deli Dumrul, canını bağışlaması için yalvarır, tanrı da canın yerine can bulursa canı bağışlayacağını söyler. Deli Dumrul annesine ve babasına gider durumu anlatır fakat ne annesi ne de babası dünya güzel can kıymetli, diyerek oğullarına canlarını vermezler. (Gökyay, 2007, s.116) Deli Dumrul, kendi canının yerine can bulamayınca Azrail canını almadan hanımı ile vedalaşmak ister ve hanımına şu şekilde onları anlatır, Tanrı'ya karşı geldim o da canımı alması için Azrail'i gönderdi. Annem ve babam benim yerine canlarını vermediler. Yayılarım

sana yaylak, sularım sana su kaynağı olsun, atlarım ve develerim senin olsun gönlün kimi severse onunla evlen çocukları öksüz koyma dediğinde Deli Dumrul'un eşi buna kızar ve şöyle söyler; "Ne söylersin böyle göz açıp gördüğüm gönül verip sevdiğim senden sonra o malları ben ne yapayım senden sonra birine varacak olursam yılan soksun ölüm, annen baban niye bir canı vermemişler sana benim canım kurban olsun." (Gökyay, 2007, s.118)

Uşun koca oğlu Segrek hikayesinde de kadının kocasına olan sadakati görülmektedir. Segrek'in kardeşi Alınca kalesinde esirdi. Segrek bunu öğrendi zaman kardeşini kurtarmaya gitmek istemiş hanımına şöyle; beni bir yıl bekle bir yılda gelmeyecek olursam iki yıl bekle yine gelmezsem üç yıl bekle şayet bu seferde gelmeyecek olursam ölmüşümdür. Kimi seversen onunla evlen diye söylemiştir. Hanımı buna cevaben bir yıl değil altı yıl bakacağımı yine gelmezse altı yıl ayırımında çadır kurup gelen giden den haberini soracağımı iyi bir haber getirene müjdelik vereceğini, kötü haber vereni öldüreceğini ancak kimseyle evlenmeyeceğini söyler. (Gökyay, 2007, s.169)

Dede korkut hikayelerinde görüldüğü gibi kadın kocasına son derece sevgi ve sadakatle bağlıydı. Aynı şekilde de kocası da kadınana bağlıydı. Bu şekilde olan aileler sağlam temeller üzerine kurulmakta ve bu ailelerin oluşturduğu toplumda sağlam bir yapı olmaktaydı.

Bozkır kavimlerinde aile evlenmek ile oluşmaktaydı. Bu tür aileye küçük aile denilmekteydi. Küçük aile tipinde aile anne baba ve çocuklardan meydana gelmekteydi. Bu aile de oğlan babasından bir miktar mal alarak kızda çeyizini getirmek suretiyle ikisi yeni bir ev kurmaktaydılar.(Koca, 2010, s.122) Bozkır kavimlerinde yeni bir ailenin temelini oluşturan evlenmek genelde dışarıdan yapılmaktaydı. Yani kızlar diğer boylara verilmekte ve oğlanlara da bu boylardan kızlar alınmaktaydı. Bundan amaç ise bozkır coğrafyasının yaşam koşulları karşısında akraba sayısı artırarak kendini daha güvende hissetmektedir. (Koca, 2010, s.122)

Dede Korkut hikayelerinde dışarıdan evliliğin olduğu görülmektedir. Örneğin Oğuz beyi Kazan'ın dayısı Taş Oğuz beyi Oruz idi. Bamsı Beyrek ile nişanlısı birbirini tanımıyorlardı. Kazan beyin oğlu el kızı helalime izin verilsin diye vasiyet ediyor; Deli Dumrul yad kızı helalim var diyor. Bunlardan da anlaşıldığı üzere kızlar dışa verilmekte ve oğlanlar dışarıdan evlendirilmekteydi. (İnan, 1998, s.342)

Evlenmenin ilk şartı, evlenmeye niyet etmektedir. Dede Korkut hikayelerinden Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek hikayesinde, Bamsı Beyrek beşik kertmesi Banu Çiçek ile görüştüktan sonra evinde döndüğünde babası “*Oğul Oğuz da ne gördün bugün*” diye sormuş, *Bamsı Beyrek ise babasına “Ne göreyim devletlüm baba oğlu olan evermiş, kızı olan göçürmüş” dedi. Babası bunun üzerine “Oğul seni evermek mi gerek” diye söylediğinde Bamsı, babasına “Evet ak sakallı aziz baba, evermek diye cevap verdi.”* (Gökyay, 2010, s.64)

Dede Korkut hikayelerinden de Kanglı Koca oğlu Kan Turalı hikayesinde de evlenme isteği görülmekle birlikte burada bizzat babası oğlunu evlendirmek ister. Kan Turalı'nın babası oğlunu evlendirmek isteğini şöyle söyler; atalarım önceden bey idi onlar öldü ben onların yerine geçtim. Yarın bir gün öleceğim oğulum kalacak en iyisi daha hayatta iken oğlum seni evlendireyim dedi. (Gökyay, 2007, s.121)

Evlenecek oğlan ve kızda bazı özellikler aranmaktadır. Örneğin kızda aranan özelliklere baktığımızda Dede Korkut hikayelerinden Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek hikayesinde, Bamsı Beyrek'in babası Oğuz illerinde kimin kızını sana eş olarak getireyim dediğinde Bamsı Beyrek babasına bozkır şartlarına uygun kendisi gibi savaşçı bir kız ister(Gökyay, 2007, s.65) Yine Dede korkut hikayelerinden Kanglı Koca oğlu Kan Turalı hikayesinde de evlenecek kıza dair özellikleri görmekteyiz. Kanglı Koca oğlunu evlendirmek istediğini söylediğinde Babasına Kan Turalı; babasına alacağın kızın alp gibi olmasını istemektedir. Başka kız almamasını söyler. (Gökyay, 2007, s.121) Dede Korkut hikayelerinde, evlenilecek kızda aranan özellikler bozkır kavimlerinin yaşadığı Orta coğrafyasının yaşam şartlarına uygundu.

Oğuz Kağan destanının İslami versiyonunda evlenilecek kızda bazı özellikler arandığı görülmektedir. Fakat burada aranan özellikler, Dede Korkut hikayelerinde ki gibi kızın kahraman ve mücadelecisi olması değil, Müslüman olmasıydı. Oğuz Kağan, önce amcası Küz Han'ın kızı ile evlendi fakat kız Müslüman olmayı kabul etmedi. Küz Han amcasının kızı Müslüman olmayı kabul etmeyince diğer amcası Kür Han'ın kızı ile evlendi fakat o da kabul etmedi. Bunun üzerine Oğuz Kağan, Or-Han'ın kızı ile evlendi. Kız Müslüman olmayı kabul etti. (Togan, 1982, s.18) Dede Korkut hikayelerinde ve Oğuz Kağan destanının İslami versiyonunda görüldüğü gibi evlenilecek kızda bazı özellikler aranmaktaydı. Kız da özellikler arandığı gibi evlenecek erkekte de bazı özellikler aranmakta olup Evlenecek erkeğin kahramanlık göstermesi ve yiğit olması gerekmektedir.

Oğuz Kağan, gergedanı öldürmekten sonra gökten ışıık halinde gelen kızla evlenmiştir. Dede Korkut hikayelerinden Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek hikayesinde, Bamsı Beyrek bir av sırasında bir geyiğin biri kovalaya kovalaya daha önceden bilmediği bir otağın önüne kadar geyiği burada vurur. Bunun üzerine otağın sahibi Banu Çiçek kızarak bu avcının yiğitlik mi gösterdiğini sorar ve gidip bu vurduğu avdan pay istemelerini söyler. Dadı gidip Bamsı'dan pay ister. Bamsı ise kendisinin bey oğlu olduğunu avın hepsinin kendilerinin olabileceğini söyler. Bu esnada Bamsı bu otağın kimin olduğu sorar. Dadı da Banu Çiçeğin cevabını verince Bamsı'yı heyecan basmıştır. Banu Çiçek'e geyiği getirdiklerinde çok beğenir ve dadısına bu Beyoğlu ile görüşmek istediğini söyler. Banu Çiçek, Bamsı Beyrek'e niye geldiğini sorar. Oda cevaben Banu Çiçek adlı bir kızı görmeye geldiğini söyler. Banu Çiçek şimdi seninle ok atalım, at yarıştıralım, güreş turalım bunlarda beni yenersen Banu Çiçeği görebilirsin diye söyler. Bamsı Beyrek üçünde de kazanır ve güreşin sonunda kız kendisinin Banu Çiçek olduğunu söyler. (Gökyay, 2007, s.63-64) Bamsı Beyrek hikayesinde kız kendisi evleneceği erkeğin gücünü ölçmekteydi. Çünkü evlenecek oğlanın kahraman olması aranmaktaydı.

Dede Korkut hikayelerinden Kanglı Koca oğlu Kan Turalı hikayesinde de evlenecek oğlanın gücünün denendiği ve kahramanlık özelliği arandığı görülmektedir. Kan Turalı, Trabzon hükümdarının kızını almak için boğa, deve ve aslanla savaşır bunları yenmesi sonucunda tekfurun kızı Selcen Hatun'u evlenir. Bu hikayede de kızın babasını kendine damat olacak kişinin kahraman olmasını istemektedir. (Gökyay, 2007, s.130) Yine Dede Korkut hikayelerinde kahramanca savaşan yiğitlere kızlar verildiği görülmektedir. Evlenilecek kızda ve oğlarda aranan en önemli şart kahraman olmalarıdır.

Yiğitlerin evleneceği kızın bulunması kolay değildir, bu iş uzun aramalar gerektirir. Dede Korkut hikayelerinden Kan Turalı hikayesinde Kanglı Koca, oğluna Oğuz illerinden kız bulması için gönderir ama Kan Turalı çok kısa dönmesi üzerine kız böyle aranmaz sen mallarla ilgilen ben bulurum diye kendisi aramaya gider. (Gökyay, 2007, s.121)

Türklerde hem beşik kertmesi hem de görücü usulü evlilikleri görmek mümkündür. Dede Korkut hikayelerinden Bamsı Beyrek hikayesinde, beşik kertmesi görülmektedir. Bayındır Han'ın sohbetinde hem iç oğuz hem de dış oğuz beyleri bulunmaktaydı. Bu toplantı esnasında Bayındır Han'ın sağ tarafında Kazan Bey'in oğlu Uruz solunda ise Kazılık koca oğlu Yigenek, tam karşısında Kara Güne oğlu Karabudak duruyordu. Bu toplantıya katılan

Kam Püre Bey’de bu durumu görünce hüznünlendi. Hüznünlendiğini gören diğere beyler sorduğunda bir oğlu veya kardeşi olmadığını öldüğünde ise yerine geçecek kimsenin olmadığını için hüznünlendiği söyler. Bunun üzerine Oğuz beyleri Kam Püre Bey’e bir oğul vermesi için tanrıya el açıp dua ettiler. Bu toplantı da bulunan Bay Piçen Bey’de yerinden kalkarak beylere kendisine bir kız vermesi için Tanrıya dua etmeleri ve tanrı bir kız verirse oradaki herkesi şahit tutarak Kam Püre’nin oğlunun beşik kertmesidir, diye söyler.(Gökyay, 2007, s.59)

Beşik kertme yoluyla evlilik nadir görülmekte olup en yaygın olanı görücü usulü evliliği. Gençlerde evlenme isteğinin ortaya çıkmasından hemen sonra “arkuçı (iki adam arasındaki aracı. Evlenme sırasında dünürler arasındaki elçi) (Kaşgarlı, 2015, s.73) veya sawcı (dünürler arasında haber getirip götürer elçi) (Kaşgarlı, 2015, s.530) adı verilen araçlar devreye girmektedirler. Bugün Anadolu köylerinde elbir, dünür ve görücü adı verilen bu araçlar kız ailesinin fertleriyle yaptıkları görüşmelerden olumlu bir cevap almışlarsa, oğlan tarafının büyükleri kızını istemeye gitmektedirler. Bu görüşmede, kızın aile büyükleri tarafından verdim, oğlanın aile büyükleri tarafından da aldım demek suretiyle iki gencin evlenme kararı alınmaktaydı. Bu karar, bir bakıma bugünkü söz kesme adetiydi. Bundan sonra oğlanın ailesi, kızın ailesine at ve elbiseden oluşan bir takım hediyeler vermek durumundaydı. Bu hediyelere İslamiyet’ten önceki Türk toplumunda mevcut olan ve İslami dönem Türk toplumunun da devam eden kalın ve kalım denmekteydi. Bu hediyelerden at, kızını yetiştirme hakkı olarak babaya, elbise de süt hakkı olarak anneye verilmekteydi.(Koca,2010, s.123) Kalın, babanın oğullara verdiği evlenme payıdır. (Ögel, 2001, s.258) Türklerde kadın, bir eşya, mal değildir. Bunun için de ödenen kalın, gelin fiyatı olamaz. Çünkü kadın evlilik hayatında bir köle olarak görünmüyordu. (Ögel, 2001, s.259)

Kalın esasında ailenin devamını sağlamaktadır. Başka bir deyişle erkek, kadını boşayamamakta çünkü kadını boşadığı takdirde kız evine verdiği kalın yanmaktaydı. Aynı şekilde kadın da eğer ki kocasını terk edip baba evine dönerse kız tarafı kalını iade etmek durumunda kalmaktaydı. Bu nedenle kalın evliliğin bir sigortası gibidir. (Ögel, 2001, s.260) Kalın, başlık demek değildir. Kalın, mal veya eşya olarak ödendiği gibi kahramanlık göstermekte bir bakıma kalın sayılmıştır. Örneğin Kanglı Koca oğlu Kan Turalı hikayesinde, Kan Turalı, Trabzon tekfurunun kızını almak için boğa, deve ve aslanla savaşmış bunları yendikten sonra kızını almıştır. Bu hayvanlarla yaptığı savaş onun kızı karşı kalını olmuştur. Bazen de kalınlar devlet tarafından ödeniyordu. Dede korkut hikayelerinde devlete hizmette

bulunan ve kahramanlık gösteren 39 yiğidin han tarafından evlendirildiği belirtilmektedir. (Ögel, 2001, s.262)

Görücü usulü evliliği en güzel şekilde yansıtan örnek Dede Korkut hikayelerinden Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek hikayesidir. Bamsı Beyrek, babasına evlenmek isteğini ve kendisine kahraman bir kız bulmasını söylediğinde babası ona; “Senin istediğin kız Banu Çiçektir” dediğinde, “evet baba O’dur” diye cevap vermiştir. Ancak kızın bir abisi vardır Deli Kaçar adında kızı istemeye geleni öldürmektedir. Bamsı Beyrek’in babası Kam Püre Oğuz beylerini toplayıp danışmak gerektiğini söyler. Oğuz beyleri ortak karar almışlar ve Dede Korkut’u görücü olarak göndermek istemekteydiler. Ancak Dede Korkut Bayındır Han’ın ahırından iki at istemektedir. Çünkü Deli Kaçar kovalarsa ondan kolayca çalmak içindir atlar. Dede Korkut atları aldıktan sonra yola çıkar (Gökyay, 2007, s.65)

Dede Korkut, Deli kaçara vardığında Deli Kaçar arkadaşları eğlenmedeydi. Dede Korkutu görünce niye geldiğini sormuştur. Dede Korkut ise kız kardeşi Banu Çiçek’i Bamsı Beyrek’ istemeye geldiğini söyleyince buna hiddetlenen Deli Kaçar Dede Korkut’u kovalamaya başlar ve netice de Deli Kaçar Dede Korkut’u yakalar. Dede Korkut’u hemen orada öldürmek ister ancak keramet sahibi olan Dede Korkut dua eder ve Deli Kaçar’ın kolu havada kalır. Bunun üzerine Dede Korkut’a yalvarmaya başlayan Deli Kaçar kız kardeşini eğer bin aygır getirirlerse hiç kısrak görmedik, bin erkek deve ister hiç dişi deve görmemiş olsun, bin kulaksız kuyuksuz köpek, bin de pire getirirlerse vereceğini söyler. Dede Korkut tekrar dua eder ve eli eski halini alır. (Gökyay, 2007, s.66)

Dede Korkut geri döndüğünde Kam Püre Deli Kaçar’ın ne kadar mal isteğini sorar istediklerini öğrendiğinde Bir kısmını ben hazırlayım bir kısmını sen hazırla dede diyerek Deli Kaçar’ın isteklerini hazırlarlar ve Dede Korkut bunları Deli Kaçar’a götürür. (Gökyay, 2007, s.66-.67)

Deli Kaçar Dede Korkut’un getirdiği atları ve develeri beğendi köpekleri görünce de güler. Pireleri sorduğunda ise Dede Korkut bir ağıla koyduğunu gidip almasını söyler. Deli Kaçar ağıla girdiğinde pireler üzerine çıkarlar ve Deli Kaçar bundan büyük bir acı duyarak suya atlar. Başlık için istenenler verildikten sonra düğün için hazırlıklar başlar. (Gökyay, 2007, s.68)

Bamsı Beyrek, hikayesinde görüldüğü gibi evlenilecek kız bulunduğu zaman bunun ailesine, oğlan ailesinin büyüklüğü ve toplumda saygı gören kişiler görücü olarak gitmekteydiler. Gelen görücüler kızını oğlana istemekte, kızın aile fertleri de kalın istemekteydiler. Bu kalın miktarı verildikten sonra düğün başlamaktaydı. Düğünden önce nişan veya söz kesme adı verilen bir tören görülmektedir. Bu kızla oğlanın evliliğinin onaylandığı ilk aşamadır. Nişan, evlenme için bir verilmiş söz ve aynı zamanda bir, anlaşmadır. Adaklı sözü ise, bunun en güzel ve insani ifadesi idi. (Ögel, 2001, s.266) Dede Korkut da Bamsı Beyrek, Banu Çiçek'e bir nişan yüzüğü takmıştır.

Nişan yüzüğü ise, kutsaldı Dede Korkut'ta dendiği gibi, nişan yüzüğünün içinde bin bir nişan vardı. Nişanlılık sembolü olan hediyeye, Anadolu'da belek, belli; Orta Asya'da ise, belgü denir. Böylece adaklılar, birbirine adanmış olurlar. Dede Korkut'ta, nişan törenine ayrıca, küçük düğün de denmiştir. (Ögel, 2001, s.267) Bamsı Beyrek hikayesinde, Bamsı düşmana esir düştüğü zaman yurdundan gelen tüccar kafilesine nişanlısı Banu Çiçek'i sorar, onlarda yalancı oğlunu Yaltacıya vardığını küçük düğünü yapıldığını, büyük düğüne zaman koydu. diyerek cevap verirler. (Gökyay, 2007, s.72) Küçük düğün, nişan olarak adlandırılmakta esas düğün ise ulu düğündü.

Düğün, Türklerde bir ailenin ortaya çıkması, akraba ve dostların bir araya gelmesi ve eğlenceler düzenlenerek kutlanır. Düğün başlamadan önce akrabalara ve dostlara davet gönderilmekteydi. Bir savaş silahı olan ok aynı zaman da Türk kültüründe davetiye olarak kullanılmaktaydı. Günümüzde Anadolu da kullanılan oku-mak veya okuyuntu kelimeleri kültürel sürekliliği göstermesi açısından kayda değerdir.

Düğünlerde genellikle müzikle eğlenir ve düğün yemeği verilirdi. Kaşgarlı Mahmut'un eserinde "küden" olarak geçen düğün yemeği Dede Korkut hikayelerinde de görülmektedir. (Kaşgarlı, 2015, s.174) Bu hikayelerden, Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek hikayesi ve Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı hikayesi düğün toyuna örnek gösterilebilir.

Bamsı Beyrek hikayesinde, Yalancı oğlu Yaltacuk ile Banu Çiçek'in düğüne ozan şekline gelen Bamsı'nın şölen yemeğine yani düğün yemeğine gittiği görülmektedir. Daha sonra Bamsı o düğünde nişanlısı Banu Çiçek'e kendisini tanıtır. Annesi ve babasına müjdeciler gider ancak Bamsı Beyrek hemen nişanlısı ile düğün yapmaz önce kendisini tutsak eden kafirin melikin kalesini ele geçirdikten sonra yurduna geri dönünce düğün yapar. Düğünde

Bamsı'nın arkadaşları olan kırk yiğidin birkaçına Han Kazan, bazısına Bayındır Han kız verdi. Beyrek de, yedi kız kardeşini yedi erle evlendirdi. Kırk yere otağ dikildi. Talihli otuz dokuz kız talihine birer ok attı. Otuz dokuz yiğit okunun ardından gitti. Kırk gün kırk gece toy düğün eylediler. (Ergin, 2014, s.98)

Kan Turalı hikayesinde ise, “*Kan Turalı'nın kafir melikinın kızını alıp yurduna gelmesi üzerine babası Kanglı Koca, yeşil, alaca, güzel çimene çadır dikti. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kesti. Düğün etti. Kudretli Oğuz beylerini ağırladı*” (Ergin, 2014, s.157) Hikayelerde görüleceği gibi düğünlerde hem topluma bu evliliği duyurmak hem de tanrıya şükür maksadıyla düğün toyları verilmekteydi. Dede Korkut hikayelerinde görülen düğün toyu, Selçuklular döneminde de devam etmiştir. Şöyle ki: Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (1040-1063) halifenin kızı ile nikâhı kıyılmadan önce bugünde devam ede gelen bir Türk adeti mucibince çeyizi herkesin görebileceği şekilde teşhir etmiş ve büyük bir ziyafet vermiştir. Ziyafetten sonra ise altın sofrta takımını yağma edilmişti. (Gönüllü, 1988, s.28) Düğün yemekleri günümüzde de devam ede gelmekte olup, “ Halk yemeği” adıyla anılmaktadır.

Düğünde çeşitli eğlencelerde düzenlenmekteydi. Bamsı Beyrek hikayesinde, Yalancı oğlu Yaltacuk ile Banu Çiçek'in düğününde erkekler güveyin yüzüğüne ok atıyorlardı. Ozan olarak bu düğüne Bamsı Beyrek'de güveyin yüzüğüne ok attı yüzüğü parladı. Oğuz beyleri bunu görünce el ele çaldılar gülüştiler. (Ergin, 2014, s.90 Bamsı Beyrek hikayesinde görüldüğü gibi erkekler, ok atarak eğlenmekteydiler. Ayrıca Yalancu oğlu Yaltacuk'un düğününde ayrıca davul ve zurna da görülmektedir. Günümüz de de düğünlerde davul ve zurna ile eğlenilmesi kültürel sürekliliğini göstermektedir. Düğünlerde kadınlarda kendi aralarında eğlenmekteydiler. Bamsı Beyrek, ozan olarak gittiği Yaltacuk'ın düğünde gelini oynatmaya çalışır.

Düğünlerde bir de gelin odası hazırlanırdı. Gelin odasının nereye hazırlanacağı güvey attığı okla belirlerdi. “*Oğuz zamanında kaide bu idi bir yiğit ki evlense ok atardı, ok nereye düşerse gelin odası oraya kurulurdu.* (Gökyay, 2007, s.68) Eski Türk toplumunda kıymetli kumaşlarla süslenmiş gelin odasına munderü veya mundaru adı verilmekteydi. (Koca, 2010, s.125) Harezmsahlar devletinde ise, gelin odasına terek ev denirdi.

Damat olacak kişinin kız evinden gönderilen bir al kaftanı giydiği görülmektedir. Bamsı Beyrek de, Banu Çiçek'in gönderdiği al kaftanı giymiştir. Gelin, zamanımızda olduğu gibi eski Türk düğünlerinde de süslenmekteydi. Gelini süslemeye, daha önce giymediği güzel bir elbise giydirilmekle başlanmaktaydı. Daha da önemlisi, gelinin başına didim adı verilen bir taç konmaktaydı. Boğazına da boğmak adıyla anılan bir gerdanlık takılmaktaydı. Ayrıca yabancıların görmemesi için gelinin yüzüne duvak örtülmekteydi ki, buna didek denmekteydi. Türkler kismetin açık olması için duvak olarak daima al renkli bir tül kullanmaktaydılar. (Koca, 2010, s.125) Banu Çiçek'in, Beyrek'i öldü sanması üzerine "vay al duvağımın iyese, vay alnum başım umudu diye yaptığı ağıtta gelinin al duvak taktığı anlaşılmaktadır. (Ergin, 2014, s.77)

Düğün süreci boyunca damadın yanında sağdıç bulunmaktaydı. Sağdıç sözü ve sağdıçlık da Göktürkler çağından bize gelen, kutlu bir hatıradır. Eski Türklerde sağdıç güveyin hem kılavuzu ve hem de dostudur. Bunun için Ulu yüz Türkleri, sağdıca, yoldaş da derler. (Ögel, 2001, s. 172) Sağdıç, halen günümüzde Anadolu 'da yapılan düğünlerde de görülmektedir.

Gelin kız, baba evinden damadın babasının verdiği yeni eve veya çadıra at üzerinde getirilmekteydi. Günümüzde olduğu kızı yeni evine gelen anlamında gelin denilmekteydi. Oğlana ise kızı verilen aile tarafından güvenildiği için güvey adını almaktaydı.(Koca, 2010, s.126) Gelin baba evinden getirdiği çeyizi, oğlanda babasının malından aldığı kısmı birleştirerek yeni bir aile olmaktaydılar.

Aile de çocuk önemliydi. Çocuğu olmayan aileyi toplum kınamaktaydı. Aile de erkek çocuğun olmaması veya erkek çocuklarının hepsinin ölmesi, büyük bir felaket olarak görülmekte, adeta ocağın sönmesi olarak nitelendirilmekteydi. (Koca, 2010, s.119)

Dede Korkut hikayelerinden Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesi çocuğu olmayan bir ailenin durumunu açıkça göstermektedir. "Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesi han toyunu en iyi şekilde anlatan bir örnektir. Dirse Han yılda bir kez Oğuz beylerine toy vermektedir. Bu toya katılan beyleri ağırlamak için üç çadır kurmuş bunlara oğlu olan ak çadıra, kızı olanı da kırmızı çadıra, çocuğu olmayanı ise tanrının gazabına uğramış olarak görüp kara çadıra misafir etmelerini söylemiştir. Dirse Han da bu toya katılmış ancak Dirse Han'ın çocuğu olmadığı için kara çadıra almışlar ve yiyecek olarak kara koyun yahnisi getirmişlerdir. Buna kızan Dirse Han, Bayındır Han'ın niye böyle yaptığı sorduğu zaman ise oradaki görevliler

çocuğu olmadığı için böyle olduğunu söylerler buna kızan Dirse Han yanına yiğitleri alarak geri yurduna döner. Yurduna geldiğinde hanımına neden bir çocukları olmadığını soran Dirse Han'a, hanımı acı sözler söyleme bir dilek toyu düzenlemesi Oğuz Beylerini toplamasını söyler bu beylerin yaptığı duadan Tanrının bir çocuk verebileceğini söyler. (Ergin, 2014, s.24) Bunun üzerine Dirse Han büyük bir ziyafet verir. Oğuz beyleri dua ederler. Bir müddet sonra oğlu olur.

Bu hikayenin benzer şekli Çora Batır destanında görülür. Çora Batır, karısına dedi ki : “Deveden buğra, attan aygır, sığırdan boğa, koyundan koç keselim bir oğul isteyelim.” (İnan, 1998, s.178) Görüldüğü üzere Türk toplumunda çocuk son derece önem taşımaktaydı. Çocuğu olmayan aileler, çocuklarının olması için tanrıya dua niteliğinde toy düzenlemekteydi. Bu toy gücün simgesi veya eğlence değil tanrıya sunulan kurban anlamı taşımaktadır. Günümüz de yapılan adak kurbanları bu geleneğin bir yansıması olup kültürel sürekliliği göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

Türklerde oğlan ve kız için evlat denilmiştir. Kız veya erkek ayrımı yapılmasa da oğlanın kahramanlık gösterip savaşacak güce sahip olması ayrıca soyun devamı açısından ön plana çıktığı görülmektedir. Oğuzların ve konar-göçebe bozkır kültürünün temeli oğul üzerinde yoğunlaşır. Oğul hem iktidarın hem de iktidarın sürekliliğini sağlayan nesillerin devamıdır. Dede Korkut kitabında Oğul babanın yetişenidir. İki gözünün biridir diyerek, oğulun önemi vurgulanmıştır. Oğuz töresince, oğul sahibi olmak yetmez, bey babasının yerine geçmesi için oğulun da iyi yetişmesi gerekir. Dede Korkut hikayelerinde, Oğuz beylerinin, yerine geçecek oğulları üzerinde titizlik gösterdikleri, onların eğitimine özen gösterdikleri görülmektedir. Özellikle Kazan Bey oğlu Uruz Bey'in tutsak olduğu hikayede, Kazan'ın kendi yerine geçecek oğlu Uruz için kaygıların ve ağlar bunun nedeni soran oğlu Uruz'a kahramanlık gösterip ad almadığı için üzüldüğünü söyler bunun üzerine Uruz ise şöyle cevap verir; Baba ben senden bir şey görmedim ki oğullar babadan görür savaşmayı bu sayede alplık kazanır. dedi. (Ergin, 2014, s.103)

Uruz'un babasına verdiği cevapta da görüldüğü gibi oğulların yetişmesinde babalar sorumludur. Oğullar babalarına olan bağlılığı *O zamanda oğul baba sözünü iki eylemezdi, iki eylese o oğlanı kabul eylemezlerdi*, diye ifade edilmiştir. (Ergin, 2014, s.107) Oğullar yeri geldiğinde babalarının yerine düşmana karşı savaşmaya gitmektedirler. Begil oğlu Emren hikayesinde, Begil bir av esnasında bacağı kırılınca bunu duyan düşman saldırmak için

harekete geçer. Düşmanın bu saldırısını casusları vasıtası ile daha önceden öğrenmiş oğlu Emren'e bacağına kırık olduğu için düşmana karşı çıkamayacağını bu nedenle Kazan Han'a haber götürmesini ve ondan yardım istemesi söyler. (Ergin, 2014, s.190) bunun üzerine oğlu Emren ise şöyle söyler;

“Baba bana acı sözler söylenip yüreğimi yaralama ben Bayındır Hanın divanına gitmem sen bana atını, zırhını, kılıcını, mızrağını, yayını, oku ver ben senin için savaşayım” dedi. (Ergin, 2014, s.191) Begil buna çok sevinmiştir ve hemen atını ve silahlarını oğluna vermelerini söyleyerek kendi yerine oğlunu savaşa göndermiştir. (Gökyay, 2007, s.160)

Oğulların esir düşmesi veya ölmesi ise hem anne veya babasında hem de toplumda büyük üzüntüye sebep olmaktadır. Örneğin; Salur Kazan'ın oğlu Uruz esir düştüğünde annesi şöyle söylemiştir; Karanlık gözlerin aydını (Ergin, 2014, s.109) diye oğluna olan sevgisini ifade etmiştir.

Oğullar her ne kadar babalarına saygılı ve onlara bağlı iseler de bazen baba ile oğulun mücadele ettikleri de görülmektedir. Oğuz Kağan destanın İslami versiyonunda, Oğuz Kağan babası ile Müslüman olmadığı için mücadele eder. Dede Korkut hikayelerinden Dirse Han oğlu Boğaç hikayesinde Dirse Han oğlunu töreye uymadığını söyleyen adamlarının sözlerine inanarak okla vurur yaralar. Her ikisi de, Büyük Hun Hakanı Mete'nin babası Tuman ile yaptığı mücadele arasında benzerlik görülmektedir.

Oğullar babalarını esir düştükleri zaman kurtardıkları da görülmektedir. Kazılık koca oğlu Yiğenek hikayesinde, günlerden bir gün Yiğenek oturup, beyler ile sohbet ederken, Kara Göne oğlu Budak ile tartışılar. Bunun üzerine Budak niye burada boş yere konuşuyorsun madem kendine güveniyorsan baban düşmanda on altı yıldır esirdir git onu kurtar diye söyler. Bunu duyan Yiğenek üzüntüye kapılır Bayındır Han'ın divanını varır.

Sabah erken sapa yerde

Atlas ile yapınca mavi gölgelikli

Tavla tavla çekilince yiğit atlı

Çağırıp yardım isteyince bol çavuşlu

Darda kalmış yiğidin arkası

Zavallının biçarenin ümidi

Türkistan'ın direği

Yırtıcı kuşun yavrusu

Amit suyunun aslanı Karacuşun kaplanı

Devletli hanım medet

Bana asker ver, ben babamın esir olduğu kaleye gönder," dedi. (Ergin, 2014, s.162)

Bayındır Han'da, Yigenek'in bu isteği karşısında Oğuz beyleri çağırılmış ve Yigenek'e asker vererek babasını kurtarmasına yardımcı olmuştur.

Annelerde oğullarını sevmekteydiler. Destanlarda anneler oğullarına değer verirler, gerektiğinde onlar için yapamayacakları bir şey yoktur. Reşideddin Oğuznamesi'nde Oğuz Han'ın annesi, oğlunun hayatını kurtarmak için oğlu tarafından rüyaya tebliğ edilen dini benimsemiştir. Oğlunun dinini benimseyen anne, kocası Kara Han'ın tepkisini çekmemek için bu durumu eşine söylememiştir. (Şahin, 2012, s.140) Dede korkut hikayelerinde annenin oğula sevgisi özel bir yer tutar. Özellikle beylerin eşleri, oğul dünyaya getirmenin zorluğunu hissederler, oğullarını dünyaya getirmenin zorluluğu bitmez, hayatta da oğulları üzerine titrerler, oğullarına bir şey olması ihtimali onların yüreğini sarsar, yeniden oğul dünyaya getirmenin imkansız olabileceğinden dolayı korkarlar, kocayı bey bile olsa oğulları adına onlara beddua etmekten çekinmezler. (Erbay, 2016, s.240)

Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesinde, Dirse Han ile oğlu Boğaç ava giderler bu av esnasında Dirse Han'ın adamları Boğaç'ı töreye uymadığını için öldürmesini söylerler. Dirse Han'da bir av esnasında oğlunu okla vurarak yaralar. Avdan dönüşte Dirse Han'ın yalnız döndüğünü gören hanımı Burla Hatun, Dirse Han'a şöyle söyler;

Beri gel başımın bahtı evimin tahtı,

Han babamın güveyisi

Kadın anamın sevgisi,

Babamın anamın verdiği,

Göz açıp da gördüğüm,

Gönül verip sevdiğim

A Dirse Han

Kalkarak yerinden doğruldun,

Yelesi kara cins atına sıçrayıp bindin,

Göğsü güzel koca dağa ava çıktın,

İki vardın bir geliyorsun yavrum hani.

Karanlık gecede bulduğum oğul hani.

Çıksın benim görür gözüm, a Dirse Han yaman seğriyor,

Kesilsin oğlanın emdiği süt damarım yaman sızlıyor,

Sarı yılan sokmadan akça tenim kalkıp şişiyor,

Yalnızca oğul görünmüyor bağrım yanıyor.

Kuru kuru çaylara su saldım.

Kuru elbiseli dervişlere adaklar verdim.

Aç görsem doyurdum, çıplak görsem donattım.

Tepe gibi et yığdım, göl gibi kıımız sağdırdım.

Dilek ile bir oğul zorla buldum.

Yalnız oğul haberini a Dirse Han söyle bana.

Karşı yatan Ala Dağdan bir oğul uçurdunsa söyle bana.

Taşkın akan koşan sudan bir oğul akittinse söyle bana.

Aslan ile kaplana bir oğul yedirdinse söyle bana.

Kara giyimli azgın dinli kafirlere bir oğul aldırđınsa söyle bana

Han babamın katına ben varayım.

Ağır hazine bol asker alayım

Azgın dinli kafire ben varayım

Paralanıp cins atımdan inmeyince,

Yenim ile alca kanımı silmeyince

Kol but olup yer üstüne düşmeyince,

Yalnız oğul yollarından dönmeyeyim.

Yalnız oğul haberini a Dirse Han söyle bana.

Kara Başım kurban olsun bugün sana (Ergin, 2014, s.30)

Diyerek oğlu için feryat etmiştir. Bazı durumlarda anne, baba ve oğul arasında denge unsurudur. Babanın ve oğlun muhtemel sürtüşmelerini veya anlaşmazlıklarını anne ortadan kaldırır. Dirse Han, kırk namert yiğidin yalan sözüne bakarak oğlu Boğaç'ı öldürmeye kastettiğinde bu durumu normale döndüren Dirse Han'ın eşidir. Bu hikaye de anne, oğlu için düşmanlarla savaşmaya ve oğlu uğruna canını vermeye razı olduğunu açık bir dille ifade ederek oğlunu aramaya çıkar. Oğlunu ölmek üzere iken bulan ve iyileştiren anne, bozulan aile düzenini yeniden tesis eder. İdeal bir anne ve eş olarak değerlendirilecek Dirse Han'ın eşi ve Boğaç'ın annesi olan bu kadın, kadının aile içinde baba kadar ve hatta ondan daha önemli olduğunu gösteren bu kadın karakter Türk toplumunda ailenin ayakta durması ve devamlılığı için kadının konumunu vurgular. (Şahin, 2012, s.130) Aynı duruma Salur Kazan'ın oğlu Uruz'un esir düşmesi hikayesinde de Uruz'un annesi, Salur Kazan'a oğlunu korumadığı için beddua etmektedir.

Oğullar da annelerini sevmekte ve onların sözlerini dinlemekteydiler. Dirse Han'a kendi oğlunu vurduran adamları daha sonra da Dirse Han'ı esir alarak düşman ülkesine doğru gitmişlerdi. Bunun üzerine Dirse Han'ın hanımı oğlu Boğaç'a şöyle söylemiş;

Görüyor musun ay oğul neler oldu.

Sarp kayalar oynamadı yer oyuldu.

Yurtta düşman yok iken senin babanın üstüne düşman geldi,

O kırk namertler babanın arkadaşları babanı tuttular,

Ak ellerini ardına bağladılar, kıl sicim ak boynuna taktılar,

Kendileri atlı babanı yayan yürüttüler, alıp kanlı kafir ellerine yöneldiler,

Hanım oğul kalkarak yerinden doğrul,

Kırk yiğidini beraberine al,

Babanı o kırk namertten kurtar,

Yürü oğul, baban sana kıydı ise, sen babana kıyma, dedi. (Ergin, 2014, s.33)

Annesinin bu sözleri üzerine Boğaç Han daha önce babası kendisini öldürmek istemişse de annesini kırmayarak babasını kurtarmaya gitmiştir. Salur Kazan'ın evinin yağmalanması hikayesinde ise, Salur Kazan kafirlerden ilk olarak annesini geri istemiştir.

Türk Destanlarında ailenin temel unsurlarından birisi de kız çocuklarıdır. Onlar genellikle erkek çocuklar gibi çok fazla ön planda değillerdir. Ön planda olmamaları kızlara değer verilmediği anlamına gelmemektedir. Öyle ki, Bay Piçen bey bütün Oğuz beylerinin huzurunda kız çocuğu istemesi kıza verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir. Kızların da destan dünyasında belli bir yerleri vardır. Destanlarda adı ve bahsi geçen kızlara baktığımızda bunların bazı ortak özelliklere sahip olduklarını görürüz. Doğumları ve eğitimleri hakkında fazla bilgi sahip olamadığımız bu kızlar hakkında, tıpkı erkek kahramanlar gibi ata binme, kılıç kullanma ve savaşabilme yetenekleri vardır. Hatta bazı durumlarda adı sanı belli bazı alpları bu kızlar mağlup edebilmektedirler. (Şahin, 2012, s.135) İskitler de kız çocuklarını tıpkı erkek çocukları gibi savaşçı yetiştirmişlerdir. (Durmuş, 2007, s.101) Dede Korkut hikayelerindeki Selcen Hatun ve Banu Çiçek'inde bu savaşçı özelliği taşıdığı görülmektedir. İyi ata biner, iyi ok atarlar, bir erkekle at yarıştıracabilecek ve güreşebilecek hünere, güce sahiptiler, Kan Turalı hikayesinde Selcen Hatun, alpların çektiği yayı, çeker attığı ok yere düşmez. Kan Turalı uyurken düşmanla savaşır. Onu düşman elinden kurtarır. Banu Çiçek ise Bamsı Beyrek'in hünelerini sınar, Beyrek'le yarışlar yapar. (Şahin, 2012, s.135) Kızlar da bu kahramanlık özelliklerinin yanı sıra ev işleri de yapmaktaydılar. Onlar keçe yapmakta, ip eğirmekte, süt sağmakta ve küçük çocuklara bakmakta annelerine yardım ediyorlardı. Onlar bazen de çeyizleri için nakış yapıyorlardı. (Koca, 2007, s.127)

Türk aile yapısında kardeşler de birbirlerine son derece bağlıydı. kardeşler birbirini korumakta ve gerekirse kardeşi için ölümü bile göze almaktaydılar. Destanlarda özellikle de Dede Korkut hikayelerinde kardeş sevgisi çok üstün bir sevgi olarak sergilenir, bazı hikayelerde Oğuzlar arasında kardeş uğruna fedakarlık gösterme davranışı görülmektedir. Kardeşlerin birbiriyle çatışması ve dolayısıyla karşı karşıya gelmesi ve kavga etmesi ise görülmez. (Erbay, 2016, s.256)

Oğuzların aile düzeninde son derece yüksek bir manevi bağ olduğu anlaşılmaktadır. Uşun Koca oğlu Segrek hikayesinde, Segrek'in kardeşi Egrek düşmana esir düşmüş bu Segrek'e söylenmemiştir. Segrek, kardeşi Egrek'in esir olduğu ancak sağ olduğunu öğrenince şöyle söylemiştir. *“Şimdi Eğreğe Segrek yakıştır, kardeşim sağ imiş kaygılanmam, kardeşsiz Oğuz'da durmam, karanlıklı gözümün aydını kardeş diye ağladı”* (Ergin, 2014, s.201)

Segrek annesine ve babasına kardeşi Egrek'in esir düştüğünü sorduğunda annesi de babasına bunu haberin yanlış olduğunu söylerler. Segrek kardeşini kurtarmak için gitmeye karar verir. Bunun üzerine Segrek'in annesi ve babası Kazan Han'a adam gönderdiler. *“Oğlan kardeşini andı, gider, bize ne öğüt verirsin?”* dediler. Kazan der; *“Ayağına at kösteğini vurun”* dedi. Yavuklusu vardı, acele düğün dernek ettiler. Attan aygır, devede erkek deve, koyundan koç kestirdiler. Oğlanı gelin odasına koydular. (Ergin, 2014, s.203) Fakat Segrek evlenmesine rağmen kıza yanaşmaz ve Segrek'i kurtarmaya gider. Kardeşini kurtarır ve yeniden yurduna döner.

Basat'ın Tepegözü öldürmesi hikayesinde de yine kardeş sevgisini ve kardeş için yapılan mücadeleyi görmekteyiz. Dede Korkut'un Tepe gözle yaptığı anlaşma gereği dört oğlu olan birini verdi, üçü kaldı. Üç olan birini verip ikisi kaldı. Kapak Han derler bir adam vardı idi. İki oğlu var idi. Bir oğlunu verip biri kalmıştı. Tekrar sıra dönüp dolaşip ona gelmişti. Anası feryat edip ağladı, figan etti. Meğer hanım, Aruz oğlu Basat gazaya gitmişti, o sırada geldi, varayım belki bana bir esir verir, oğlancığımı kurtarayım dedi. (Ergin, 2014, s.174)

Basat altınlı gölgeğini dikip otururken gördüler ki bir hatun kişi geliyor. Geldi içeri Basat'a girdi selam verdi, ağladı; der:

“Avucuna sığmayan karaçalı oğlu

İri teke boynuzundan katı yaylı

İç Oğuzda Dış Oğuzda adı belli

Aruz oğlu hanım Basat bana medet” dedi.

Basat der: Ne istiyorsun? Yaşlı kadıncağız der;

Yalancı dünya yüzünde bir er ortaya çıktı, otağında Oğuz elini kondurmadı, kara çelik öz kılıçlar kesilecek kılını kesmedi, kargı mızrak oynatanlar saplayamadı, kayın oku atanlar

kâr etmedi, alplar başı Kazan'a bir darbe vurdu, kardeşi Kara Göne elinde perişan oldu, ak sakallı baban Aruz'a kan kusturdu, meydan üzerinde kardeşin Kıyan Selçuk ödü patladı can verdi, kudretli Oğuz beylerinin de kimisini perişan etti edip kimisini şehit eyledi, yedi defa Oğuz'u yerinden sürdü, haraç dedi kesti, günde iki adam beş yüz koyun istedi. Yünlü Koca ile Yapağlı Koca'yı ona hizmetkar verdiler, dört oğlu olan birini verdi, üçü olan birini verdi, ikisi olan birini verdi, iki oğlancığım var idi, birini verdim biri kaldı, döndü sıra tekrar bana geldi, onu da istiyorlar, hanım bana medet" dedi. Basat'ın karanlıklı gözleri yaşla doldu. Kardeşi için söylemiş, görelim hanım ne söylemiş. (Ergin, 2014, s.175) kardeşim diye çok ağladı, feryat figan kıldı. (Ergin, 2014, s.176)

Basat Tepe gözle savaşmaya karar verir ve Tepegözü öldürerek Oğuz halkı kurtarır.

Kız kardeşlerde erkek kardeşlerine bağlıydı ve onların esir düşmesi ve ölmesinden büyük bir üzüntü duymaktaydılar. Bamsı Beyrek hikayesinde, Bamsı Beyrek esir düştüğü yerden kurtulup ozan kılındığında yurduna döndüğünde kız kardeşinin söylediği şu sözlerde erkek kardeşine olan sevgisi açıkça görülmektedir;

Çalma ozan, ayıtma ozan

Karaluca men kızın nesine gerek ozan dedi.

Karşı yatan kara dağ sorar olsan

Ağam Beyrek'in yaylasıydı

Ağam Beyrek gideli yaylayanım yok

Soğuk soğuk suların sorar olsan

Ağam Beyrek'in içmesi idi.

Ağam Beyrek gideli içenim yok

Tavla tavla koç atları sorar olsan

Ağam Beyrek'in bineği idi.

Ağam Beyrek gideli binenim yok

Katar katar develeri sorar olsan

Ağam Beyrek'in yüklediydi

Ağam Beyrek gideli yüklediğim yok

Ağıllarda akça koyunu sorar olsan

Ağam Beyrek'in şöleniydi

Ağam Beyrek gideli şölenim yok

Kara mavili otağı sorar olsan

Ağam Beyrek'indir

Ağam Beyrek gideli göçenim yok. (Gökyay, 2007, s.77)

Bre ozan

Karşı yatan kara dağdan geldiğinde geçtiğinde

Beyrek adlı bir yiğide rastladın mı

Taşkın taşkın suları aşır geldiğinde geçtiğinde

Beyrek adlı bir yiğide rastlamadın mı

Ağır adlı şehirlerden geldiğinde geçtiğinde

Beyrek adlı bir yiğide rastladın mı

Bre ozan gördün ise söyle bana

Kara başım kurban olsun ozan sana. (Ergin, 2007, s.86)

Bamsı Beyrek'in kız kardeşinin söylediği bu sözler kardeşlerin birbirlerine olan bağlılığını ve esir düşmesi veya ölmesi üzerine kardeşi için üzüntüsünü yansıtmaktadır.

Türk toplumunda aile önemlidir. Aile evlenme ile oluşmakta olup evlilik dışı münasebetler toplum tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmaktaydı. Daha eski dönemlerden itibaren söz konusu evlilik dışı münasebetlerin toplumun karakterini bozduğunu gören Türkler bu münasebetlere karşı önlemler almışlardır. Dede Korkut hikayelerinden Basat'ın Tepegözü öldürmesi hikayesinde evlilik dışı ilişki ve bunun sonunca toplumun cezalandırılması görülmektedir.

Oğuz bir gün yaylaya göçtü, Aruz'un bir çobanı var idi. Adına Konur Koca Sarı Çoban derlerdi. Oğuz'un önünde bundan evvel kimse göçmezdi. Uzun pınar denmekle meşhur bir pınar vardı. O pınara periler konmuştu. Ansızın koyun ürktü. Çoban erkeçe kızdı, ileri vardı.

Gördü ki peri kızları kanat kanada bağlamışlar, uçuyorlar. Çoban keçesini üzerine attı, peri kızının birini tuttu. Tamah edip derhal temasta bulundu. Koyun ürkmeye başladı. Çoban koyunun önüne koştu. Peri kızı kanat vurup uçtu. Der; “Çoban yıl tamam olunca, bende emanetin var, gel al. Amma Oğuz’un başına felaket getirdin” dedi. Çobanın içine korku düştü. Amma, kızın derdinden, benzi sarardı. Zamanla Oğuz yine yaylaya göçtü. Çoban gene bu pınara geldi. Gene koyun ürktü. Çoban ileri vardı. Gördü ki bir kütle yatıyor, parıl parıl parlıyor. Peri kızı geldi. Der: “Çoban emaneti gel al, amma Oğuz’un başına felaket getirdin” dedi. Çoban bu kütleyle görünce dehşete düştü. Geri döndü, sapanla taşına tuttu. Vurdukça büyüdü. Çoban kütleyle bıraktı kaçtı. Koyun ardına düştü. (Ergin, 2014, s.172)

Meğer o sırada Bayındır Han beylerle gezinti için ata binmişlerdi. Bu pınarın üzerine geldiler. Gördüler ki bir alamet şey yatıyor, başı kıcı belirsiz. Etrafına toplandılar. İndi bir yiğit bunu tepti. Teptikçe büyüdü. Birkaç yiğit daha indiler teptiler. Teptiklerince büyüdü. Aruz koca da inip teklemeli. Mahmuzu dokundu, bu kütle yarıldı. İçinden bir oğlan çıktı, gövdesi adam, tepesinde bir gözü var. Aruz aldı bu oğlanı eteğine sardı. Der: “Hanım bunu bana verin, oğlum Basat ile besleyeyim.” Bayındır Han senin olsun” dedi. (Ergin, 2014, s.173)

Aruz Tepegözü aldı evine getirdi. Buyurdu, bir dadı geldi. Memesini ağzına verdi. Bir emdi, olanca sütünü aldı, iki emdi kanını aldı, üç emmi canını aldı. Birkaç dadı getirdiler, helâk etti. Gördüler olmuyor, sütle besleyelim, dediler. Günde bir kazan süt yetmiyordu. Beslediler büyüdü, gezer oldu, oğlancıkları ile oynar oldu. oğlancıkların kimin burnunu, kiminin kulağını yemeğe başladı. Hasılı, halkın bunun yüzünden çok canı yandı. Aciz kaldılar. Aruza şikayet edip ağlaştılar. Aruz Tepegözü dövdü, sövdü, men etti, o dinlemedi nihayet evinden kovdu. Tepegöz’ün peri anası gelip oğlunun parmağına bir yüzük geçirdi. “Oğul sana ok batmasın, tenini bir kılıç kesmesin” dedi. Tepegöz Oğuz’dan çıktı, bir yüce dağa vardı. Yol kesti, adam aldı, büyük harami oldu. Üzerine birkaç adam gönderdiler, ok attılar batmadı, kılıç vurdular kesmedi, mızrak sapladılar işlemedi. Çoban çoluk kalmadı hep yedi. Oğuz’dan dahi adam yemeğe başladı. (Ergin, 2014, s.173)

Dede Korkut hikayesinin sembolik anlatımında görüldüğü evlilik dışı münasebetler toplumunda bozulmalara ve çeşitli felaketlere sebep olmaktadır. Bozkır kavimlerinde evlilik dışı münasebetler hoş karşılanmadığı gibi bunu yapanlar ölümle cezalandırılmaktaydı. Örneğin, İbn Fadlan seyahatnamesinde Oğuzlar hakkına bilgi verirken zina yapan kimseye

de nasıl ceza verildiğini şöyle anlatmaktadır; Zina diye bir şey bilmezler. Birinde böyle bir şey görürlerse onu iki parçaya bölerler. Ağaçların dallarını bir yere getirip failin ellerini ayaklarını ağaca bağlarlar, sonra o dalları serbest bırakırlar, adam ikiye ayrılır. (Şeşen, 2010, s.11) Görüldüğü gibi tarihi süreç içerisinde bugün yasak ilişkiye ne kadar kötü gözle bakılıyorsa geçmiş dönemlerde de o gözle bakılmıştır.

Türk toplumun temeli olan aile hakkında verilen bilgilere bakıldığında yanaklar nasıl birbirinden ayrılmazsa, zırhın yakası, nasıl zırhtan kopmazsa, kayın ağacın kabukları ve katları nasıl sağlamsa, ince çift dikişler, nasıl sık ve bitişik ise Türk ailesi bu şekilde sağlam temeller üzerine kurulu ve birbirine sınımsız bağlarla bağlı bir yapıdaydı. (Koca, 2010, s.119)

3.2.And (Yemin)

Türk kültür çevresinde ant yemin karşılığında kullanılmıştır. Bu bakımdan ant kelimesinin karşılığı yemindir. Ant, Tanrı'yı ve kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi tanık göstererek bir olayı doğrulama şeklinde tanımlamaktadır. Bundan başka andın kendi kendine söz verme şeklinde de tanımladığı görülmektedir. Ant ve Ant içme tabirleri Türk kültür çevresinde uzun zaman diliminde ve geniş coğrafyalarda kullanılmıştır. (Durmuş, 2001, s.100)

Türk kültür çevresinde ant içme geleneği yazılı belgeler ışığında İskit dönemine kadar eskiye gitmektedir. İskit dönemine ait yazılı belgelerdeki bilgileri arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış yazılı levhalar üzerindeki tasvirler de desteklemektedir. Ayrıca kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış olan içki kaplarının da ant içme geleneğiyle bağlantısı ortaya konulabilmektedir. Bu belge ve tasvirler karşılıklı iki kişinin kan kardeşi olmak suretiyle ant içmelerini ortaya koymaktadır. (Durmuş, 2009, s105)

Türk kültür çevresinde bireysel olarak da ant içmeye rastlanılmaktadır. Burada ant ya da yemin eden kişi bir şeyi gerçekleştirmemesi sözünde durmaması ve yalan söylemesi halinde lanetlenmesini istemektedir. Bu şekilde yemin bireysel olduğundan herhangi bir kan kardeşliği veya kan yalaşma söz konusu olmamaktadır. (Durmuş, 2009, s.105)

Bütün Türk kabilelerinde ortak bir kelime olan and çok eski zamanlarda, bir yabancı ile kardeş ve dost olmayı berkitmek için yapılan bir tören anlamında kullanılmıştır. Bugünkü kavramı daha sonraki çağlara aittir. Türk folklorunda and türlü formüllerle yapılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut Divânü Lugâti't Türk'te “demir” kelimesini açıklarken gök girsin kızıl çıksın andını verdikten sonra Türklerde and hakkında şu bilgiyi veriyor: Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka kabilelerin halkı and içtiklerinde ya da ahitleştiklerinde, kılıcı çıkararak yanlama korlar, “bu gök girsin kızıl çıksın” derler ki sözümde durmazsam, yalan söylersem kılıç kanıma bulansın, demir benden öcünü alsın demektir. Dede korkut kitabında, Oğuz yiğidinin gerdek gecesi kılıcını çıkarıp kızla arasına koymasında bu anlamı dile getirmektedir. (Gökyay, 2007, s.1031)

Türk kültür çevresinde görülen kargışa dayalı yani bireysel olarak yapılan ant şekline Dede Korkut hikayelerinde de rastlanılmaktadır. “*Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek Hikayesinde, Bamsı Beyrek nişanlısı Banu Çiçek'in Yalancı oğlu Yaltacıkla evleneceği esir düştüğü kale de öğrendiği zaman her gün onu ziyarete gelen kale beyinin kızı Beyrek'e bu halini sorunca Beyrek şöyle cevap verir; “Nasıl müteessir olmayayım? On altı yıldır ki babanın esiriyim, babaya anaya, akrabaya kardeşe hasretim ve hem bir kara gözlü yavuklum var idi. Yalancı oğlu Yaltacık derler bir kişi var idi. Varmış yalan söylemiş, beni öldü demiş, ona varır olmuş,” dedi. Böyle söyleyince kız Beyrek'e aşık olmuştu, der; “Eğer seni hisardan aşağı urgan ile sallandıracak olursam, babana anana sağlık ile varacak olursan, beni buradan gelip alır mısın” dedi. Beyrek ant içti; “kılıcıma doğranayım, okuma saplanayım, yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım, sağlık ile varacak olursam Oğuz'a gelip seni helallığa almazsam” dedi. (Ergin, 2014, s.82)*

Dede Korkut hikayelerinden Kanglı Koca oğlu Kan Turalı hikayesinde de and görülmektedir. *Kan Turalı evlenmek istediğinde babası ona layık kızın Trabzon tekfurunun kızı olduğunu ancak bu kızı almak için de üç canavarla mücadele etmesi gerektiğini söylediğinde Kan Turalı hiç düşünmeden yurdundan ayrılarak Trabzon tekfuruna gelir ve kızını almak için sırasıyla boğa, aslan ve deve ile mücadele eder. Kan Turalı bu üç canavarı da yenerek Trabzon tekfurunun kızı Selcen Hatun'u alır. Trabzon tekfuru kırk yerde otağ diktirdi. Kırk yerde kızıl alaca gelin odası diktirdi. Kan Turalı ile kızı getirip gelin odasına koydular. Ozan geldi coşturucu havalara çaldı. Oğuz yiğidinin yüreği kabardı. Kılıcını çıkardı yere çaldı, kertti, dedi ki; “Yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım, kılıcıma doğranayım, okuma saplanayım, oğlum doğmasın, doğarsa on güne varmasın, bey babamın kadın anamın yüzünü görmeden bu gelin odasına girersem.” Dedi. Evini çözdü, devesini bağırttı, kara koç atını kişnetti, geceyi gündüze kattı, göçtü. Yedi gün yedi gece at koşturdu. Oğuz'un hudut boyuna çıktı. (Ergin, 2014, s.150)*

Bamsı Beyrek hikayesinde görülen and şekline Uşun koca oğlu Segrek hikayesinde de rastlanılmaktadır. “*Segrek’in kardeşi Egrek düşmana esir düşmüş bu da Segrek’den yıllarca saklanmıştı. Segrek bir gün dışarıda kavga eden çocukların yanına gelip onları ayırdığında çocuklardan biri “Bre bizim öksüzlüğümüz yetmez mi, bize niye vuruyorsun, hünerin var ise kardeşin Alınca Kalesi’nde esirdir, var onu kurtar.” diye söyleyince Segrek annesi ve babasına gelip bunun doğru olduğunu öğrendiğinde kardeşini kurtarmaya karar verir. Annesi ve babası ise bundan vazgeçirmek için Kazan Bey’e adam yollayıp akıl danışır. Kazan Bey’de evlendirmelerini söylerler. Segrek’in babası düğün dernek ettiler. Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirdiler. Oğlanı gelin odasına koydular. Kız ile ikisi bir döseğe çıktılar. Oğlan kılıcını çıkardı kız ile kendi arasına koydu ve Segrek şöyle dedi; “ Ben kılıcıma doğranayım okuma sançıluyum, oğlum doğmasın, doğarsa on yaşına varmasın, ağabeyimin yüzünü görmeyince, ölmüş ise kanını almayınca bu gelin odasına girersem” dedi. Ayağa kalktı. Tavladan bir koç at çıkardı eyerledi. Giyimini giydi. Kara koç atına binip Egrek’i kurtarmaya gitti”.* (Ergin, 2014, s.204)

Dede Korkut hikayelerinde görülen bu andın çok daha eski bir benzerini, VI. Yüzyılda Hunların hakanı Bayan’ın Sava nehri üzerine yaptırdığı köprünün onlara karşı olmadığı anlatmak için Bizans hükümdarlarına verdiği yeminde de buluyoruz: “*Sava nehri üzerine köprü kurmakla Romalılara karşı zarar vermek niyetindeysem, ben Bayan mahvolayım, bütün Avarlar mahvolsun, gök üstümüze yıkılsın, gök tanrının ateşli okları bizi öldürsün dağlar ve ormanlar başımıza yıkılsın, Sava suyu taşarak bizi yutsun*” diye and içtiği görülmektedir. (Gökyay, 2007, s.1032)

Bu and şeklinin bir benzeri ise Yakut Türklerinde görülmektedir. Yakutlar antlarını şu şekilde yapmaktaydılar; Bu alevli ateş babamızın önünde aygır yahut ayı kafası üzerine oturarak yukarıdan aş dökerek ant ediyorum. Yaktığım ateş hiçbir zaman sıcaklık göstermesin ve yanmasın. Yer sahibi ilah doğan çocuklar, beslenen hayvanlar, lütuf etmesin. Doğan çocuklarımız beşiksiz, beslenen hayvanlarımız ağılsız kalsın. Kara karanlık orman sahibi Bay Barılâh Toyon iyi avlardan mahrum etsin. Hotun leyehtsit hiçbir türlü talih ve kismet nasip etmesin. Yaratıcı Ak efendi Ürüng Ayii Toyan dedemiz ve Cesegey efendi babamız, eğer ben yalan söylüyorsam, lütuf ettiği evlat ve hayvanlardan mahrum etsin! Eğer söylediklerim yalan ise gören iki gözüm kör olsun! İşiten iki kulağım tıkansın! Söyler dilimden mahrum etsin! Tutar ellerim tutmaz olsun! Yürür ayağım yok olsun bende torba gibi sürükleneyim. Bütün akranım ve benim gibiler beni tahkir etsinler. Yaşdaşlarım bana

küfretsınler. Bu aydın dünyada yaşamayayım. Sözlerrimin hakikat olduğuna andediyor ve ateşe döktüğüm yemekten yiyorum” diyerek yemin ettikleri görölmektedir. (İnan, 1998, s.321)

Devlet adamları arasında da itaat anlamında and görölmektedir. Buna Dede Korkut hikayelerinden İç Oğuz’a Dış Oğuz’a asi olup Beyrek’in öldüğü hikaye en güzel örnektir. Söz konusu hikayede Kazan bey’in düzenlendiğı han-ı yağma toyuna katılmayan Dış Oğuz beyleri isyan etmişlerdi. Bu beylerden Aruz bey diğer beyleri de çağırıp isyana katılmaları için and içmelerini istemiştir. Aruz bey aynı zamanda Beyrek’in damatları olduğunu kendilerine katılabileceğini söylenip çağırtmıştır. *Beyrek, Aruz’un evine geldi. Dış Oğuz beyleri otururken girip selam verdi. Beyrek’e Aruz der: “Biliyor musun seni niye çağırdık?” Beyrek der: “Niye çağırdınız?” Aruz der: “Hep şu oturan beyler Kazan’a asi olduk, and içtik.” Kur’an getirdiler, “Sen de and iç” dediler. Kazan’a “Ben asi olmam” diye and içti, söyledi: der;*

“Ben Kazanın nimetini çok yemişim

Bilmez isem gözüme dursun

Kara koçta cins atına çok binmişim

Bilmez isem bana tabut olsun

Güzel kaftanlarını çok giymişim

Bilmez isem kefenim olsun

Alaca büyük otağına çok girmişim

Bilmez isem bana zindan olsun

Ben Kazandan dönmem belli bil” dedi. (Ergin, 2014, s.234)

Ant yapılırken veya yemin edilirken bazı unsurlar kullanıldığı da görölmektedir. Bu unsurlardan en önemlisi silahlardır. Kılıç, yatağan, mızrak, balta, ok Türklerin ant törenlerinde görölen en önemli unsurlardır. Lucianos’un İskit Togaris’e dayanarak verdiği bilgide de Togaris’in “yel üzerine, yatağan üzerine ant içmesi” dikkate değerdir. Togaris “yel hayatın, yatağan da ölümün özüdür” demektedir. Burada İskitlerin kılıcı kutlu saydıkları ortaya çıkmaktadır. Türklerde kılıcın kutlu sayılması Kaşgarlı Mahmut tarafında da açıklanmaktadır. Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı ant içtiklerinde yahut

sözleştiklerinde, demiri ululamak için, kılıcı çıkararak yanlamasına öne koymaktadırlar. “*Bu kök girsin kızıl çıksın*” demektedirler. Bunun anlamı “*sözümde durmazsam kılıç kanıma bulansın; demir benden öcünü alsın*” demektir. Onlar demiri büyük sayarlar. Burada sözü edilen kök, yani gök, gök demirdir. (Durmuş, 2011, s.103)

İskit döneminde ve Dede Korkut hikayelerinde yapılan antlarda görülen kılıç, Osmanlı döneminde de ant unsuru olarak görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet, Galata ahalisine verdiği ahitnameye şöyle başlıyor: “*Ben ulu Padişah, ulu şahinşah Sultan Mehmet Han bin Sultan Murat Han’ım. Yemin ederim ki yeri ve göğü yaradan Perverdigâr hakkı için Hazret-i Resûl’ün pâk ve münevver, mutahhar ruhu için ve babam ruhu için ve benim başım için ve oğlancıklarım başı için ve kuşandığım kılıç hakkı için*” diyerek Galata ahalisine verdiği ahitname de geçen kılıç esasında kültürel sürekliliğin bir göstergesidir. (Durmuş, 2011, s.103)

Ant içilirken bir nesneyi kertme de görülmektedir. Yemin eden kişilerin bir nesneyi kertmeleri yeminlerine bir işaret olarak sayılıyor. Bu şekilde herhangi bir nesnenin kertilmesinin Türk kültür çevresinde köklü bir geleneği bulunmaktadır. Dede Korkut hikayelerinde Oğuz andında kılıçla yeri kertme adeti görülüyor. *Oğuz yiğidi öfkelenerek, kılıcını çıkarıyor, yeri çalıyor ve kertiyor. Kerttiğim yer gibi kertileyim diye yemin ediyor.* (Durmuş, 2011, s.105)

Ant törenlerinde hayvan derisi ve başının kullanıldığı görülmektedir. İskitler döneminde sığır derisi ant unsuru olarak kullanılmakta olup Yakutlar da ise ayı kafası üzerine ant içmekteydiler. Ayı kafası bulunmadığı zaman at kafası üzerine ant içiyorlardı. Yakutların kökenleri hakkında söyledikleri efsaneye göre ilk ataları yarısı at, yarısı kişi şeklinde bir yaratık olup gökten inmişti. Bunun için onlarda at kutlu sayılmaktaydı. Genelde Türk kavimlerinde atların kafatasları yere atılmayıp, bir sırığa geçirilmek suretiyle dikilmektedir. Bu adet Türk kültür çevresinde yaygın olarak görülmektedir. (Durmuş, 2011, s.107) Daha eski dönemlerden itibaren görülen ant ve buna dair unsurlar Dede Korkut hikayelerinde görülmekle birlikte kültürel süreklilik içerisinde de takip edilmesi mümkündür.

3.3 Nevruz (Yeni Gün)

Nevruz, Farsça yeni ile gün sözcüklerinden oluşmuş birleşik bir isimdir. Yılbaşının ilk gününe, yeni gün anlamında Nevroz veya Nevruz denmiştir. Nevruz, toprak altındaki canlıların uykudan uyanışlarının, dirilişlerinin, kısaca baharla buluşmalarının günüdür. (Tutar, 2002, s.140)

Tabiat ve iklim insan hayatının ve düşüncesinin şekillenmesinde başlıca rol oynar. Türklerin ilk ana yurdu olan Orta Asya 'da tabiat ve iklim, yaşamak için son derece elverişsiz ve acımasızdır. Kışlar dondurucu ve fırtınalı, yazlar ise, kavurucu sıcaklarla kurak geçer. Bu iklim, tarıma yeteri kadar imkan tanımaz. Orta Asya Türkünün başlıca geçim kaynağını hayvan ve hayvan ürünleri oluşturuyordu. Fakat kışların sert ve uzun geçmesi, sık sık hayvan kırımlarına yol açıyordu. Başlıca ekonomik varlıklarını yitiren Türkler de, perişan oluyorlar ve güç durumlara düşüyorlardı. Bundan dolayı Orta Asya Türkünün hayatında iki önemli mevsim ve iki önemli yer olmuştur: Mevsim olarak kış ve yaz. Yer olarak da kışın geçirildiği kışlak ve yazın geçirildiği yaylak. Türk için kış, adeta kısılmak ve birçok şeyden mahrum olmak demektir. Yaz ise, yayılmak ve daha da önemlisi uzun süren kış aylarında yaşanan ekonomik sıkıntılardan kurtulmak anlamına geliyordu. Türk için bu, bir bakıma kurtuluş ve hürriyete kavuşma idi. Böyle bir durum da ancak bir bayramla kutlanabilirdi. İşte Türklerin, yazın müjdecisi olan ilkbaharda bir bayram yapmalarının başlıca sebebi idi. (Koca, 2010, s.140)

Türk dünyasının ortak kültür unsuru olan Nevruz, en eski dönemlerden bugüne kadar yaşayagelmıştır. Nevruz geleneği Orta Asya Türk topluluklarında çok eski tarihlere kadar inmektedir. Çin kaynaklarında Hunların, milattan yüzlerce yıl önceleri, 21 Mart tarihinde hazır yemeklere kıra çıktıklarını, bahar şenliklerini yaptıklarını, bu bahar şenliklerini o günden bugüne değişmeden gelen adet ve gelenekler olduğunu öğreniyoruz. (Tepekaya, 2002, s.601) 840 yılından sonra Tarım havzasına gelip, yarı yerleşik hayata geçen Uygurlar, din olarak Budizm'i kabul ettikleri halde eski geleneklerini terk etmemişlerdir. Uygur Kağanını ziyaret eden Çin elçisi Wang-yen-te'ye göre, Uygurlar, üçüncü ayın dokuzunda yani 9 Martta bir festival düzenliyorlardı. (Koca, 2010, 139)

Türklerde bahar yılbaşı, Nevruz ve benzeri geleneklerle ilgili olarak Türk destan ve efsaneleri oldukça önemli ipuçları vermektedir. Nevruz ile ilgili olarak Ergenekon destanı

şöyledir; “Göktürkler eski Hunların soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, Aşina adlı bir ailede türemişlerdir. Sonra dan çoğalarak, ayrı oymaklar halinde yaşamağa başladılar. Daha sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. Mağlubiyetten sonra Göktürkler bu memleket tarafından soyca öldürüldüler. Tamamen öldürülen Göktürkler içinde, yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. Lin memleketinin askerleri, çocuğunun küçük olduğunu görünce, ona acımışlar ve onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak gitmişlerdi. Bu sırada çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek çocuğu besledi. Çocuk, bu şekilde büyüdükten sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamaya başladı. Kurt da bu çocuktan bu yolla gebe kaldı. Göktürkleri mağlup eden ve hepsini kılıçtan geçiren Lin memleketinin kralı, bu çocuğun hala yaşadığını duydu ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurt ile çocuğu yan yana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt onları görünce hemen kaçtı ve Kao- chang memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda, derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova, baştan başa ot ve çayırlarla kaplı idi. Çevresi de birkaç yüz milden fazla değildi. Dört yanı, çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt, kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu. Zamanla bu on çocuk büyüdüler ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi işte Göktürk devletinin kurucularının geldikleri, Aşina ailesi de bu On-boy'dan biridir. Onların oğulları ve torunları çoğaldılar ve yavaş yavaş yüz aile haline geldiler. Birkaç nesile geçtikten sonra, hep birlikte mağaradan çıktılar. Ju-julara tabi oldular. Altay eteklerinde yerleştiler. Bundan sonra da Juan Juan devletinin demircileri oldular.” (Ögel, 2014, s.25)

Ergenekon Destanının, Şeçere-i Türk adlı eserde yer alan bir başka versiyonu ise şöyledir; Türk illerinde Kök Türk oku ötmeyen, Kök Türk kolu ulaşmayan bir yer yoktu. Bütün kavimler birleşerek, Kök Türkler den oç almak için yürüdüler. Türkler, çadırlarını ve sürülerini bir yerde topladılar; çevresine hendek kazdılar, beklediler. Düşman geldi. Vuruş başladı. On gün vuruştular. Kök Türkler üstün geldi. Bir gün düşman bütün iller hanları ve beyleri bir av yerinde konuştular. Kök Türkler'e hile yapmazsak işimiz yaman olur dediler. Tan ağarınca baskına uğramış çeriler gibi, ağır yüklerini, kötü mallarını bırakıp kaçtılar. Türkler, bunların vuruşma güçleri gitti, kaçıyorlar diyerek arkalarından varıp yetiştiler. Kök Türkler'i görünce düşmanları birden geri döndüler. Tekrar ikisi vuruştular. Düşmanlar galip geldi. Kök Türkler'i öldüre öldüre çadırlarına geldiler. Çadırlarını, mallarını aldılar.

Yağmadan hiçbir yurt kurtulamadı. Büyüklerin hepsini kılıçtan geçirdiler. Küçükleri kul edinip herkes birini alıp gitti. Kök Türk hanı il-han'ın oğulları çoktu. Savaşta hepsi öldü. Kıyan adlı küçük bir oğlu vardı. O yıl evlendirmişti. İl Han 'ın Negüş/Tukuz adlı bir de yeğeni vardı. Bu ikisi bir yerdeki kişilerin eline düşmüşlerdi. On gün olduktan sonra bir gece ikisi kadınlarıyla birlikte atlanıp kaçtular. Yurda geldiler. Düşmandan kaçıp gelen dört maldan (deve, at, öküz, koyun) çok buldular. (Çay, 1988, s.25)

Eğer, İl'e varalım desek; dört taraftaki illerin hepsi bize düşman. İyisi odur ki dağların içinde insan yolu düşmez bir yer izleyip oturalım deyip dağa doğru sürülerini sürüp gittiler. Geldikleri yoldan başka yolu olmayan bir yere vardılar. O da öyle bir yoldu ki bir deve, bir at bin güçlkle yürürdü. Eğer ayağını yanlış bassa parça parça olurdu. Vardıkları yerde akar sular, çeşmeler, türlü otlar, meyveli ağaçlar, türlü türlü avlar vardı. O yeri görünce Tanrı'ya şükürler kıldılar. Hayvanlarının, kışın etini yediler, yazın sütünü içtiler, derisini giydiler. O yere Ergenekon adını koydular. Burada bu ikisinin çocukları çoğaldı. Kıyan'ın evladı çok oldu. Nöğüş/Tukuz'un ki ondan daha az oldu. Kıyan'ın çocuklarına Kayat dediler. Tukuz çocuklarına iki ad koydular. Bir nicesine Tukuzlar dediler. Bir nicesine Türülken dediler. Çok yıllar bu iki kişinin çocukları Ergenekon'da kaldılar. Enine boyuna uzayıp yayıldılar. Dört yüzyıl sonra Ergenekon'da kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldılar ki sığmadılar. Bu sebepten bir yere toplanıp oturup konuştular. Dediler ki, Atalarımızdan işittik. Ergenekon'un dışında geniş yerler, güzel yurtlar olurmuş. Bizim yurdumuzu eskiden o yerlerde imiş. Dağların arasından yol izleyip bulalım. Göçüp çıkalım. Her kim bize dostum derse onunla görüşelim Düşmanlarla güreşelim dediler. Hepsi bu sözü beğenip çıkmaya yol izlediler, bulamadılar. (Çay, 1988, s.26)

O zaman bir demirci dedi ki: burada bir demir madeni var. Yalın kata benziyor. Şunun demirini eritse bir yol olurdu. Varıp o yeri gördüler. Bu sözü de beğendiler. Dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Dağın üstünü, arka yanını, beri yanını böylece doldurduktan sonra yetmiş deriden körük yapıp yetmiş yerde kurdular. Ateşleyip körüklediler. Tanrı'nın gücü ile ateş kızdıktan sonra demir dağ eriyip akıverdi. Yüklü deve çıkacak kadar oldu. o günü, o ayı, o saati belleyip dışarı çıktılar. O günden beri yeni yılın başladığı gece Kök Türkler'de adettir. O günü bayram sayarlar. Bir parça demiri ateşe salıp kızdırırlar. Önce Kağan bunu kısaçla tutup örse koyar, çekiçle döver. Ondan sonra Beyler de öyle yapar. Bugünü mukaddes bilirler, böylece Tanrı'ya şükretmiş olurlar. (Çay, 1988, s.27)

Göktürk devletinin kurucusu olan Aşina aileleri için Ergenekon'dan çıkış bir kurtuluş ve özgürlüğe kavuşma günü olmuştur. Ergenekon destanında anlatılan olay tamamen hayal mahsulü uydurma bir olay değildir. Aksine tarihi bir temele dayanmaktadır. Yazılı kaynakların bildirdiğine göre, Ergenekon Destanına temel olan bu tarihi olayın başlangıcı şöyle cereyan etmiştir; Çin'in başlıca amacı kendisi tehlike olarak gördüğü Hun Devletinin siyasi varlığına tamamen son vermektir. 216 yılında Güney Hun Devletinin siyasi varlığına tamamen son vererek bu amacına ulaşan Çin, Hun boylarını birbirinden ayırarak, her birini bir yere yerleştirmiş ve başlarına da birer Çinli vali tayin etmiştir. Böylece Çin, uzun bir süre rahat nefes almıştır. Sayıları 19'u bulan Hun boyları bir asır sakin ve hareketsiz bir hayat yaşadıkdan sonra IV. Yüzyılın başlarından itibaren Çin'de çıkan karışıklıklardan da yararlanarak, yeni Hun Devletleri kurmaya başlamışlardır. Bunlardan biri de Kansu bölgesinde kurulan Kuzey Liang Devletidir. İşte, Göktürk Devletini kuracak olan Aşina aileleri de Kuzey Liang Devletine bağlı boylar arasında yer alıyordu. Çin'in Ordos bölgesine hakim Tabgaç Türk Devleti, 439 yılında korkunç bir darbe ile Kuzey Liang Devletine son verince, Aşina ailelerinin bu darbeden kurtulabilen fertleri kaçarak, Orta Asya'nın en büyük devletine sahip olan Avarlara sığınmışlardır. Çin Yıllıklarının kayıtlarına göre, katliam şeklinde gerçekleşen Tabgaç darbesinden 500 Aşina ailesi kurtulabilmiştir. Altay dağlarının eteklerine yerleştirilen Aşina aileleri, burada uzun süre demircilik yapmışlar ve egemenlikleri altında buldukları Avarlara silah imal etmişlerdir. Onlar burada, sadece demircilik yapmakla yetinmemişler, Çin ile ticaret yaparak bir asır içinde güçlü bir kavim haline gelmişlerdir. Görüldüğü gibi katliam şeklinde olan Tabgaç darbesi, uzun yıllar Aşina ailelerin hafızasından silinmemiş Ergenekon Destanına konu olmuştur. (Koca, 2010, s.141)

Orta Asya coğrafyasına yaşayan konar- göçer kavimlerin kışın geçirildiği kışlak yerleri olan derin vadiler ve sınırlı alanlardan kurtuluşun ve de geçim kaynakları olan hayvanlarına gerekli olan otlak alanların yeşerdiği ilkbaharın müjdecisi olan aynı zaman Ergenekon destanında görülen yeniden dirilişin günü olan nevruz daha eskiçağlardan itibaren yemekler yenerek, kıızlar içilerek, oyunlar oynanarak bayram olarak kutlanmıştır. Nevruz Bayramın da ocağa bir demir parçası atarak, bunu bir örsün üzerinde dövme adeti, sadece Göktürlere mahsus bir adet olarak kalmamıştır. X. Yüzyılda güçlü bir kavim olarak ortaya çıkan Oğuzlarda da bu adet devam etmiştir. Oğuzlar, düşmanları, ile yaptıkları savaştan sonra eve dönüşlerini Mart ayınının son günlerine denk getirirlerdi. Bu zamana özgür bağımsız gün derlerdi. Oğuzlar, bu günde büyük bir ateş yakıp, içine bir parça demir atarlar ve sonra bu

demiri örsün üzerinde çekiçle döverlerdi. Böylece onlar, toprağı ve suyu etkilediklerini ve daha da önemlisi soğıu uzaklaştırdıklarını düşünürlerdi. (Koca, 2010, s.143)

Nevruz sadece Orta Asya kavimlerinde değil Selçuklularda da kutlanmıştır. XI. Yüzyıla meşhur Selçuklu veziri Nizam-ül mülk, Siyasetnamesinde Nevruz'un yılbaşı olduğunu ve Türkler arasına yaygın olarak kutlandığını belirtir. (Tepekaya, 2002, s.603) Aynı zamanda Selçuklularda yılbaşı, güneşin koç burcuna girdiğı gün olarak kabul edilmiştir. İnanişaya göre Nevruz, baharın ilk günü ve yılbaşıdır. Takvimler hep marttan başlar. Selçuklu döneminde Sultan Melikşah tarafından hazırlanan Takvim-i Celali'de 21 Mart yılbaşıdır ve 21 Mart, Selçuklularda hem mali işlerin düzenlenmesinde hem de diğer devlet işlerinin düzenlenmesinde yılbaşı olarak kabul edilmiştir. (Tutar, 2002, s.612) Osmanlılar da Nevruz geleneğı hemen her döneminde yaşatılmıştır. 21 Mart Osmanlılar da Nevruz'u Sultani veya sadece Nevruz olarak adlandırılmıştır. Gerek sarayda gerekse de halk arasında Nevruz coşkuyla kutlanmıştır. (Tutar, 2002, s.604) Nevruz günümüzde de kutlanmakta olup bu da kültürel sürekliliğın bir göstergesidir.

3.4 Beslenme

Bir toplumun sahip olduğı kültürel değerler, toplumların yaşam biçimlerini, yeme-içme alışkanlıkları üzerinde etkilidir. Farklı toplumların, farklı kültürlere sahip olduğı bir gerçektir. Türk toplumu da, yemek çeşitleri, tadı, özelliğı bakımından diğer topluluklara göre farklılıklar göstermektedir. Türkler, tarihte yer almaya başladıkları andan itibaren, beslenmeye çok önem vermişlerdir. Yeme içme sosyal hayatta her zaman önemli bir faktör olmuştur. Öyle ki Türk idarecileri, halkını aç ve çıplak bırakmamayı ana ilke olarak görmüşlerdir. (Güler, 2010, s.24)

Türkler, besin maddelerini hayvanlar, bitkiler ve tarım ürünleri olmak üzere üç temel kaynaktan sağlamaktaydılar. Hayvanlardan elde edilen besin maddeleri, tarım ürünleri ve bitkilerden elde edilen besin maddelerinden daha çok idi. Çünkü eski Türk ekonomisi, büyük ölçüde hayvancılığa dayanmaktaydı. Dolayısıyla, Türklerin, besin maddelerini de, genellikle hayvanlardan elde edilen ürünler oluşturmaktaydı. (Koca, 2010, s. 173)

Bozkır kavimlerinin başlıca gıda maddesi et idi. Et ihtiyaçlarını kuzu, koyun, koç, keçi, erkeç, oğlak, at, deve, tavuk gibi kendi besledikleri hayvanlar ile kuş, geyik, tavşan ve balık

gibi av hayvanlarından temin etmekteydiler. Kendi besledikleri hayvanlardan da genellikle erkeklerini kesmekteydiler. Mesela, onlar, koyundan koçu, deveden buğrayı, attan aygır, keçiden de erkeci tercih etmekteydiler. Fakat yine de Türkler için en makbul et, erkek ve at eti idi. Türkler, bunlardan özellikle erkek etini ilaç gibi insana yarayan ve insanı tedavi eden bir özelliğe sahip olduğuna inanmaktaydılar. Onlar bu özellikleri erkek eti ilaç olur, keçi eti yel olur gibi atasözü ile de ifade etmekteydiler. Diğer taraftan at eti de Türkler için mis gibi güzel kokan bir et idi. Hatta Türkler, at etini diğer bütün hayvanların etlerini tercih etmekteydiler. Et, hem taze olarak günlük, hem de konserve haline getirilerek, ilerdeki ihtiyaçları için kullanılmaktaydı. (Koca, 2010, s.174) Etin Türk kültür çevresinde önemli bir besin maddesi olduğu seyahatnamelerde de görülmektedir. Örneğin Priskos'un hazır bulunduğu meşhur ziyafette Atilla yalnız et yemişti. Bulgar hükümdarı tarafından İbn Fadlan'a verilen yemekte de sofrada sadece kızartılmış et olduğu ifade edilmektedir. (Kafesoğlu, 2010, s.305)

Bozkır kavimleri içecek olarak da en çok kımız kullanmışlardır. Türkler, milli içkileri olan kımız da süttten yapmaktaydılar. Onlar kımız yapımında tek bir çeşit kullanmaktaydılar ki o da, kısrak sütüydü. Kısraktan sağılan taze süt, önce bir tuluma toplanmakta ve bu tulum dolunca da sütün içine kor adı verilen kımız mayası veya biraz kımız ilave edilmekteydi. Bundan sonra ağzı hava almayacak şekilde sıkıca kapatılan tulum, çadırın direğine asılarak, ara sıra çalkanmaktaydı. Tulumun içindeki süt mayanın ve çalkanmanın etkisiyle 15-20 gün içinde kızıma dönüşerek içilecek duruma gelmekteydi. (Koca, 2010, s.175) Kımız, kısrak sütünün mayalanmasıyla yapılan, az alkollü, eski bir Türk içkisi olarak da ifade edilmektedir. Kımızın asıl Türk içkisi olduğu belirtilmektedir. Kısrak sütünden yapılan ve keyif verici bir içki olan kımızın süt renginde ve tadının kekremsi olduğuna dikkat çekilmektedir. Onun tadının az olgunlaşmış kızılalık tadına benzediği ve hafif alkol kokusu verdiği vurgulanmaktadır. (Durmuş, 2014, s.77)

Kımız konar-göçer olarak yaşayan ve at besleyen Türklerin hayatında önemli bir yer tutmakta ve kullanımı tarih öncesi devirlere kadar ulaşmaktadır. Ancak bu dönemlerde kımızın kullanıldığını gösteren herhangi bir veri bulunmamaktadır. Türklerin atı ehlileştirmeleri, ondan büyük ölçüde yararlanmaları, sütünden de yararlandıklarını anlamayı mümkün kılmaktadır. Kımızın Türk kültür çevresinde icat edilmiş olduğunu şu sözler açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “Kımız esas itibarıyla Türkler ve bunların etkisinde kalan

milletlerden başka dünyanın hiçbir yerinde görülmez. Kımız doğrudan doğruya Türklerin icadıdır. (Durmuş, 2014, s.77)

Daha eski dönemlerden itibaren kımız ve etin besin maddesi olarak kullanıldığını Grek kaynaklarında görülmektedir. Herodotos, İskitlerin içkileri olan sütün kısarak sütü, yani kımız olduğunu ifade etmektedir. Hippokrates de İskitlerin konar- göçer olarak yaşadıklarını, pişmiş etle beslendiklerini belirtmektedir. (Durmuş, 2014, s.77)

Türklerde beslenme ilgili olarak birçok kaynağın yanı sıra destanlarda da bilgi bulmak mümkündür. Oğuz Kağan destanında, Oğuz Kağan doğduktan sonra annesinin göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi şeklinde anlatılan Oğuz Kağan doğumunda, Türklerin başlıca besin maddesi olan et ve kımız görülmektedir. (Arat, 1970, s.1)

Dede Korkut hikayelerinde de beslenme ilgili bilgiler bulunmaktadır. Yarı göçebe bir hayatın gerektirdiği üzere, Dede Korkut destanlarında ilk bakışta kitapta geçen yemek adlarının azlığına göre pek zengin bir mutfak görülüyorsa da büyük toylarda kırılan hayvanları göz önüne alırsak at, deve ve koyun eti yediklerini anlıyoruz. Elbette uçardan ve yürürden av hayvanlarının etleri de onların sofrasında büyük ve önemli bir yer tutuyordu. Uçarlardan ördek, tavuk, güvercin gibi kümes hayvanları, keklik, kaz, turaç, turgay gibi av kuşları yine onların sofrasında çok değişik etlerin bulunduğunu düşündürür. Görünüşe bakılırsa bu yemeklerde koyun eti başta geliyorsa da at ve deve etinden de yemekler yapıldığını düşünebiliriz. Toy ve kurbanlarda söz konusu bu hayvanlardan kesilmektedir. (Gökyay, 2007, s. 1144)

Türk kültür çevresinde et önemli bir maddesi olarak görülmekteyse de domuz eti yemedikleri bilinmektedir. İskitler dönemi hakkında bilgi veren Herodotos eserinde İskitler'in domuz kurban etmediklerini, hatta topraklarında bile üretmediklerini belirtmektedir. (Herodotos, 2015, s.319) Dede Korkut Hikayelerindeki Oğuzlar, domuz eti yemedikleri gibi, tutsaklıklarında düşmanın kendilerine kara domuz eti yedirmelerini de büyük azap sayıyorlardı. (Gökyay, 2007, s.1145) Salur Kazan esir olduğu hikaye de Salur Kazan düşmanını domuz şölenli diyerek küçük görmektedir. Bamsı Beyrek hikayesinde ise, Bamsı Beyrek esir düştüğü kaleden kurtulduktan sonra kafir beyine şöyle söylemiştir;

“Bre pis dinli kafir

Benim ağzıma söğüp duruyorsun tahammül edemedim

Kara domuz etinden yahni yedirdin tahammül edemedim

Tanrı bana yol verdi gider oldum bre kafir” diye söylediği sözlerde domuz eti yemediği ve esir düştüğü kafirin bu yaptığına tahammül edemediği anlaşılmaktadır. (Ergin, 2014, s.83) İskitler döneminden itibaren görülen hatta destanlara da yansıyan domuz etinin yenmemesi İslamiyet den önce görülen bir durumdur.

Türklerin yemeklerinde kelle de önemli bir yer tutmaktaydı. Yazıcıoğlu Ali'nin Tarih-i Ali Selçuk'unda belirtilen *“Alp Arız'ın nitelikleri arasında at başın yalmayup bir kez yutan”* dendiğine göre bugünkü koyun kellesi gibi at kellesi de oğuzların yemekleri arasındadır. (Gökyay, 2007, s.1144) Dede Korkut hikayelerinde görülen bir başka yemek çeşidi ise şişliktir. Bugünde olduğu gibi, kuzu, içi temizlenip hazırlandıktan sonra bütün olarak şişe geçirilerek ateşte kızartılır ki, buna büryan da denir; ya da yere kazılmış bir kuyuda, yine şişe geçirilerek kapalı olarak kızartılır ki, buna da tandır kebabı denir. Ayrıca et küçük parçalara ayrılıp şişe geçirilerek kızartılır ki, bu da şiş kebabıdır. Bu sonuncu yemeğin Dede Korkut sofrasında yer aldığını, bu kebabı yapmak için kullanılan şişin yani süglü kelimesinden geçmesinden anlaşılmaktadır. (Gökyay, 2007, 1145) Etten yahni de yapmaktaydılar. Hem devlet büyükleri hem de halkta verilen toylarda da kesilen koç, buğra ve aygır gibi hayvanlardan da anlaşılacağı üzere et en önemli besin kaynağıdır.

Türkler kendi besledikleri hayvanların etini yedikleri gibi onlar av hayvanlarında etlerini yemekte aynı zaman da misafirlerine ikram etmekteydiler. Dede Korkut hikayelerinden Begil oğlu Emren hikayesinde, Bayındır Han, Begil'i üç gün tam anlamıyla ağırladıktan sonra, üç günde av etiyle konuklayayım demiştir. Bu av hayvanları içinde en makbulü geyik etidir. (Gökyay, 2007, s.1144)

Türkler yemeklerin de ekmekte kullanmaktaydılar. Ekmek için somun değil de bazlamaç kullanılmasından anlaşılır ki, hazırlanıp pişirme kolaylığı ve taze taze yenmesi açısından Oğuzların ekmeği bazlamaçtı. Bazlamaç kelimesi saç üzerinde pişirilen hamur, bir ekmek çeşidi olduğu anlaşılır. Dede Korkut'un kadınların özelliklerini anlattığı bölümde görülen bazlama ekmeğinin saçta değil de Anadolu ve Rumeli'nin kimi yerlerinde bugün de görüldüğü gibi kıvılcımlı kül içinde pişen bir ekmek olduğu görülmektedir. Bamsı Beyrek

hikayesinde *kara saç altında gömeçten ne var* cümlesinde geçen gömeç de yine küle gömülerek pişirilen bir ekmek çeşididir. (Gökyay, 2007, s.1144)

Dede Korkut hikayelerinde içecek olarak kımız ve ayranın yanı sıra şarapta görülmektedir. Bugünde olduğu gibi şarap ve şarapçılık kara üzümünden yapılmaktadır. Deli Dumrul öyküsünden Dumrul, Azrail'e yalvarırken şöyle der: Ol bağların kara salkımları üzümü olur; ol üzümü sıkarlar, al şarabı olur ve bu da herhalde alkol derecesi yüksek, keskin bir al şaraptır. (Gökyay, 2007, s.1148)

Türk kültürünün önemli bir unsuru olan yemek kültürü daha eskiçağlardan itibaren yaşadıkları çevrenin etkisiyle kendilerine has bir şekilde oluşmuştur. Zamanla karşılaşılan kavimlerden alınan bazı özelliklerle de zenginleşen Türk mutfağı, dünya mutfakları arasında yerini almıştır.

3.5. Giyim ve Kuşam

Bozkır Türk giyim ve kuşamı yaşanan coğrafi şartların neticesinde şekillenmiş olup giyim eşyasının başlıca malzemesi, koyun, kuzu, sığır, tilki ve az miktarda ayı derisi ile koyun, keçi, deve yünü idi. (Kafesoğlu, 2010, s.306)

Eski Türklerde elbiseye ton veya kedüm denmekteydi. Elbise, günümüzde olduğu gibi eskiden de dış elbise ve iç elbise şeklinde ikiye ayrılmaktaydı. Dış elbiseye taş don, iç elbiseye de iç ton denmekteydi. Soğuğa karşı korunaklı olması için bazen elbiselere iç yani astar geçirilmekteydi. Elbiseler günümüzde olduğu gibi eskiden de ütülenerak giyilmekteydi. Koruganlarda çıkan elbiselere, kaya resimlerine ve heykellere bakılırsa Türklerin kıyafeti bugünkü medeni kıyafete çok yakındı. Kadınların ve erkeklerin kıyafetleri de birbirinden pek ayrılmıyordu. Türk erkeği ne giyiyorsa, Türk kadını da aynı elbiseyi giymekteydi.(Koca, 2010, s.178)

Türkler elbise imalinde en çok kumaş kullanıyorlardı. İpek kumaşların ancak bir kısmı Türkler tarafından dokunuyordu. Türkler milli adetlerinde kullandıkları veya bayrak yaptıkları kumaşları kendileri dokuyorlardı. (Durmuş, 2016, s.251) Türkler ipekli kumaş ihtiyaçlarını büyük ölçüde dışarıdan gideriyorlardı. İpek kumaş aldıkları memleketlerin başında Çin geliyordu. (Durmuş, 2016, s.252) Türklerin elbise yapımında kürk belki de ipek

kumaştan imal edilen elbiselerden daha fazla yer tutuyordu. Çünkü onların yaşadıkları kültür çevresinin iklim şartları kürklü elbise giymelerini zorunlu hale getiriyordu. Dolayısıyla Türk giyiminde deri ve kürklü deri ön plandaydı. (Durmuş, 2016, s.253)

Eski Türk toplumunda başlık olarak çeşitli börkler giyilmekteydi. Börk sözü, Türkçe bürümek kelimesinden çıkmış bir isimdir. Türk giyiminde börk önemli bir yere sahipti. Börk imal etmek için kalıp kullanılıyordu. Kağıt parçalara ayrılarak veya oyularak börk kalıbı haline getiriliyordu. Bu kalıplara göre malzeme kesilmek suretiyle börk üretiliyordu. Börk yapımında özel aletler de kullanılıyordu. (Durmuş, 2016, s.257) Kaşgarlı Mahmut'un belirttiğine göre en çok giyilen börk kuturma börk, sukarlaç börk ve kadıgılg börk idi.(Koca, 2010, s.179)

Dede Korkut hikayelerindeki kişilerinde börk giydikleri görülmektedir. Örneğin Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı hikaye de, Şökli Melik'in adamları, Kazan Bey'in koyunları almak için geldiklerinde çoban ile aralarında geçen konuşmada çobanın gelen adamlara "Başındaki tulganı ne översin, başındaki börküm kadar gelmez bana" diye verdiği cevapta börk giydiği görülmektedir. Bamsı Beyrek hikayesinde ise, Bamsı Beyrek'in gelin odası düşman tarafından basılıp Bamsı'nın esir düştüğünü öğrenen babası kaba sarığı çıkarıp yere çaldığı belirtilmektedir. Esasında buradaki durum yas alameti olarak görülmekteyse de sarık ya da börk kullanıldığı açıktır. Dede Korkut hikayelerindeki kişilerin börkün yanı sıra külâh da kullanmışlardır. Ayrıca Dede Korkut Oğuzların giydikleri börkler herhalde deriden yapılmıştı çünkü Kazan Bey oğlu Uruz'a kafirleri tanıtırken onlar için ip üzengülü keçe börklü diye onların börklerini küçümsediği görülmektedir. (Gökyay, 2007, s.1135) Dede Korkut kitabındaki kahramanların külâhlarının da keçi derisinden yapıldığı anlaşılıyor. Kazan Bey'in dayısı Aruz Koca'yı överken iki yerde altı erkeç derisinden külâhı etse kulaklarını örtmeyen der. (Gökyay, 2007, s.1135)

İleri gelenler, makam sahipleri, daha çok başlıklarının daha uzun ve gösterişli olmasından tanınırlardı. (Kafesoğlu, 2010, s.306) Eski Türklerin özellikle Uygurların börkleri hakkında resimler ve minyatürlerden bilgi edinebiliyoruz. Kültigin heykeli ve bazı balballar, miğferler börklerle temsil edilmiştir. Türkistan eserlerinde, yukarıya devrik, kenarı taç şeklinde oyulmuş bir başlık daha vardır. İç Asya'da Pazırık eserlerinde, Hunları betimleyen Çin taş oymalarında, Kuzey Asya Türk devri eserlerinde, Kültigin'in başında da buna benzer bir başlık vardır. Samanoğulları veya Karahanlı devrinden kalan bir satranç takımında iki Türk

alplı görülmektedir, ki bu alpların başlarında çiçek kadehi şeklinde börkler vardır. Uygur sanatında görülen Türk askeri börkü Osmanlılara kadar sürmüştür.(Gökyay, 2007, s.1134)

Türklerin giyiminde kaftan özel bir yere sahipti. Türlü ülkelerde türlü renk ve biçimlerine rastlanan kaftan önü açık, astarsız, diz kapaklarına ya da topuklara kadar uzanan çeşitleri bulunan, yakasız bir üst giysisidir ve göğüs kısmı düğmelidir. Yarım kollu olup dirsekten yukarı çıkmaz. Türlü renkler ve değerinde kumaşlardan, saten, Şam ipeği, kadife ve daha başka ipek dokumalardan yapılır.(Gökyay, 2007, s.1141) Kaftan gövde, yen ve etek olmak üzere üç parçadan oluşuyordu. Kaftanın gövde kısmı vücuda uygundu ve düğmelerle bele kadar ilikleniyordu. Kaftan kuşaklı oluyordu. Türkler kaftanın altına ve üstüne elbiseler giyiyorlardı. Onlar yalma adı verilen kalın kaftan ya da yağmurluk da giyiyorlardı. Yağmurda ve karda çobanların giydiği kedhük adı verilen kepenekte önemli bir yere sahipti. Kepenek atasözüne kadar girmişti. *Kepeneği olan kimse ıslanmaz, gemli (at) haşarılanmaz* deniliyordu. (Durmuş, 2016, s.258)

Kültigin ve daha birçok Göktürk heykelinde, dize kadar uzun, beli kuşakla sıkılan dik veya devrik yakalı kaftan eski bir İç Asya kıyafetidir. Harezmi Türklerinde kaftan, kurtak üzerine ve kürk paltonun altına giyilen palto gibi bir üst giysisidir. İbn Fadlan zamanında, sayılı kişilerin giydiği kaftanlar Roma sırmalı kumaşından ya da tilki derisinden yapılırdı. (Gökyay, 2007, s.1141)

Kaftan hem erkekler hem de kadınlar tarafından giyilmektedir. Kadınların giydiği kaftanlar, erkeklerinki gibi seyrek olarak düz ise de genelde üstlerine çiçek nakışları işlenirdi. Dede Korkut hikayelerinde kızlarda erkekler de evlenmeden önce ak kaftan giyer Beyrek'in kara haberini alan Banu Çiçek ak kaftanını çıkarıp karalar giyer. Beyrek'in arkadaşları sen kızıl kaftan giyersin biz ak kaftan giyeriz diye ona sitem ederler. Nişanlamalarda, adaklı kızlar, yavuklularına ergenlik kırmızı kaftan gönderir. Evlenmelerde, erkeğin kıza vermesi gereken nesnelere arasında herhalde kaftanlık adı altında kumaş gönderildiği anlaşılıyor. Düğünlerde, güveyinin olduğu gibi gelinin kaftanı da kırmızıdır. (Gökyay, 2007, s.1141)

Kızıl kaftanın güveyilik alameti olduğunu Kazak-Kırgız hikayelerinde de görüyoruz. Er Sayın destanında Boz Monay Bey'e karşı isyan eden köleleri;

Kızıl Kaftan giymedik

Yan bakan ata binmedik

Bize oğlu gibi bakmadı

Dökünüp saçılan malından

Bize kalın vermedi, evlendirmede, diye şikayet ediyorlar. Eski zaman Başkurtlar'ında da kızıl çepken güveylik nişanesi olarak görölmektedir.(İnan, 1998, s.189)

Dede Korkut kitabında kafirlerin giydiği kaftanları arkası yırtmaçlı diye tarif edilmektedir. Kaftan bir yararlık gösterenlere olduğu gibi muştuluk karşılığı da verilir ve bunlar sıradan kaftanlardan farklı, daha değerlidir. Bayındır han, Beğil'e güzel kaftan verir, Beyrek, Bayındır Han'a asi olmayacağını, çünkü güzel kaftanlarını çok giydiğini söyler. Seğrek'in eşi hayır haberini getirenlere at ve giysi vereceğini, kaftanlar giydireceğini söylemektedir. (Gökyay, 2007, s.1142) Oğuz Kağan destanın İslami versiyonunda da Oğuz Kağan kendisine tabi olanlara hilat giydirmektedir. (Gömeç, 2009, s.87) Bu hilat giydirmek, Osmanlılarda da adetti. Türlü vesilelerle kaftan giydirilirdi. Kaftanlar çeşit çeşit olur ve bunlara göre adlandırılırdı, renkleri, şeritleri ve düğmelerine göre de dereceleri anlaşılırdı.

Türk giyiminde kaftanın üzerine kuşakta büyük önem taşımaktadır. Dede Korkut hikayelerinde bir yerde Kazılık Koca oğlu Yeğenek türlü sıfatları arasında bir de kurkurma kuşaklı diye niteleniyor. Başka bir yerde de bütün Oğuz beyleri kurkurma kuşaklı olarak gösteriliyor. Bir ikileme olan kur ve kuşak sözcüklerinden birincisi Divanü Lugâti't- Türk'te hem kuşak hem de rütbe olarak açıklanıyor. Uygur eserlerinde türlü şekillerde maden veya kumaştan kuşaklar görölr. (Gökyay, 2007, s.1142)

Türklerin temel giyimlerinden biri de çizme ve ayakkabıydı. Türk çizmesi ya deriden ya da keçeden yapılıyordu. En iyi çizme yapılan deri sırt kısmıydı. Çizme için "etik" tabiri kullanılıyordu. Bu tabir kısa çizme, terlik ve ayakkabı anlamlarına da geliyordu. Kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığına "izlik" deniliyordu. Çizme yapılacak Türkmen keçesine "oyma" deniliyordu. Kadın ayakkabısına "büküm etük" deniliyordu. Ayrıca kadın pabucu için mükim tabiri de kullanılıyordu. Çizmeci ve ayakkabıcıya "etikçi" deniliyordu. Dede Korkut hikayelerinden Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğu hikayede de çizme giyildiği görölmektedir. (Ergin, 2014, s.177) Ayrıca Türkler ayaklarına "uçuk" dedikleri çorap da giyiyorlardı. (Durmuş, 2016, s.259) Destanlardan Dede Korkut hikayelerinde ise Dede Korkut kadınları anlattığı kısımda kadınlardan biri yakınmasında ayağının paşmak yani ayakkabı görmediğinden yakınmaktadır. (Ergin, 2014, s.16)

Destanlarda az da olsa Türk giyim kuşamını hakkında elde edilen bilgiler arkeolojik kaynaklar ve diğer yazılı kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır. Türklerin giyimini arkeolojik kalıntı ve buluntular büyük ölçüde şekil bakımından aydınlatmaktadır. Bir halı, vazoya ya da kaya üzerine yapılmış olan tasvirlerden ancak giyimin şekli hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Buradan başlık, ceket pantolon ve çizme hakkında görüşlerinden hareketle bir hüküm verebilmek mümkün olabilmektedir. Diğer taraftan bu tür tasvirler malzeme türü hakkında bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmamaktadır. Ancak kurganlardan çıkarılan olan buluntu ve kalıntılar Türklerin ne tür malzemelerden kıyafet yaptıklarını ya da hangi tür malzemeleri giyim için kullandıklarını söylememizi mümkün kılmaktadır. (Durmuş, 2016, s.254)

Arkeolojik kaynaklardan Darius'a ait kitabelerde Saka olarak adlandırılmış bir figür bulunmaktadır. Bu figür silahsız ve yerel giysilerle tasvir edilmiştir. Onun tek ayırt edici özelliği başlığı ve sakalsız yüzüdür. Buradan ana hatlarıyla vücudu sıkıca saran ceket ve pantolon, püskülsüz yuvarlak tepeli başlık ve bağcıkla bileğe bağlanmış ayakkabı giydiği dikkati çekmektedir. Elbette bu giyim diğer toplumların giyimlerinden farklılık göstermektedir. (Durmuş, 2016, s.254) Diğer taraftan Romalılar keten gömlek giyildiğini ilk defa Hunlarda görmüşlerdi. Hazar Prensesi Çiçek'in Bizans sarayına gelin gittiği zaman da giydiği Türk tipi imparatoriçelik elbisesi Çiçekion adında orada moda olmuştur. (Kafesoğlu, 2010, s.306)

Eski Türklerde giyim kültürünün en güzel örneğini Kazakistan'da Alma-Ata yakınlarında Esik kurganlarından çıkartılmış olan ve kaynaklara "Altın elbiseli" adam olarak giren hükümdarın giyimi göstermektedir. Bu şahıs başında yüksekçe bir başlık taşımaktadır. Bu İskit toplulukları sivri başlık taşımışlardır. Ancak bu başlık türünün daha da sivri olduğu bilinmektedir. Hatta Perslerin İskit topluluklarından bir grubu " Saka tigrakhauda" olarak tanımlamaları ok şeklinde sivri başlık giyen Sakalar olarak bilindiklerini göstermektedir. Arkeolojik boyutu ile de en önemli buluntu bu Esik buluntusudur. Ayrıca ceket, pantolon ve çizme rahat bir şekilde görülebilmektedir. Ceket adeta bir kocuk şeklinde olup, belde kalın bir kemer bu kocuk üzerinde bulunmaktadır. İşte böyle giyim ömrünün bir kısmı at üzerinde geçen İskitler için karakteristiktir. (Durmuş, 2016, s.254) Tarihin en eski dönemlerinden itibaren kültürel süreklilik içerisinde takip edilen Türk giyim kuşamı günümüz kıyafetlerine uygundur bu da kültürün ne kadar ileri olduğunu göstergesidir.

4-ASKERİ HAYAT

4.1 Askeri Yapılanma

Bozkır kavimleri hem kendilerini hem de yurtlarını düşmanlarından korumak amacıyla ordumillet anlayışı temeline dayanan kendilerine özgü bir ordu teşkilatı kurmuşlardır. Bozkır kavimlerinin devletlerini kurabilmeleri, dağınık boyları bir devlet çatısı altında tutabilmeleri, ortak düşmanlarına karşı gelebilmeleri, devletlerinin güçlü ve uzun ömürlü olarak hayatını sürdürmesi, sosyal, siyasi, iktisadi ve askeri bakımın iyi organize olabilmeleriyle doğrudan bağlantılıdır. İşte iyi bir şekilde teşkilatlanmasını tamamlayan bozkır kavimleri geniş coğrafyalarda egemen güç olarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. (Durmuş,2016, s.212) Yusuf Has Hacıp'in yazmış olduğu eseri Kutadgu Bilig de devlet teşkilatlanması şu şekilde özetlemiştir; “Ülkeyi elde tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askerini beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar.”(İnalçık, 2011, s.37)

Devlet teşkilatının temel taşlarından biri de askeri teşkilattır. Bozkır kavimlerinin askeri teşkilatı da sosyal yapısına uygunluk göstermektedir. Askeri teşkilat emir-komuta zinciri içerisinde küçükten büyüğe yada büyükten küçüğe doğru bir yapılanmanın olduğu dikkati çekmektedir. (Durmuş, 2016, s.213) Eski Türk ordusu çeşitli birliklerden meydana geliyordu. En büyük birlik 10 bin kişilikti. Bu birliğe tümen adı veriliyordu. Tümenlerde 1000'li, 100'lü ve 10'lu olmak üzere kademeli olarak küçülen birliklere ayrılmaktaydı. Bu birliklerin başlarında da derecelerine göre tümen başı, binbaşı, yüzbaşı, onbaşı gibi unvanlar taşıyan birer komutan bulunmaktaydı. İlk defa Hun hükümdarı Mete zamanında görülen bu teşkilat, ufak değişikliklere bütün Türk devletlerinde varlığını korumuştur. (Koca, 2013, s.103).

Türk ordusu ücretli değildi. Diğer milletlerde askeri kuvvet çoğunlukla para ile tutulan kimselerden teşkil edilirken Türklerde ordu, devletin tabii savunma gücü sayılırdı. Türklerde ordu daimi idi. (Kafesoğlu, 2010, s.270) Eski Türklerde askerliğe meslek gözüyle bakılmazdı. Şahsını, ailesini ve malını korumak isteyen herkes asker olarak yetişmek zorundaydı. Bundan dolayı, hemen hemen her Türk bir savaşçı idi. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Türkler de halk ordu, ordu da halk durumundaydı. Daha doğrusu savaş zamanında bütün halk bir ordu haline gelmekteydi. (Koca, 2010, s.102). Zira kadın- erkek, yaşlı-genç herkes her an savaşabilecek durumda olup, bu bozkırlının en doğal hayat tarzının

gereği idi. Türklerin sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bile askeri egzersizler niteliğindedir(Kafesoğlu, 2010, s.270) .

Türk ordusunun ideal asker sayısı 400 bin idi. Tarihi kayıtlara göre, 400 bin kişilik ordu ilk defa Hun Türklerinde görülmüştür. Örneğin büyük Hun hükümdarı Mete, Çin ordusunu M.Ö. 203 yılında Pe-teng kalesi çevresinde 400 bin atlıdan oluşan ordusuyla dört taraftan kuşatmıştır. (Koca,2010, s.105) Türk ordularını, mevcutları hakkında yabancı kaynaklarda mübalağalı rakamlar verilmekte beraber, herhalde yine kalabalık oldukları muhakkaktır(Kafesoğlu, 2010, s.272).

Türkler zamanın ve çevrenin en zor şartları içinde dahi yiyecek ve malzeme ikmallerini kolayca yapmak çarelerini bulmuşlardır. Başka orduların gerilerinden askeri beslemek üzere binlerce baş sığır sevk etmek zorunda kalınırken, Türklerde her savaşçı kendi atını, silahını ve azığını kendi tedarik etmek durumundaydı. Türklerde yiyecek ihtiyaçlarını et konservesi ile karşılıyorlardı(Koca, 2010, s.102, Kafesoğlu, 2010, s.272). Esasında bu da ordunun daha çabuk hareket etmesini sağlıyordu çünkü ordunun besin ihtiyacı için gelen binlerce sığır ve koyun ordunun hareket kabiliyeti oldukça düşürebilmekteydi. Ancak Türkler kendi icatları olan konserveler sayesinde buna bir çözüm bulmuşlardır.

Eski Türklerde başkomutanı Şan-yü, Kağan, Han ve Hakan unvanını taşıyan hükümdar idi. Ondan sonra kağanın oğulları yada kardeşleri arasından seçilen iki küçük kağan ve dört alt kağan bölümlere ayrılmış toprakların yönetiminde görevlendiriyordu. Sağ ve sol Şadlar, aynı şekilde sağ ve sol yabgular oluyordu. Devlet yönetiminde görev yapan bu önemli şahsiyetler ordunun bölümlerine kumanda ediyorlardı.(Durmuş, 2016, s.213).. Karahanlılar ile Oğuz Türklerinde bir de ordu komutanı vardı. Bu komutan sü-başı unvanı ile anılmaktaydı. Türk hükümdarı her savaşta ordusunun başında bulunur ve ordusuna bizzat kendisi komuta ederdi. Başka bir ifade ile Türk hükümdarları, başkomutan olarak, başından sonuna kadar bütün askeri faaliyetleri planlama, yürütme ve sonuçlandırma görev ve sorumluluğunu üzerinde taşıyan en büyük yetkililerdi. (Koca, 2010, s.99)

Ordu komutanında bazı özellikler bulunması gerekmektedir. Yusuf Has Hacıp eserinde komutanda bulunması gereken özellikleri bazı hayvanlarda ve kuşlarda görülen özelliklerle anlatmıştır. Ona göre ideal bir komutan şu özelliklere sahip olmalıdır: *Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi ve dövüşürken bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır. O, domuz gibi inatçı kurt gibi kuvvetli ayı gibi azılı ve yaban sığırı kinci olmalıdır. Aynı zamanda, kırmızı tilki gibi hilekar olmalı, deve gibi kin ve oç gütmelidir. Kendisini saksağandan daha ihtiyatlı*

tutmalı, gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir. Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçmelidir.(Koca, 2010, s.100)

Türklerde ili meydana getiren boylar orduyu da meydana getirmektedirler. Bir boyun maddi ve manevi değeri, onun nüfusu ve askeri gücü ile ölçülürdü. Boy, merkezi orduya ne kadar çok savaşçı verirse, onun devlet içinde itibarı ve değeri de o derece de yüksek olurdu. Türk ordularının başkomutanı olan devlet başkanları, sefere ve savaşa karar verdiklerini zaman boy beylerine birer ok veya yay göndermekteydiler. Özellikle kırmızı ok göndermek, sefere ve savaşa davet et çağırısı anlamına gelmekteydi. Türk devlet başkanlarından ok alan boy beyleri de, tıpkı ziyafete ve düğüne davet edilmiş gibi büyük bir onur saymaktaydılar atları, silahları ve azıklarıyla birlikte obanın savaşçıları yanlarına alıp, belirtilen zamanda ve yerde toplanmaktaydılar. Bu hususta hiçbir gecikme ve karışıklık olmamaktaydı. Bu anlayış, islami dönemde Selçuklular'da Harezmsahlar'da ve Artuklular'da da devam etmiştir(Koca, 2010, s.103). Başkomutanın çağırısı ile toplanan ordu üç ana kısımdan meydana gelmekteydi. Bunlar; savaşçı alp yani insan gücü, savaş araç ve gereçleri ve de taktik

4.2. Alp ve Alpin Yetiştirilmesi

Orduyu meydana getiren unsurlardan biri de, hiç kuşkusuz, bizzat savaşı yapan unsurdur. Zira ordu ne kadar mükemmel teşkilata, ne kadar modern savaş araç ve gereçlerine sahip olursa olsun, zafer ancak ve ancak savaşçı unsurun göstereceği gayret ve yetenek sayesinde temin edilebilir. Daha doğrusu, savaşın kazanılmasında, savaşçı unsur ile ordunun başında bulunan komutanın niteliği birinci derecede rol oynar. (Koca, 2010, s.102)

Türkler savaşçı unsura sü, çerig, er ve urungu demekteydiler. Öte yandan Göktürk kağanlarının bahadırlardan seçilmiş özel bir muhafız birliği bulunmaktaydı. Bu muhafız birliğinin askerleri ise, böri adıyla anılmaktaydı. (Koca, 2010, s.102) Türklerde askeri eğitim çocuk yaşta başlamaktaydı. Şüphesiz bu eğitim hayatın gayesine uygundu. Örneğin Hunlar'da çocuklar iğdiş edilmiş koç ya da koyunlara binebilmekte, yay gerebilmekte ve kuşlara, gelinciklere ve büyük farelere ok atabilmektedirler, büyüdüklerinde beslenmeleri ve giyimleri için gerekli olan tilki ve tavşanları avlamaktaydılar. Burada koç ve koyuna binerek, ayakları yere değmeden durabilme ve bu esnada yay gerip ok atabilme kabiliyetinin kazanıldığı dikkati çekmektedir. Böylece atlı bir savaşçının kazandığı üç temel kabiliyetin ilk adımı atılmaktadır. Bunlar dörtnala giden at üzerinde kendinden emin bir şekilde öne, arkaya, sağ ve sola dönebilme, yay gerip ok atabilme ve hedefi vurabilmeleridir. Çocukken

başlayan eğitimde koç üzerinde durarak, atış yapıp hedefi vurma bu işi gerçekleştiren çocuklarda güven duygusunu artırıyordu. Koçtan düştüklerinde fazla zarar görmüyor, tekrar koça binmekten korkmuyor bu safhayı atlattıktan sonra iyi bir atı binicisi, iyi bir yay gericisi ve iyi bir hedef vurucusu olabilmekteydiler. (Durmuş, 2005, s.8-9)

Türk askerinin ilk eğitim dönemine dair Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağanın özelliklerini anlatıldıktan sonra At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı günlerden gecelerden sonra bir yiğit oldu. şeklinde yer alan ifadeler bulunmaktadır. (Arat, 1970, s.1)

Türk toplumunda savaşçı unsura alp denilmekteydi. Alplar toplumun koruyucusu ve kahramanı oldukları için toplumda saygın bir konumda bulunmaktaydılar. Yazılı kaynaklarda Türkler, hastalıktan dolayı yatakta ölmeyi utanç sayarlar, onlar savaş meydanlarında ölmeyi ise övünç kaynağı olarak görmekteydi şeklinde yer alan ifadeler Türklerde kahramanlığın önemini ifade etmektedir.

Her aile kendi çocuğunun alp olması istemekte ve çocuklar alp olması için özendirilmekteydi. Alp kelimesi eski ve yeni birçok Türk lehçesinde kahraman, cesur, yiğit, zorlu manalarına gelmektedir. Bu kelime şahıs adı olarak kullanıldığı gibi, bir sıfat, bir unvan ve boy teşkilatı içinde bir asalet zümresinin adı olarak da ortaya çıkmaktadır. Türkçe sözlüklerde alp kelimesinin karşılığı yiğit, kahraman, bahadır, cesur, zorlu şeklinde geçmektedir. Bu kelimeden alpagut, alpırkanmak, alpırkamak, alp yol gibi kelimelerde türetilmiştir. (Durmuş, 2013, s.23)

Türk toplumunda kahramanlık göstermiş, toplumun yararına bir şeyler yapmış olan ergenlik çağına erirmiş çocuğa ailesinin verdiği adından başka olarak bir alp adı verilmekteydi ve kahraman artık toplumda bu adı ile anılmaktaydı. Alplara ad verme ile ilgili olarak Dede Korkut Hikayelerinde de ad koyma toylarına rastlanmaktadır. Öncelikle Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikayesinde ad koyma görülmekte Boğaç Han'ın Bayındır Han'ının boğasını yenmesinden sonra beyler Boğaç Han'ı alarak babasına gidip Dedem Korkut bu oğlana ad koysun dediler. (Ergin, 2014, s.25) Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek hikayesinde de tacirler düşmanın elinden kurtaran Bamsı'yı tüccarlar babasının yanında görünce babasından önce Bamsı'nın eline öpmüşler bunun üzerine Kam Püre'de tüccarlara niçin böyle yaptıklarını kızarak sorduğunu zaman tüccarlar "*Şimdi incinme hanım, önce onun elini öptüğümüze eğer senin oğlun olmasaydı bizim malımız Gürcistan'da gitmişti, hepimiz esir olmuştuk. Bunun üzerine kam püre bu oğlana ad koyacak kadar baş kesip kan dökmüş müdür diye tacirlere sorar onlarda evet sultanım fazladır diye cevap verir bunun üzerine Kam Püre, Oğuz beyleri*

ve Dedem Korkut'u çağırır toy düzenler.(Ergin, 2014, s.67) *Dedem Korkut dua eşliğinde ad koyar duanın sonunda da adını ben verdim yaşını Tanrı versin der.*

Türk toplumunda kahramanlık gösterip ad almak aynı zamanda kişinin toplumdaki yerini de belirlemektedir. Bunun en güzel örneğini Dede Korkut Hikayelerinden Uşun Koca Oğlu Segrek'in hikayesinde görmekteyiz. Oğuz zamanında Uşun Koca derler bir kişi var idi. Ömründe iki oğlu var idi. Büyük oğlunun adı Egrek idi. Cesur, yaman, güzel yiğit idi. Bayındır Han'ın sohbetine ne zaman istese gelirdi. Beyler beyi olan Kazan'ın divanında buna hiç kapı baca yoktu beyleri çiğneyip Kazan'ın önünde otururdu. Kimseye iltifat eylemezdi. (Ergin, 2014, s.199) Meğer hanım gene bir gün beyleri çiğneyip oturunca, Ters Uzamış derlerdi. Oğuz'da bir yiğit var idi. Dedi; "Bre Uşun Koca oğlu bu oturan beyler her biri oturduğu yeri kılıcı ile ekmeği almıştır. Sen baş mı kestir, kan mı döktün, aç mı doyurdun, çıplak mı donattın?" (Ergin, 2014, s.199). diye sormuştur. Bu hikaye de toplumda yer almak için kahramanlık göstermenin önemi en iyi şekilde ifade edilmiştir. Kahramanlık göstermeyip ad almayan birisinin bey oğlu dahi olsa beyliğe layık görülmeceği ise Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu hikayede anlatılmaktadır. Bunun bir örneği de Oğuz Kağan destanında bulunmaktadır. Oğuz Kağan Gergedanı öldürmesinin neticesinde yerin ve göğün kızları ile evlenerek kağan olmuştur. Bir başka ifade ile kahramanlık gösterdikten sonra kağan olabilmektedir.

XIV şairlerinden Aşık Paşa, Garipname adlı eserinde Alpın dokuz özelliğinin bulunması gerektiği belirtir bunlar; sağlam yürek, bazı kuvveti, gayret, iyi bir at, özel bir elbise, yay, iyi bir kılıç, süngü, uygun bir arkadaştır(Köprülü, 1966, s.208). Aşık Paşanın alp ile ilgili söylediği özelliklere. Dede Korkut hikayelerinde ki alplarda da aynı özellikler görülmektedir.

Dede Korkut Hikâyelerinde atlı göçebe yaşam tarzının bir gereği olarak, kendi boyunu koruma, tabiata ve düşman kavimlere karşı güçlü olma ve kendilerini savunma amacıyla sürekli mücadele içinde olmak, insanlara ister istemez savaşçı ve mücadelecisi bir kimlik kazandırmıştır. Zaten göçebe ve akıncı kimliği olan bir toplumda, çocukların alp tipine uygun olması yani kahraman, korkusuz, çevik ve yiğit olması istenilir. Sadece erkek çocukların değil, kızların da korkusuz, yiğit ve kahraman olmaları yani alp tipine uygun olmaları istenilirdi. (Başar, 2012, s.1016). Türk toplumunda yalnız erkekler değil kadınlar da savaşçı olarak yetiştirilmekteydi. Eskiçağ zaman dilimi içerisinde erkeklerin yanında veya erkeklere karşı savaşan kadınlar ve kadın grupları hakkında anlatılan efsane ve

hikayeler bulunmaktadır. Grekler böyle kadınlara Amazon adını vermişlerdir. Herodotos'un verdiği bilgiye göre, Karadeniz'in kuzey bölgesindeki bu kadınlar İskitlerce "Oirpata" olarak anılmaktadır. Bu terim "oir" erkek ve "pata" öldürmek sözcüklerinden türetilmiştir. Böylece erkek öldürenler anlamına gelmektedir. (Durmuş, 2007, s.101)

Bu konuda Hippokrates ise İskit kadın savaşçıları hakkında şu şekilde bilgi vermektedir; *"Avrupa'da, Azak denizi taraflarında yaşayan bir İskit kavmi vardır. Diğer kavimlerden farkı olan bu kavim Sauromatlardır. Bu kavimin kadınları ata binerler, at üzerinde oldukları halde yay çekerler ve mızrak atarlar. Kız kaldıkları sürece cenk ederler; üç düşman öldürmedikçe kocaya varamazlar ve kanunun emrettiği kurbanları da eda etmeden evvel kocaları ile bir arada oturamazlar. Bir kız bir erkeğe varınca bir lüzum üzerine bütün millet silahlanmaya mecbur olmazsa bir daha ata binmez."* (Ataç, ?, s.42-43) Dede Korkut hikayelerinde de savaşçı kadınlara dair bilgiler bulunmaktadır. Dede Korkut hikayelerinden Kam Börü Beg oğlu Bamsı Beyrek hikayesinde Banu çiçek bir er gibi Bamsı Beyrek ile mücadele etmiştir. Aynı zamanda söz konusu bu hikayenin verdiği bilgiler 13. Asrın ikinci yarısındaki olaylar ve ülkeler hakkında bize haber veren meşhur seyyah Marco Polo'nun anlattığı bazı şeyler ile örtüşmektedir. Buradan öğrendiğimize göre Türkistan hükümdarlarından Kaydu Han'ın kızı Akyürek de tıpkı Banu Çiçek gibi cesur bir kızdı. Ülkede bileğini büken bir erke yoktu. Cesaretle ve kuvvette nice erkekleri yenmişti. Ok atmada ve kılıç kullanmada bir taneydi. (Gömeç, 2009, s.365) Dede Korkut hikayelerinden Kanglı Koca-Oglu Kan Turalı Hikayesinde Selcen hatun, üzerlerine gelen düşmana karşı Kan Turalı ile birlikte savaşmışlardır. Yazılı kaynaklardaki bilgileri arkeolojik buluntular da destekler durumdadır. Tiflis yakınlarında Zemo-Avchala'da 1928 yılında kadın savaşçıya ait bir mezar bulunmuştur. Kadın çömelmiş bir vaziyette gömülmüş ve silahları da hemen yanına konulmuştur. (Durmuş, 2007, s.109)

Türk ordusunda savaşçı unsur olan alplar savaşlarda öncelikle ok, yay, kılıç, kama, zırh ve at gibi birçok savaş araç ve gereci kullanmaktaydılar.

4.3. Savaş Araç ve Gereçleri

Savaş araç ve gereçlerinin başında at ve silah yer alıyordu. Türklerin savaşlardaki başarıları, bu iki aracı çok iyi kullanmalarından ileri geliyordu. Savaş araç ve gereçlerinin en önemli kısmını silahlar oluşturmaktaydı. Eski Türk toplulukları silaha tolum, silah kuşanmaya da tolummanmak veya tolumlanmak diyorlardı. Her Türk savaşçısı, kullandığı silahı tamamen kendisi imal etmekteydi. Halbuki başka milletlerde silahın her kısmı için ayrı ayrı ustalar

bulunmaktaydı. (Koca, 2010, s.106). Türklerde savaş araç ve gereçleri başlıca at, ok, yay, zırh gibi unsurlardan meydana gelmekteydi.

4.3.1. At

At Türklerin bütün hayatında ön plana çıkmaktadır. Uçsuz bucaksız coğrafyaların kısa zamanda aşılması, geniş otlaklar ve sürülerin kontrol altında tutulması, yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa göç, tanrıya ve atalara kurban edilmesi, etinin yenilmesi, sütünün içilmesi ve boyların kendi aralarındaki ve diğer düşmanlara karşı verilen mücadelelerde hep at görülmektedir. Bu durumda at Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi, dini ve askeri hayatında en önemli unsurlardan birisidir. Hatta kültüre isim verecek değere ulaşmış ve bozkır kavmi olan Türklere Atlı Kavimler ve onların oluşturdukları kültüre de Atlı Kültür denilmiştir(Durmuş, 2016, s.218). X. Yüzyılda başlıca kavimlerin hükümdarları herhangi bir şey ile vasıflandırılırken, Türk hükümdarı için, binek atlarının meliki denilmiştir. (Sümer, 1999, s.433)

Atın ehlileştirilmesi ve atlı kültürün ortaya çıkışı doğrudan Türklerle bağlantılıdır. Şüphesiz Türk kültür çevresinde atın binek hayvanı olarak kullanılması ön plana çıkmaktadır. Çünkü ata binilmesi, atın arabaya koşulmasından daha ileri bir gelişmedir. İşte Türkler bu sayede süvari olarak varlıklarını sürdürmüş, askeri güç kazanmış ve büyük devlet kurabilecek şartları oluşturmuşlardır. (Durmuş, 2016, s.218-219)

Türk atı ufak yapılı ve üstelik kaba kıllı idi. Onda saf kan Arap atının zarafeti ve gösterişi yoktu. Fakat son derece dayanıklı, çevik ve süratli idi. Türkler bütün işlerini atları vasıtasıyla görüyorlardı. Kaşgarlı Mahmut'un ifadesiyle, kuş için kanat ne ise Türk için de at o idi. Bundan dolayı her çadırın önünde daima koşumlu bir at hazır bulunmaktaydı. (Koca, 2010, s.106) Türkleri askeri başarılarla götüren ve birçok kavim üzerinde hakimiyet kurmalarını sağlayan en önemli unsurlardan birisi şüphesiz attır. Türkler'de atın ne derece önemli bir yer tuttuğu yazılı belgelerle de ortaya konulabilmektedir. Asya Hun devletinin kudretli hükümdarı Mo-tun'un M.Ö 176 yılında Çin İmparatoruna gönderdiği kısa beyanat bozkır Türk devletinin kuruluş tarzını belirgin bir biçimde aydınlatmaktadır. Bu beyanatında tanrının inayeti, subay ve erlerinin yiğitliği ve atlarının mükemmelliği sayesinde yirmi altı devleti yendiklerini ve bütün yay kullanan kavimlerin Hunlar haline geldiklerini bildirir. (Durmuş, 2016, s.219)

At, manevra yeteneği, savaşlarda yıldırım hızıyla delip geçme kabiliyeti ile büyük bozkır devletlerinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bozkırlardaki devletler at sırtında kurulmuş ve çeşitli kavimler üzerinde bu sayede hakimiyet sağlanabilmiştir. At, bozkırlı insanın gözünde adeta kendisiyle birlikte savaşan bir silah arkadaşı olmuştur. Bundan dolayı Orhun abidelerinde, atların kahramanlıkları, renkleri ve cinslerinden uzun uzun bahsedilmektedir. Hatta Køl Tigin'in bindiği atların "Boz", "Ögsiz" ve "Azman Ak" vb. isimler almalarının dikkate değer olduğu görülmektedir. (Durmuş, 2016, s.219) Ayrıca Savaş meydanlarında süvariler, atların renklerine göre belirli kanatlarda mevki alıyorlardı. (Kafesoğlu, 2010, s.274) Örneğin Asya Hun ordusu, Çin ordusunu M.Ö 203 yılında Pe-teng kalesi çevresinde 400 bin atlıdan oluşan ordusuyla kuşatmıştır. Bu kuşatma esnasında kuzeyde yağız atlılar, batıda ak atlılar, güneyde doru atlılar doğuda kır atlılar bulunuyordu. Atların dizilişleri Türkler'de yönlerin renklerle temsiline uygunluk gösteriyordu. Çünkü eski Türklerde batı ak, doğu gök, kuzey siyah ve güney kırmızı renklerle sembolize ediliyordu. (Durmuş, 2005, s.15)

At bir binek hayvanı olarak bozkır insanını hayatında özel bir yer tutmuş, demirin yaygın olarak kullanımı onunu önemini daha da arttırmış, toplumun tüm hayatına egemen bir unsur olmuştur. Şüphesiz atın savaşta kullanımı askeri açıdan en kayda değer vasıta olduğunu ortaya koymuştur. Türkler atın hızı ve demirin vurucu gücü sayesinde diğer milletlere karşı üstünlük sağlayabilmişlerdir. (Durmuş, 2016, s.221)

Destanlarda atla alpin önemlilik derecesi eşite yakındır. Dede Korkut'ta geçen "*hüner erin midir, yoksa atın mı?*" veya "*at kazanır er övünür*" sözleri bu gerçekliğin ifadesidir. Bunlar birbirini tamamlayan iki varlıktır. Biri olmazsa diğeri de olmaz. Türklerin atla kahramanı aynı mezara defnetmeleri bu tarihi gerçekliğe dayanır. Atın ölümü, kahramanın ölümü kadar hüznün ve acıyla karşılanır. Manas destanında Akkula'nın ölümü üzerine bütün kahraman ve askerler yas tutarlar. Atsız bir hayat düşünülemez. Kahraman ile atın bütünleşmesi sonucu bu iki varlık birbirinden ayrılamazlar. (Çınar, 2014, s.155).

Oğuz Kağan Destanında ise Oğuz kağan her zaman bir alaca ata binerdi. O bu atı pek çok severdi. Yolda at gözden kaybolup kaçtı. Burada büyük bir dağ vardı. Üstünde don ve buz vardı. Onun başı soğuktan ap ak idi. Onun için adı Buz dağı idi. Oğuz Kağan'ın adı bu Buz Dağın içine kaçıp gitti. Oğuz Kağan bundan çok eziyet ve ızdırap çekti. Asker arasında bir kahraman bey vardı. Ne tanrıdan ne de şeytandan korkardı. Yürüyüşe ve soğuğa dayanıklı

bir erdi. O bey dağlara girdi, yürüdü. Dokuz gün sonra atı Oğuz Kağana getirdi. Buz Dağda çok soğuk olduğundan o bey kara sarılmıştı, bembeyazdı. Oğuz Kağan sevinçle güldü ve; “sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen karluk” dedi. Ona çok mücevher bağışladı ve ilerlerdi” şeklindeki ifadeler atın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. (Arat, 1970, 9-10)

Dede Korkut hikayelerinde de atın önemi açıkça görülmektedir. Yayan erin umudu olmaz; şeklinde geçen bir ifade bozkır ordusunun atlı süvari olduğunu eğer ki atı olmayan bir alpin savaşamayacağını belirtilmektedir. Ayrıca Kam Börü Beg oğlu Bamsı Beyrek hikayesinde Bamsı Beyrek esir düştüğü kaleden kurtulduktan sonra atıyla karşılaştığında şu şekilde söylenmiştir; Açık açık meydana benzer senin alıncığın, İki gece ışık saçan taşta benzer gözceğizin, İbrişime benzer senin yeleciğin, iki çift kardeşe benzer senin kulacığın, Eri muradına yetiştirir senin arkacığın, At demem sana kardeş derim kardeşimden daha iyi, Başıma iş geldi arkadaş derim arkadaşımından daha iyi. (Ergin, 2014, 82).

Dede Korkut hikayelerinde de görüldüğü gibi bozkır kavimleri atı hem kardeşi hem de arkadaşı olarak görmekteydiler. Erken dönemlerden itibaren Orta Asya coğrafyasında varlığı tespit edilen at buradaki kültüre de adı vererek atlı göçebe kültürünün oluşmasında önemli rol oynamıştır. At sayesinde uçsuz bucaksız bozkırlardaki uzun mesafelere kısa sürede ulaşılmış, dağınık boylar atın hızı ve demirin vurucu gücü sayesinde bir arada toplanabilmiştir. At, bozkırlının siyasi, dini, ekonomik ve askeri olmak üzere yaşamının her kesiminde aktif olarak rol almıştır.

4.3.2. OK

Eski Türk silahları arasında ok ilk sırayı alıyordu. Ok, özellikle uzak savaş taktiğini benimsemiş ve süvari birlikleri oluşturmuş Türkler için önemli bir yer tutuyordu. At üzerinde yay gerip, ok atmada son derece başarılıydılar. Yazılı kaynaklarda yer alan ok arkeolojik kazılarda da bol miktarda da ortaya çıkarılmıştır. Bunlar sıradan insanların mezarlarında bile ortaya çıkarılmıştır. Ok üretimi büyük boyutlara varmıştır ve mezarlardaki tüm okluklarda yüzlerce ve bazen birkaç okluk içinde yedek cephane oluşturacak binlerce ok yer almakta ve savaştan önce bu okların uçları jilet keskinliğine getirilmekteydi. (Durmuş, 2016, s.221)

Ok, genellikle temren, ahşap çubuk ve yelek gibi kısımlardan meydana geliyordu. En eski Türk oklarının temreni kemik idi. Daha sonra bu malzemenin yerini demir almıştır. Bundan dolayı ok ucuna demirden yapılmış anlamında bir söz olan temürgen yani temren adı verilmiştir. Ayrıca ok ucuna başak da denilmekteydi. (Koca, 2010, s.106)

Türkler çeşitli oklar icat etmişlerdi. Hun hakanı Mo-tun “ıslıklı, vızıldayan okları“ icat etmişti. Islıklı okun en esaslı özelliği havadayken ıslık sesi oluşturmalarıdır. Havada genelde her ok, hareket halindeyken rüzgârlarla sürtündüğünde vızılı ya da ıslıklı ses çıkarmaktadır. İşte ıslıklı okların icadı bu sürtünme sesini daha da kuvvetlendirmektedir. Oklarda oluşturulan delikli içi boş kısmına havanın girişi ve çıkışıyla ok hareket halindeyken adeta ıslık gibi ses oluşturuyor. Islıklı oklar ıslık çıkaran kısımlarının biçimine göre çeşitlilik gösteriyor (Durmuş, 2016, s.222). Islık çıkaran oklar Osmanlı döneminde de kullanılmış olup bunlara çavuş okları adı verilmekteydi. (Koca, 2010, s.107)

Türklerin zehirli oklar ürettikleri de bilinmektedir. Öncelikli İskitler zehirli okları kullanıyorlardı. Zehri yapmak için belirli bir cins yılanı yakalar, gövdelerinin çürümesini beklerlerdi. Bir takım işlemlerden sonra zehir elde edilmekteydi. Okların uçları bu zehire bulanıyordu. Kanca uçlu ve zehre bulanmış ok uçlarından son derece korkuluyordu. İnsan bedenine saplanmış bu okların çıkarılması son derece zordu ve çıkarma işlemi sırasında kurban çok acı çekirdi. Üstelik zehrin uzun vadeli hasara neden olduğu ve bu nedenle en küçük yaraların bile büyük ihtimalle ölümcül olduğu hesaplanırdı. Çünkü bu tür oklar için “Çifte ölüm saçan” tabiri kullanılıyordu. Bu oklara hedef olan kişi ya da kişiler eğer okun açtığı yaradan ölmezlerse, zehrin bedenlerine dağılması sonucunda ölmekten kurtulamazlardı. Zehirli oklar da tıpkı ıslıklı oklar gibi Türk kültür çevresinde uzun süre kullanılmışlardır. Kaşgarlı Mahmut eserinde zehirli oklar için “katutluğ ok” tabirini kullanmakta ve bu tür okların temrenlerinin, yani uçlarının ağıya bulaştırıldığından söz etmektedir. (Durmuş, 2005, s.19)

Oklar uzaktan savaş aracı olduklarından, atıldıklarında uzun mesafelere ulaşıyor ve hedefin öldürülmesinde etkili oluyorlardı. Ok menzilleri tam olarak bilinmemekle birlikte 500 metrenin altına düşmüyordu. Batı bozkırlarında İskit kültür coğrafyasında yapılan bir yarışmada uzun menzil atışının 500 metrenin üzerinde olduğu görülmektedir. (Durmuş, 2012, s.130) Eski Türk kültür çevrelerinde okların menzili 660- 884 arasında değişmekteydi. (Kafesoğlu, 2010, s.273)

Destanlarda da ok ve okçulukla ilgili bilgilerde bulunmaktadır. Şu destanın tek kaynağı olan Divan-ı Lüğati-t Türk’de Uygur maddesinde Türk hakanının Zülkarneyn üzerine gönderdiği 4 bin kişinin öne ok attıkları gibi arkaya da ok atabildiklerinden bahsetmektedir. (Sakaoğlu, 2014, s.86). Şu destanında savaşçıların öne ve arkaya ok atabilmeleri esasında bozkır savaşçısının özelliğini anlatmaktadır. Oğuz Kağan destanında, Oğuz Kağan ala doğanı yayla

okla öldürmüş ve yaptığı savaşlarda ok kullanılmaktadır. Ayrıca Destanın sonunda okun sembolik olarak tabi olmak manasında kullanıldığı da görülmektedir.

Dede Korkut hikayelerinde de okların kayın ağacından yapıldığı ve Ak yelekli ötkün ok, kargı dilli kayın ok, kayın dalı yeleşinden som altınlı ok, üç yelekli ok ve gez gibi çeşitli adlar altında okların kullanıldığı görülmektedir. (Gökyay, 2007, s.1128) Okları koymak içinde kullanılan ok torbası karşılığında Dede Korkut kitabında üç ayrı sözcük verilmiştir; Bilük, sadak ve tirkeştir. Bu okluklar daha önce ağaç kabuğundan daha sonra da deriden yapılmıştır. (Gökyay, 2007, s.1129)

Türklerin hayatında ok özel bir yer tutmuş, okçuluktaki gelişimin mucidi Türkler olmuştur. Hatta nüfusu belirlemek, muhtemelen askeri gücü ortaya koymak için ok uçlarından yararlanıldığı görülmektedir. Örneğin İskit hükümdarı Ariantes büyük bakır kazan yaptırmış ve vatandaşlarından bu sayım için her bir kişiden bir ok ucu isteyerek kazanın içine atılmasını sağlamıştır. Türkler hayatında ok kendilerine sağladığı avantajla çeşitli boylara dahi Bozok, Üçok, Onok vb gibi isim olmuştur. (Durmuş, 2005, s.20)

4.3.3. Yay

Ok ve yay birbirini tamamlayan iki savaş aracıdır. Ok olmadan yay, yay olmadan ok savaşlarda yalnız bir şey ifade etmez. Nasıl ki mermiyi kullanmak için silaha ihtiyaç varsa, oku kullanmak için de yay ihtiyacı vardır. Bundan dolayı yay da ok gibi Türklerin hayatında ve giriştikleri mücadelelerde önemli bir yer tutar. (Durmuş, 2016, s.225)

Yay, oku hedefe fırlatmak için kullanılan bir araçtır. Bu kelime büyük bir ihtimalle yaymak fiilinin köküdür. Yay genellikle son derece sert ve sağlam bir ağaç türü olan kayın ağacından yapılmaktaydı. Yayın iki kısmı vardır. Biri sert ve sağlam ağaçtan veya boynuzdan yapılmış kavisli kısmı, diğeri öküz bacaklarının sinirinden veya hayvan bağırsağından yapılmış gerilen kısmı bu kısma kiriş denmekteydi. Kiriş, yani sinir kısmı, kavisli ahşabın iki ucuna bağlanmak suretiyle yay meydana getirilmekteydi. Kahramanlardan bazılarının yaylarının kirişleri kurt sinirindendi. Yayın üzerine sıırım veya sinir sarılmaktaydı. Bundan maksadı, yayın hem direncini artırmak, hem de kuruyup işlevini yitirmemesini sağlamaktı. Ayrıca esnekliğini koruması için yayın üzerine zamk da sürülmekteydi. (Koca, 2010, s.107-108) Yay yarım metreden biraz uzun olup, elde ve at üzerinde kolayca taşınabilmekteydi. (Durmuş, 2016, s.225)

Türkler çeşitli yaylar kullanmaktaydılar. Bunlardan gerilmesi en güç, fakat vuruculuğu en fazla olanı, tersine gerilmek suretiyle kullanılan çift kavisli reflexe yaylardı.(Kafesoğlu, 2010, s.274) Bu yaylarla atılan okların öldürme gücü çok yüksekti.

Okların oklukla, sandığa konulduğu ya da yay muhafazası diyebildiğimiz yay kutuları vardı. Yaylar normalde bu muhafazaların içine konuluyorlardı. Onların çok az kısmı yukarıda görülecek şekilde kalıyordu(Durmuş, 2016, s.225). Yay ve sadak (okluk) gibi omuza asılmak suretiyle taşınmaktaydı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, ok ve yay, Türk savaşçısının daima elinin uzanabileceği bir yerde bulunmaktaydı. Zira Türk savaşçısı, ancak silahıyla birlikte olduğu zaman kendisini rahat ve güvenlikte hissetmekteydi. (Koca, 2010, s.108)

Destanlarda da kahramanların yayların sıkça bahsedilmektedir. Oğuz Kağan Destanından, Oğuz Kağan gergedanı öldürürken iken ok ve yay kullanmıştır. Ayrıca Oğuz Kağan Destanında yay hakimiyet sembolü olarak görülmekte olup bu da Türk hükümdarlarının hakimiyet alametlerinden biri olan yay ile örtüşmektedir.

Dede Korkut hikayelerinde Basat'ın yayını erdil teke boynuzundandır şeklinde tarif edilmiştir. O dönemde demir yayların da olduğu demir yaylı kıpçak bey diye ifade edilmiş, ancak buradaki demirden amaç yayın sertliğini anlatmaktır. Bu yayların hepsi katıydılar, yani çok serttiler, kurulması kol gücü istiyordu. İçlerinde Yegenek Bey'in yayı gibi ancak yedi kişiyle kullanılabilenlerde vardı. Dede Korkut kitabında ayrıca alpların yaylarını hep ağ tozlu katı yay, ağ tozluca aktı yay, ağca tozlu katı yay diye övmektedir. Toz berkitmek için yayların tutamadıkları üzerine sardıkları ağaç kabuğu, yabani badem veya kayın ağacı kabuğudur. Meyvesi acı bir ağaç da vardır ki buna toz ağacı derler ve bunun kabuğunu da yaya sararlar. Dede korkut kitabında, ağ tozlu olduğuna göre, kayın ağacı kabuğu olmalıdır. (Gökyay, 2007, s.1131) Yay kültürel süreklilik içerisinde Türk tarihinde önemini koruyarak kullanılmıştır.

4.3.4. Kılıç, Kama, Süngü

Ok ve yay uzaktan savaş araçlarıdır bozkır kavimlerinde yakından dövüş araç ve gereçleri ise kılıç, kama, bıçak, gürzdür. Eski Türk korıganlarında kılıç, meç(kısa kılıç), mızrak, bıçak, hançer gibi çeşitli yakından savaş silahları bulunmuştur. Bunlardan kılıç, Türk savaşçısının en çok kullandığı silah idi. (Koca, 2010, s.108)

Tipolojileri bakımından da birbirlerine benzerlik göstermekteydiler. Bir öncekiler bir sonrakilerin proto tipleriydiler. Bu kılıçların eğri eğri ve düz olanları vardı. Farklı

büyükte örnekleri bulunuyordu. Uzun ve aşağı yukarı 70- 75 cm boyunda ve 3cm enindeydiler. (Durmuş, 2016, s.226).

Kılıçlar arasında iki tarafı keskin olanları da vardı. Bu kılıçlara kingirak adı verilmekte olup bu kılıçlar savaşta hem sallama hem de batırma işlevi görüyordu. Genellikle ahşap olan Türk kılıcının kabzaları, sade ve yalın değildi, kabzaların başı, bazen Türk hayatında önemli bir yer tutan kurt başları şeklinde yapılarak, kılıçlara bir sanat eseri özelliği kazandırılmaktaydı.(Koca, 2010, s.108)

Alpların kılıçları önemliydi. Dede Korkut hikayelerinde alplar kılıçlarını öğerken kara polat öz kılıç demektedirler; buradan kara kuvvetin ifadesi olduğu gibi, polat da onların çelikten yapıldığını gösterir ve öz de kılıcın sağlamlığını, kılıcın ta kendisi olduğunu anlatan bir nitelemedir. (Gökyay,2007, s.1127) Kılıcın alpların hayatındaki önemi, kılıçla yapılmış birçok deyimden de anlaşılmalıdır; Kılıç üzerine kılıcına doğranayım şeklinde yapılan yemin, özür dilemek, suçunun bağışlanmasını dilemek anlamında kılıcı altından geçmek, bir mevkiyi, bir saygıyı kılıcı ile almak yani savaşarak almak şeklinde Dede Korkut hikayelerinde geçen deyimler kılıcın önemini anlatmaktadır. (Gökyay,2007, s.1127)

Oğuz Kağan destanında ise Oğuz Kağan'ın ava giderken yanına aldığı silahlardan birisi kılıçtır. Şu destanında ise Şu'nun askerinin birisi Zülkarneyn'in askerlerinden birisini kılıç ile öldürdüğü şeklinde ifade yer almaktadır. (Gömeç, 2007, s.282)

Kılıçlar yalın halde değil, kın adı verilen bir çeşit kılıf içinde taşınmaktaydı. Kılıç kını da, bir halka ile savaşçının kemerine asılmaktaydı. Kılıç çekmekte kolaylık sağlamak için, kılıç kınının yeri sol tarafta bulunmaktaydı. (Koca, 2010, s.108)

Bozkır kültür coğrafyasında yakın dövüşlerde en çok kılıçlar kullanılmasına rağmen, kamalar da kullanılıyordu. Bunların boyları genelde 30- 40 cm. idi. Türklerin kullandığı biri de mızraktı. Mızrağa süngüg denilmekteydi. Kazılar sonucunda kurgan adı verilen mezarlar buluntularından ve kaya resimlerinden süvarilerin kullandıkları mızraklar hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. (Durmuş, 2005, s.21) Bu yakın dövüş silahlarına dair destanlarda da bilgi bulabilmek mümkündür. Örneğin Dede Korkut hikayelerinde altmış tutam mızraktan bahsedilmektedir. Buradaki uzunluk mübalağa olmasına rağmen mızrağın kullanılması önemlidir.

4.3.5. Zırh, Miğfer ve Kalkan

Türklerin mücadelelerinde saldırı ön plandaydı. Dolayısıyla saldırı silahları geliştirilmişti. Ancak, saldıran kişinin kendini daha da güvende hissetmesi ve rahat çarpışabilmesi için savunma araç ve gereçlerine de ihtiyaç duymuşlardı. Çünkü uzaktan mücadelede düşmanın oklarından yakın dövüşlerde kılıç, kama ve mızraklardan korunmak gerekiyordu. Onlar şartların zorlamasının bir sonucu olarak, düşman silahlarından başlarını ve bedenlerini korumak ihtiyacı duymuşlardı. Bu savunma ve korunma araç gereçleri zırh, miğfer ve kalkandı. (Durmuş, 2016, s.132-133)

Türk alplarının kıyafetleri, atlı savaşa elverişli, binici giyimidir. Onun için eskiçağlardaki Türk zırhları, maden veya deriden yapılmış küçük levhaların dik bir şekilde dizilmesinden olurdu. Bunun ile birlikte örme zırhlarda vardı. Türklerde çeşitli zırhlar bulunmaktadır. Örneğin Çin kaynakları Yenisey Kırgızlarının ağaçtan yapılmış zırhları bulunduğunu, atlarını da bu tip zırhlarla korudukları belirtmektedir. (Gökyay, 2007, s.1133).

Bozkır kültür çevresinde zırhlar deri üzerine dikilen demir pullarla yapılmaktaydı. Bu deriden yapılan zırhlar savaşçının kolayca hareket etmesini sağlamakta olup aynı zamanda diğer kavimlerin kullandığı demir zırhlara oranla hafifti bu da savaşçının yükünü azaltıyordu. Dede Korkut hikayelerinde kahramanların giydiği zırhlar demirdir. Dede Korkut hikayelerinde zırhın adı demir don diye geçmekte ve zırh giymiş olana da demir donlu denilmekteydi. (Gökyay, 2007, s.1133)

Vücudu saran zırh haricinde başı korumak için miğfer giyiyorlardı. Miğferlerin farklı biçimde olanları vardı. Bunlar genelde tunç ve demirden imal ediliyorlardı. Türk miğferleri genellikle kubbemsi olup, tepeleri de minare ucu gibi sivri idi. Bu miğferlerin arkaları ve yanları ise, kulakları ve enseyi korumak için perdeliydi. Oğuz beyleri, miğferlerin üzerine kahramanlık sembolü olarak tüy, sorguç veya al renkte bir ipek parçası bağlamaktaydılar bu sorguca veya ipek parçasına, beçkem denmekteydi. (Koca, 2005, s.142) Şu destanında ise Zülkarneyn Uygur illerine geldiğinde Türk hakanının ona karşı dört bin kişi gönderdiğini ve bu alpların tulgalarına şahin kanatları taktıklarını belirtilmektedir. (Sakaoğlu, 2014, s.203) Dede Korkut hikayelerinde tuğulga veya ışık diye geçen sözcükler, başı korumak için savaşçının giydiği demir başlığa verilen isimdir. (Gökyay, 2007,1132) Alpların kendilerini zırh giydikleri gibi savaştaki en yakın silah arkadaşı olarak gördükleri atlara da zırh giydirmektedirler. Ata giydirilen zırha keçim denilmekteydi. (Gökyay, 2007, s.1133)

Kalkanlar da savunma amacıyla kullanılıyordu. Farklı tipte, boyutlarda ve farklı süslerle bezenmiş kalkanlar mevcuttu. Kalkanların yapımında çeşitli malzemeler kullanılıyordu. Bunlar arasında demirden yapılanları da vardı. Ancak geneldi kalkanlar metalle kaplanmış olarak yapılıyorlardı. İçi ahşap dışı kaplama olan kalkanlarda kalkanın ağırlığı azaltılarak, taşınması daha kolay hale getiriliyordu. (Durmuş, 2005, s.22) Türk kalkanı, diğer milletlerin kalkanlarına göre daha küçük ve hafifti. Fakat son derece kullanışlı ve dayanıklıydı. (Koca, 2005, s.142) Destanlarda da kalkan ile ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Destanlarda kalkanlar için kullanılan ala ve ap alaca nitelemeleri, bunların tek bir maddeden değil de başka başka maddelerden yapıldığını göstermektedir. (Gökyay, 2007, s.1125)

Türk kültür çevresinde savunma silahı olarak zırh ve zırh gibi koruyucu unsurlar kullanılmıştır. Alplar sadece kendileri değil atlarına da zırh giydirerek korumuşlardır. Diğer milletlerde olduğu gibi zırhlar ağır olmayıp savaşçının hareket etmesini kolayca sağlayabilmektedir. Süvari pantolon çizme, ceket ve börk giymekteydi. Yazılı kaynaklarda süvari giyimine dair verilen bilgiler arkeolojik buluntularla da desteklenmiştir. Örneğin Esik kurganında bulunan altın elbiseli adam kıyafeti bir süvari kıyafetidir.

4.4.Taktik

Türklerin hayati hep mücadele içerisinde geçiyordu. Otlakların kontrol altında tutulması, dağınık boyların bir araya getirilerek siyasi birliğin sağlanması, düşman ülkelerine akınlar düzenleyerek, ganimetler elde edilmesi ve onların vergiye bağlanmaları başarılı bir şekilde savaşmaya bağlıydı. Bozkır Türkü için savaş eğlenmek, spor yapmak gibi bir meşguliyetti. Şartlar bozkır Türkünü savaşmaya ve savaşı da onun hayatının bir parçası yapmaya sevk etmişti. (Durmuş, 2016, s.215)

Eski devletlerde ve milletlerde, iki askeri kuvvet arasındaki çarpışma, genellikle geniş bir sahada cereyan etmekteydi. Bundan dolayı bu çarpışmaya meydan savaşı denmekteydi. Meydan savaşı, iki devletin ve milletin küçük bir askeri birliği arasında olabileceği gibi, topyekun, yani bütün askeri güçler arasında olabilmekteydi. Bu savaşların en önemli özelliği, kesin sonuçlu savaşlar olmasıydı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, bu savaşlarda bir taraf kesin olarak üstün gelmekte, diğer tarafta her şeyini kaybetmek suretiyle yenilmekteydi. Daha doğrusu, yenilen taraf, ya kaçmakta, ya imha olmakta ya da esir düşmekteydi. (Koca, 2005, s.164)

Bozkır kavimlerinde savaş taktiği üç aşama da meydana gelmekteydi. Bunlar; yıpratma, yanılma ve imha idi. Türklerin eskiden beri uygulaya geldikleri harp stratejileri iki esasa

dayanıyordu: Keşif seferleri ve yıpratma savaşları. Ele geçirilmesi planlanan ülkelerin önceden küçük birliklerle gözden geçirilmesi, bu memleket ne kadar uzak olursa olsun, ilk şart idi ve akıncılar vasıtası ile düzenlenen keşif mahiyetindeki seferler bazen yıllarca sürerdi. Müsbet sonuç alınan keşiflerden sonra yıpratma hareketine girilirdi. Küçük akıncı müfrezelerinden başka, daha kalabalık seri hareketli kuvvetlerce düşmanın yığınak merkezlerine, mühim yol kavşaklarına, yiyecek ve malzeme depolarına yönetilen bu harekate, düşman takatsiz kalıncaya kadar devam edilirdi. (Kafesoğlu, 2010, s.275) Keşif ve yıpratma seferleri sırasında, düşman tarafının moralini bozmak amacı ile çeşitli korkunç ve inanılmaz rivayetleri yayılması da ihmal edilmezdi. Düşmanın güçlü olduğu dönemlerde de geri çekilmek suretiyle düşman yıpratılmaya çalışılmıştır. Bunun en güzel örneği Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda İskitlerle Perslerin mücadelesi oluşturmaktadır.

M.Ö 513 yılında gerçekleştirilen bu seferde, Pers ordusu Anadolu'dan batıya doğru hareket ederek, boğazı geçmiş, Trakya'dan Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda ilerlemeye başlamışlardır. İskitlerle karşılaştıklarında İskitler savaş taktiklerini uygulamaya başlamışlardır. (Durmuş, 1997, s.51) İskitler Pers ordusunun önünden çekilerek onları bozkırın iç kesimlerine çekmişlerdir. Bu çekilme esnasında İskitler kadınlarını ve çocuklarını güvenli yerlere göndermişler ayrıca Pers ordusunun yararlanacağı kaynakları da imha etmişlerdir. Pers ordusunu başarılı bir şekilde yıpratın İskitler imha aşamasına geçmeden Pers ordusu geri çekilmiştir.

Bu yıpratma taktiğinin bir benzeri de Şu destanında görülmektedir. Zülkarneyn Türkistan'a ulaştığında Türk hakanı çekilmiştir. Esasında bunun bir kaçış olmadığı sadece taktik olduğu hakanın geri dönüşünden görülmektedir. Ayrıca Şu destanında Türk ülkesini emniyette tutmak ve ani baskınları önlemek üzere dikilen gözcülerinde olduğu görülmektedir.

Savaşın diğer aşamaları ise sahte geri çekilme ve imha idi. Savaşta düşmanla ile karşılaşıldıktan sonra oklarını boşaltıp belli bir süre yüze yüze yapılan mücadeleden sonra birlikler süratle geri çekiliyorlardı. Bunda amaç, düşmanı yormak, bitkin düşürmek ve kendileri için uygun bir yere çekip burada pusuya düşürerek imha etmektir. Halbuki karşı taraf bunu gerçek bir kaçış olarak değerlendiriyorlar ve hemen takibe başlıyorlardı. Bu da düşman saflarının bozulmasına ve emir komuta yitirilmesine sebep oluyordu. (Koca, 2010, s.117)

Bu sahte çekilme esnasında da tıpkı Şu destanında alplerin arkaya ve öne ok attıklarını belirttiği gibi alplar arkalarından gelen düşmana ok atarak imha etmeye devam

etmekteydiler. Bu durum, pusunun kurulduğu yere kadar devam ediyordu. Pusu, ise savaş sisteminin son safhası idi. Pusu kurulacak yer önceden belirlenmekteydi. Pusu yeri için genellikle iki tarafı dağlık derin vadiler ile orman, bataklık, çöl ve uçurum kenarları gibi belirli özellikleri olan arazi parçaları seçilmekteydi. Sahte geri çekilme bu alana çekilen düşman burada pusu da bekleyen asker tarafından tamamen imha edilmekteydi. (Koca, 2010, s.117).

Bu pusu taktiğine kurt oyunu veya turan taktiği adı verilmiştir. Bu taktiğinin en başarılı örneği Massagetler ile Perslerin mücadelesidir. Pers kralı Kyros ile Massaget lideri Tomris komutasında iki ordu Büyük Balhan dağlık arazisinin dar bir boğazında karşı karşıya gelmişlerdir. Daha doğrusu Pers ordusunu Massaget ordusu imha edeceği yere çekmişti. Bu dar vadiye Massaget ordusunun önünü kesmiş, etrafını kuşatmış ve burada Pers ordusu sıkıştırılarak ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu savaş M.Ö 528 yılında gerçekleştirilmişti (Durmuş, 2013, s.58).

Oğuz Kağan destanın İslami versiyonunda da turan taktiği görülmektedir. *“Oğuz Kağan İsfahan’ı almak için düzenlediği seferde İsfahan’ın surları nedeniyle alamamıştır. Bunun üzerine Oğuz’un işlerinde önderlik eden ve her türlü güvenini kazanan Kara-sülük babası Yuşu Hoca’nın yanına gitti. Ona danıştı; Bunca büyük savaşlar verdik, hâlâ İsfahan’ı alamadık. Bu hususta bize bir çıkar yol göster ne yapacağımıza dair bir çare düşün? Yuşu Hoca bu vaziyeti oğlundan işitince ona dedi ki; Duvarla savaşmak hiçbir fayda vermez. Siz saldırıp duvara vurduğunuz zaman, onlar ordumuzdaki insan ve atlara vuruyorlar. Tabii ki onların darbesi tesirli oluyor ve bu sebeple sizinkiler bir işe yaramıyor. Bu işin çaresi şudur; askerin bir yarısı. İsfahan halkının göremeyeceği bir yere gizlensinler Onlar hiçbir şey yapmasınlar ki, bu yakın yerdeki pusudaki askerin varlığını kimse bilmesin. Diğer yarısı İsfahan kapısı önünde yeniden, savaşa girişsin Eğer İsfahanlılar hisardan dışarı çıkmazlarsa, Onların şehir dışında bulunan bağlarını ve evlerinin duvarlarını, onlar çıkıncaya kadar yıkıp dümdüz edin Bundan sonra şöyle bir yol tutmalı: Askeriniz yenilmiş gibi geri çekilip kaçsın; onlar da arkalarından takip etsinler Şehirden hayli uzaklaştıktan sonra pusuda gizlenmiş olan asker onların arkalarını çevirsin. Orada İsfahanlılar ezilip mağlup olacaklar ve geriye kaçacaklardır. Ancak onların şehre kaçıp sığınmalarına yol vermeyin, hepsini öldürün. Kara-sülük Oğuz’a gelerek babasından öğrenmiş olduğu çareyi ona arz etti. Bu tedbir Oğuz’a da uygun gelip beğendi. Oğulları kırk bin kişi ile pusu’da gizlendiler. Elli bin kişiye de, Kara-sülük’ün buyruğunda, şehir kapısında savaşmalarını. Etrafı yakıp yıkmalarını emretti. Oğuzla beraber şehir kapısına gelen bu elli bin kişi bir*

yandan savaşıp, bir yandan da İsfahanlıların evlerini yıkmakla meşgul oldular. İsfahanlılar onların pek büyük tahribat yapacaklarını, sayılarının da eskisine göre hayli azalmış olduğunu görünce, başlarına yeni bir gaile çıkararak bir kısım askerini oraya gittiğini zannettiler. Bu güvenle şehir kapılarını açıp şehirden dışarı çıktılar. Kılıç çekip Oğuz'un ordusu ile savaşa koyuldular. Oğuz'un askeri plân gereğince bozuldu ve kaçmaya başladı. Yavaş yavaş buldukları yerden, şehirden hayli uzaklaştılar ve onları sahraya çektiler. Oğuz oğulları ve kırk bin askeriyle birden Azrail gibi onların ardına düştüler. Şehir kapısını ve çekilme yollarını tutarak şehirden dışarı çıkmış olanların bir tanesini bile sağ bırakmadılar. Bu şekilde İsfahan'ı aldılar.” (Togan, 1982, s.42-43) Söz konusu turan taktiği tarihin en eski dönemlerinden itibaren kültürel süreklilik içerisinde uygulanmaya gelmiştir.

Bozkır savaş taktiğini uygulayabilecek şartlar Türkler için hep mümkün olmuştur. Atın üzerinde yay gerip ok atabilme ve ani saldırıp geri çekilebilme kabiliyeti üstünlüklerinde önemli etken olmuştur. Bu şekilde saldırıp geri çekilme ve istenilen yerde düşmanı pusuya düşürerek imha etme, kurdun saldırı, çekilme ve pusuya düşürmesiyle bir görülmüştür. (Durmuş, 2005, s.23)

5. DİN

5.1.Tanrı

Bozkır kavimlerinin dini gök tanrı dini idi. Eskiçağlarda başka hiçbir kavim ile iştiraki olmayan bu inanç sisteminde Tanrı en yüksek varlık olarak itikadın merkezinde yer almıştır. (Kafesoğlu, 2010, s.295) Geleneksel Türk dini döneminden başlayarak, Türk din tarihi, Tanrı inancının sürekliliğini ve kutsalın tezahürlerinin çeşitlenmesinin sayısız örnekleriyle doludur. Bir kere, bu dini tarih içerisinde bilebildiğimiz en eski terim “Tanrıdır”. (Güngör-Günay, 2009, s.56)

Tanrı kelimesine ilk kez Göktürk yazıtlarında rastlanılmaktadır. Yazıtlarda tanrı “Tengri” şeklinde geçmektedir. (Durmuş, 2016, s.279) Çeşitli Türk topluluklarında, her bölgenin fonetik özelliklerine göre, mesela Yakutlarda “tanara”, Kazan Türklerinde “teri”, Soyonlarda “ter”, Çuvaşlarda “tura” ya da “tora”, Moğollarda “tenggeri” gibi şekillere bürünmüşse de, yine de asli formunu muhafaza ederek, Türklerin dahil oldukları bütün dini sistemlerde yerini almıştır. Türkler Müslüman olduktan sonra da Tanrı kelimesi, İslamiyet’teki Allah anlamında kullanılmıştır. (Güngör- Günay, 2009, s.58)

Türklerde Tanrı çeşitli özellikleriyle dikkat çekmektedir. Tanrının en önemli özelliğinden biri ezeli olmasıdır. (Durmuş, 2016, s.283) Tanrının yazıtlarda tengri şeklinde geçmektedir. Bütün kayıtlarda hep tengri şeklinde yazılmıştır. Tengri adı tekil olarak kullanılmıştır. Bu durumda tek Tanrı’dır. Çünkü Tanrı adı hiçbir yerde çoğul olarak kullanılmamıştır. Böylece Tanrı’nın tek olduğu ortaya çıkmaktadır. Tanrı yalnız Gök Türk döneminde değil, hem önceki dönemlerde hem de sonraki dönemlerde de tek olarak dikkati çekmektedir. Çünkü Dingir, Ting-li, Tengri, Tengere ve Tanrı adları hep tekil olarak kullanılmıştır. (Durmuş, 2016, s.283) Tanrının tek olduğu Dede Korkut hikayelerinde de görülmektedir. Dede Korkut hikayelerinden Salur Kazan’ın evinin yağmalanması hikayesinde kafirler esir ettikleri Uruz’u asmak istediklerinde Uruz’un söylediği “Tanrının birliğine yoktur şüphe” sözleri Tanrının tek olduğu göstermektedir. (Ergin, 2014, s.52) İbn Fadlan Oğuzlardan biri zulme uğrar veya başına kötü bir şey gelirse başını semaya doğru kaldırır, bir tanrı der, şeklinde tanrının birliğini ifade etmektedir. (Şeşen, 2010, s.10)

Gök Tanrı inancının, toprakla ilgisi olmadığı için avcı, çoban ve hayvan besleyici topluluklara mahsus bulunduğu, bu itibarla menşeinin Asya bozkırlarına bağlanması gerektiği umumiyetle araştırmacılar tarafından kabul olunmuştur. (Kafesoğlu, 2010, s.295) Yeryüzünde, her şeyi hükmü altında tutan semanın Bozkırlı tarafından Tanrı kabul edilmiş

olması mümkündür. Esasen gök'ün bütün dünyayı kaplaması sebebi ile herhangi bir şekil almasına imkan olmayan Tanrı'nın, zamanla maddi semada ayrı bir manevi kudret halini aldığı anlaşılıyor. Bir Oğuz'un İbn Fadlan'a Rabbimizin karısı var mı? diye sorduktan sonra İbn Fadlan ile birlikte tövbe etmesi Tanrı'nın insan olamayacağını düşündüğünü göstermektedir. (Kafesoğlu, 2010, s.297) Aynı zamanda Ebû Dulaf'ın Oğuzlarda put bulunmadığını söylemesi ise Türk inancında antropomorfizmin olmadığını göstermektedir. (Kafesoğlu, 2010, s.297)

5.2. Kainatın Yaratılışı

Bozkır kavimleri kainatın yaratılışı hakkında bir çok fikir öne sürmelerine rağmen kainatın ezeli ve ebedi olan Tanrı tarafından yaratıldığını düşünmekteydiler. Bozkır toplumlarına göre kainat büyük ve küçük alem olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Büyük alem yıldızların dolaştıkları, sonsuz uzay, Küçük alem ise dünya yani yeryüzü ile gökyüzünü içermekteydi. (Ögel, 2014, s.202)

Türklerdeki evren anlayışını diğer toplumlardan ayıran en önemli farklılıklardan biri gök ve yer beraberliğidir. Türklerin yer ile göğün birbirinden ayrılamaz bir bütünü parçası olduğunu düşünmelerinin temelinde yer ve göğün birlikte hareket ettiğine inanmaları ve aralarında hiçbir zaman uyumsuzluğun olmayışı bulunmaktadır. Türklerdeki evren anlayışının temelinde yer alan yer ve gök kavramında gök daha mukaddes daha değerli görülmüştür. Yaradılışta yer, gök, insan üçlemesi birbirinden ayrılmadan yer almasına rağmen tanrının ve ruhların gökyüzünde yer alması onu daha önemli bir dini öge haline getirmiştir. Göktürk yazıtlarının yaradılış bölümünde “Yukarıda, mavi gök altta yağız yer yaratıldığında İki arasında kişiöğlü yaratılmış” denilerek yer, gök ve insan üçlemesi etkili bir biçimde vurgulanmaktadır. (Yıldırım, 2017, s.57)

Oğuz Kağan destanında evrenin yaratılışı örneklenerek gök, yer ve insan üçlemesi etrafında anlatılmıştır. Oğuz Kağan, gökten inen ışığın içindeki kızla evlenince üç oğlu olur; bunlara Kün yani güneş, Ay ve Yıldız adları verilir. Göl ortasındaki ağaç kovuğunda bulunan kızla evlenince yine üç oğlu olur; bunlara da Kök, Tağ ve Tengiz adları verilir. (Arat, 1970, s.4) Oğuz Kağan'ın çocukları verdiği isimlere bakıldığında Türklerin, kainatın yaratılışı hakkındaki ilk inanışlarının çok değişmiş olarak yansımalarıdır. Çocuklara verilen isimlerin bir tesadüf olmayacağı; ilk üçünün yıldızlar alemini, diğerlerinin yer yüzünü temsil ettiği hemen belli olmaktadır. Gerçekten de ilk çocuklar Güneş, Ay ve Yıldız adını taşır ve bunlar yeryüzünün dışını uzayı temsil eder. Üstelik bunların annesi gökten gelen mavi ışık içinde

çıkıştır. İkinci kadından doğan çocuklar Gök, Dağ ve Deniz adını taşır; bunlar da yeryüzünü temsil eder. Burada gök de yeryüzüne ait olduğu kabul edilmektedir. Bunlarında annesi göl ortasındaki ağaç kovuğundan çıkmıştır. (Ercilasun, 1986, s.15)

Altay efsanelerinde de, asırlar içinde meydana gelmiş birçok noksan, ilave ve değiştirmelerine rağmen ana çizgi aynıdır. Bir yaratıcı Tanrı vardır: Ülgen, Kuday veya Kayrakan. Bu tanrı uçsuz bucaksız su üzerinde uçmaktadır. Yer, gök, ay ve güneş yoktur. Verbitski'nin tespit ettiği efsane de, Tanrı Ülgen yer yaratılsın dedi, yer yaratıldı; gök yaratılsın dedi, gök yaratıldı. Böylece bütün dünya yarattı. Daha sonra kişiyi yarattı. Radloff'un tespit ettiği Altay efsanesinde önce Tanrı Kuday ve kişi vardır. Tanrı, Kişi vasıtası ile yeri, dağları ve tepeleri yaratır. (Ercilasun, 1986, s.15)

Bütün bunlar Orhun yazıtlarında bulunan “*üstte mavi gök altta yağız yer yaratıldığında iki arasında kişi oğlu yaratıldı*” ifadesi doğrular mahiyettedir.

5.3. Tabiat Kuvvetlerine İnanma

Bozkır kavimleri tabiatı bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı. Bu gizli kuvvete dağ, tepe, kaya, vadi, mağara, ırmak, su kaynağı, volkanik göl, deniz, ağaç, orman, demir, kılıç gibi birçok unsurun sahip olduğunu düşünüyorlardı. (Durmuş, 2016, s.289)

5.3.1. Ağaç İnanacı

Geleneksel Türk dini içerisinde tabiat kuvvetlerine inanç çerçevesinde ağaçlar önemli bir yer tutmaktadır. Türklerde, Ötüken ormanlarının Göktürkler ve Uygurlar devrinde bütün Türklerce mukaddes sayıldığını bilinmektedir. (İnan, 2015, s.62)

Mitolojik dönemde Türk düşüncesinde kutsal ağaç tanrıya ulaşmanın yoludur. Yani tanrıyla insan arasında bir vasıta. İnanca göre kutsal ağaçların başları insan gözüyle görülmeyecek şekilde göğe doğru uzanmakta ve Türk düşüncesine göre gökte olduğu farz edilen ve bir ışık aleminden ibaret olan Cennet'e ulaşmaktadır. Kutsal ağaçlar, zamanla bu konumdan uzaklaşarak Türkün düşüncesinde Tanrı'nın somut bir görüntüsü olarak algılanmaya başlamış ve tanrısallık kazanmıştır. Dağ ve hakanla birlikte bir nevi Tanrı'nın yeryüzündeki izdüşümü olarak görülür hale gelmiştir. (Sakaoğlu, 2014, s.140)

Türklerde kutsal kabul edilen ağaçların belli vasıfları vardır. Bir ağacın kutsal olarak görülebilmesi için mutlaka bulunduğu yerde yalnız başına bulunması gerekir. Çünkü tanrı tektir ve eşi benzeri yoktur. Tanrıyı sembolize varlığında onun bu sıfatına uygun olması gerekir. Ağacın yapraklarını ya yaz-kış dökmeyen bir ağaç olmalıdır. Ya da çok döken bir

ağaç olmalıdır. Tanrı ezeli ve edebi olduğu için aynı şekilde tanrıyı sembolize eden varlıkta ebedi olmalıdır. Kutsal olan ağaç, etrafındaki ağaçlardan ya daha uzun, ya da daha heybetli, gösterişli olmalıdır. Türk inancına göre Tanrı bütün kainatta bulunan her şeyden daha büyük, daha hakim, daha gösterişlidir. Tanrının bu dünyadaki sembolü de aynı şekilde olmalıdır. Kutsal ağaçla ilgili bu vasıfları daha da çoğaltmak mümkündür. Bu vasıfları ne kadar çoğaltırsak çoğaltalım, bilmemiz gereken kutsal ağaçla ilgili bütün bu niteliklerin aynı zamanda Tanrı'nın sıfatları olduğudur. (Sakaoğlu, 2014, s.141)

Türklerde kutsal kabul edilen ağaçların başında kayın ağacı gelmektedir. Kayın ağacı şaman törenleri, bayramlar ve ayinlerde özel bir yer tutuyor. Şaman davulunun üzerine çizilmiş ağaçlar, tanrılar tarafından kutsanmış olduğu ifade edilmektedir. Türklerde kayın ağacının yanı sıra Çam ve Ardıç ağaçları da Türklerde kutsaldı. Altay Türklerince kozmik alemin yaratılışında, Kara Han yarattığı bir adaya dokuz dallı ilk çam ağacını dikmiştir. Bu çam tanrıyı temsil ederdi. Kadınlar ardıç dalları ile ateşlerini yakar, kötü ruhları kovmak için odalarını tütsülerlerdi. Çünkü kötü ruhlar bu ağacın yanık kokusundan hoşlanmazlardı. (Cebeci, 2016, s.65)

Ağaç, dünyadaki birçok kültürde olduğu gibi, Türk kültürünün mitolojik dönemi içinde oldukça önemlidir. Türk düşüncesi, yaratılmışlığı izah ederken ağacı, bu hadisenin ana motifi olarak gösterir. Türk düşüncesine göre ilk insan yaratıldığında dokuz dallı bir ağacın altında yaratılmıştır. Tanrının ilk insanla muhatap olduğu yer dokuz dallı ağacın altıdır. (Sakaoğlu, 2014, s.140)

Ağaçtan türeme Uygurların türeyiş efsanesinde de görülmektedir. Bu efsaneye göre; *Kara-Korum çaylarından, iki ırmak vardı. Bunlardan biri Toğla diğeri de Selenge idi. Bu iki ırmak Kamlancu” adı verilen bir yerde kavuşurlardı. Bu iki ırmağın kavuştuğu yerde, iki ağaç vardı. Bu ağaçlardan biri fusuk; diğeri de farsların “naj dedikleri, ağaçlara benziyorlardı. Kışın da bunların yaprakları, selvi gibi dökülmezdi. Meyvesinin tadı ve şekli çam fıstığına benzeyen benzerdi. Diğer ağaca da “tur” ağacı derlerdi. İki ağaç da, iki dağın arasında yetişmişlerdi. Bir gün, bu iki ağacın arasına, gökten bir “ışık” düşmüştü. Bunun üzerine, iki yanındaki dağlar büyümeğe başladı. Halk, şaşkınlıkla yaklaştığında, içeriden güzel bir müzik sesi duydular. Her gece buraya bir ışık düşmeye başladı. Işığın çevresinde de 30 kez şimşek çakıyordu. Yine aynı yer de 5 tane çadır kurulmuştu. Bunlardan her birinde de bir tane çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında, süt dolu birer emzik asılmıştı. Çadırın tabanı da gümüşle döşenmişti. Halk, diz çöküp, saygı ile selam verdiler. Çocuklar süttten*

kesilip büyüncce anne ve babalarını sordular. Halk da bunları o ağaçların yanına götürdü. Çocuklar ağaçların karşısında tıpkı evlatların anne babasına gösterdiği saygı ile eğildiler. Ağaçlar da, dile gelip onları övdüler. (Ögel, 2014, s.593-594) Türklerin ağaçtan türedikleri izlerine Dede Korkut hikayelerinde de rastlanılmaktadır. Örneğin Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü hikayede Basat, Tepegöz'e Atam adını sorar olsan kaba ağaç demektedir. Bu da ağaçtan türeme motifinin bir yansımasıdır. (Ergin, 2014, s.180)

Ağaç Türk kültüründe hükümdar seçiminde de görülmektedir. Göktürklerin türeyiş efsanelerinden bir rivayete göre *“Türk ölünce, on değişik anneden doğan çocukları toplandılar ve aralarından birini kağan yapmak istediler. Hepsi büyük bir ağacın altına gittiler ve orada şuna karar verdiler. Ağaca doğru kim daha yükseğe zıplarsa, o başkan olsun. Börülü'nün oğlu diğerlerinin içinde en genç olmasına sebebiyle en yükseğe zıpladı. Böylece, onu önder seçtiler.”* (Gömeç, 2009, s.192) Burada görülen ağaç motifi ise esasen Tanrı'nın hükümdara verdiği kutla ilgilidir. Çünkü Tanrı'ya ulaştıran ağaçta en yükseğe zıplamak tanrıya yakın olmaktır. Tanrının kut vermesi ile hükümdar olmuştur. Bu örnek Oğuz Kağan destanında mevcuttur. Oğuz Kağan gökten ışık demeti halinde inen ve gölün ortasındaki ağacın içindeki kızlarla evlendikten sonra toy verir ve hükümdarlığını ilan eder. Oğuz Kağan destanında görülen bu motifler bir nevi Tanrı tarafından verilen kut'a işarettir.

Ağaç inancı ve Ormanı birbirinden ayrı olarak düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü Türkler sık ormanların içine girmekten oldukça çekinmiş ve bozkırlarda yaşamalarına rağmen ağaç inancı yaygın bir şekilde görülmektedir. Ayrıca Ormana da önem verilmiştir. Bozkır insanı Ötüken ve çevresi kendi için kutsal olarak kabul etmektedir. (Ögel, 2014, s.595)

Her evin bir ağacı olduğu görülmektedir. Dede Korkut ettiği dualarda gölgelik kaba ağacın kesilmesin demektedir. Esasında bu ağaç evi ve o aileye temsil etmektedir. Kesilen ağaç ailenin yok olduğunu göstermektedir.

Türkler Müslüman olduktan sonra ağaç inancı devam etmiştir. Bunun en güzel örneği Dede Korkut hikayelerinden Salur Kazan'ın evinin yağmalanması hikayesinde görmekteyiz. Esir olan Uruz'u kafirler asmak istediklerinde Uruz ağaçla şöyle söyleşir.

“Ağaç ağaç der isem sana üzülme ağaç,

Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç,

Musa Kelim'in asası ağaç,

Büyük büyük suların köprüsü ağaç,

Kara kara denizlerin gemisi ağaç,

Erlerin şahı Ali'nin Düldülünün eyeri ağaç,

Zülfikârın kını ile kabzası ağaç, Şah Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç,

Eğer erdir eğer avrattır korkusu ağaç,

Başına doğru baksam başsız ağaç,

Dibine doğru baksam dipsiz ağaç,

Beni sana asarlar çekme ağaç,

Çekecek olursan yiğitliğim seni tutsun ağaç,

Bizim elde olmalıydın ağaç,

Kara hindu kullarına buyuraydım,

Seni para para doğrayalardı ağaç” (Ergin, 2014, s.52)

Burada görüldüğü gibi İslami unsurlara rastlanmasına rağmen ağaç inancı devam etmektedir. Ağaç inancını Kültürel süreklilik içerisinde Anadolu coğrafyasında da devam etmiştir. Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'in Şeyh Edebalı'nın evinde gördüğü rüya Orta Asya bozkırlarından gelen bir inancın devamıdır. Ağaç inancı özellikle Alevi ve Kızılbaş Türkmenleri arasında daha yaygındır. Öyle ki Osmanlı belgeleri de dahi yansımıştır. Memduh Paşa adında bir Osmanlı valisinin II.Abdülhamid'e yolladığı ve halen Yıldız evrakı arasında bulunan bir raporda, Kızılbaşlar'ın büyük ağaçları son derece hürmetle takdis ve tazim ettikleri, sık sık ziyaretlerde buldukları belirtilmektedir. Ağaç inancı muhtelif Kızılbaş toplulukları içinde daha ziyade Tahtacılar ve Yörükler'de yayılmış görünüyor. Tahtacılar, adlarında da anlaşılacağı üzere, geçimlerini ağaç kesmekle sağlayan kimselerdi. Bununla birlikte, onların ağaçlara büyük bir saygıları ve bağlılıkları vardır. Muharrem ayında ağaç kesmek şiddetle yasaktır. Hafta içinde Salı günleri de ağaç kesilmez. (Ocak, 2015, s.135) Günümüzde de Ankara ili Çubuk ilçesinde bir ağaç dilek için kutlu sayılmaktadır. Bu da kültürel sürekliliğin bir yansımasıdır.

5.3.2. Dağ İnancı

Türklerin yaşadığı bozkır coğrafyasında birçok dağ bulunmaktadır. Bunlardan büyük olanlar Gök Tanrı'ya ulaşmanın yoludur. Türk inancına göre bu dağların zirveleri bir nevi tanrının bulunduğu yerdir.

Türk din tarihinde Yer-Su'ların en önemli temsilcileri dağlardır. Gerçekte Türklerde dağ inancı, Gök- tanrı inancıyla ilgilidir. Hunlar eski vatanları olan Yeni si-şan veya Şan-din-şan sıradağlarındaki Han-yoan dağında her yıl Gök Tanrı'ya kurban sunmaktaydılar. Ayrıca Gan-tsuan-şan dağı da Hunların kutsal dağlarından. Çin ile yapılan anlaşmalar, Hundağı denilen bir dağın tepesinde kurban kesilmek ve and içilmek suretiyle yapılmaktaydı. (Güngör-Günay, 2009, s.73) Bir Türk Kağanı'nda ordusuyla ile Tanrı dağlarından geçerken atından inip Gök Tanrı'ya dua etmiştir. (Koca, 2010, s.188)

Orta ve merkezi Asya dağlarının çoğu Türkçe ve Moğolca mukaddes, mübarek, büyük ata ve büyük hakan anlamlarına gelen Han Tenri, Bayan Ula, Buztağ Ata, Bayın Ula, Othon Tenere, Iduk Art, Kayra Kaan, Erdene Ula, Kuttağ, Nurata gibi adlar taşıyorlardı. (İnan, 1998, s.253)

Türkçe “Tağ” denen “ırk” ölüme ve ölüm ötesinde düşünülen yeniden doğuma işaret ediyordu Kök Türk mezarlarının küçük taşlardan oluşan höyük şeklinde olması 643 ve 655 yıllarında ölen Kök Türk kağanlarının mezarlarının Pamir zirveleri o dönemde Kök Türk merkezlerinden olan Sui-yüan'daki Po-rao Dağı şeklinde inşa edilmesi durumu ve ölenlerin bir dağa yol aldığı inancı dağ simgesinin bu anlamına işaret ettiği düşünülmektedir. (Esin, 2001, s.38)

Kutsal bir dağa sahip olmayan bir Türk veya Moğol kavminin bulunmasına imkan olmadığı anlaşılmaktadır; ancak bazı dağlar, kendilerine evrensel bir ün kazandıran bir şöhrete sahiptirler. Ortaçağın Müslüman yazarları ve de Tang devrinden beri Çin kaynakları, gerek Karlukların gerek Çigillerin ve söylediğine göre bütün Türklerin saygı duyduğu, halen mevcut olan Tokmak şehrinin biraz uzağında Issık Kul'un kuzeybatısında, böyle bir dağın mevcudiyetini belirtmektedirler. Çinlilerin Tien-şan'ı Türçe çevrisi ile Tenri Tag, Hiung-nuların büyük kutsal yerlerinden biri olmuştur. (Roux, 1994, s.125) Ünlü İslam coğrafyacılarından Gerdizi Çigillerin memleketlerindeki bir dağı takdis ettiklerini, yeminlerini onun üstüne yaptıklarını ve hatta Tanrı'nın bu dağ üzerinde bulunduğu inandıklarını söylemektedir. XI. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmud da, kafir Türkler'in tabiatı gördükleri her ulu varlığı, bu arada özellikle yüce dağları ve tepeleri devamlı takdis ve

bunlara secde ettiklerini yazar. Yazarı meçhul XII. Yüzyıla ait bir Arapça coğrafya kaynağında da, Uygurlar'ın yüksek bir dağa dua edip kurban kestikleri ve her yıl bunu tekrarladıklarını belirtiyor. (Ocak, 2015, s.117)

Türklerin Orta Asya bozkırların kurduğu devletin merkezi olan Ötüken, ağaçlı bir dağdır, ve ağaçların ısrarla belirtilmesi, ağaçların o yerin kutsallaştırılmasında katkıda bulunduğunu gösteriyor. Ayrıca hiç şüphesiz Ötüken stratejik bir konumdadır. (Roux, 1994, s.126)

Türklerde görülen dağ inancı destan ve efsanelerde de görülmektedir. Uygurların Türeyiş efsanesinde dağın kutsallığı açıkça görülmektedir. *Böğü Han bir gece evinde uyurken, pencerenin önünde kızın hayali belirdi ve onu uyandırdı. Bu hayaletten korkan Böğü Han, kızı görmezlikten geldi ve kendisini uykudaymış gibi gösterdi. İkinci gece kız yine geldi. Fakat Han, yine görmüyormuş gibi yaptı ve kendisini uykuda gösterdi. Sabah oldu. Han, vezirine danıştı ve üçüncü gece kız yine gelince, vezirinin öğüdüne uyarak kızı alıp, Ak-tağ'a gitti. Bu dağda sabaha kadar beraber kalıp kızla konuştular. Bu buluşma ve konuşma, yedi sene, altı ay ve yirmi iki gün her gece böyle devam etti. Ayrılacakları gün, kız han'a "doğudan batıya kadar bütün dünya, senin buyruğun altında kalacaktır," dedi. (Gömeç, 2009, s.234) Bu efsane de görüldüğü üzere Tanrı makamı olarak görülen dağa giden Böğü Kağan'a tanrı tarafından bütün cihanın hakimiyeti verilmiştir.*

Göktürklere ait olan Ergenekon efsanesinde ise kutlu dağın koruyuculuğu görülmektedir. Düşman saldırısından kurtulan bir çocuğun ve kurttu dağ koruyarak bir milletin yok olmasını önlemiştir.

Türk kültürü tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan Dede korkut hikayelerinde de dağ inancı görülmektedir. Bu hikayelerden Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesinde Dirse Han'ın oğlu Boğaç Han'ı okla vurup yaraladığı zaman obaya oğlu yanında dönmediği gören annesi oğlunu aramaya çıkar ve oğlunu bulduğu zaman şu şekilde dağa beddua eder;

Akar senin suların Kazılık Dağı.

Akar iken akmaz olsun.

Biter senin otların Kazılık Dağı.

Biter iken bitmez olsun.

Koşar senin geyiklerin Kazılık Dağı.

Koşar iken koşmaz olsun taş kesilsin

diye beddua ettiği görülmektedir. (Ergin, 2014, s.31)

Dede Korkut hikayelerinin sonunda Dede Korkut'un ettiği duada da dağ inancı görülmektedir ki burada yerli kara dağların yıkılmasını demektir. (Ergin, 2014, s.98)

Dağın yıkılması veya o kutsal bölgenin olduğu yerin kaybedilmesi ise halka felaket getirdiği Uygurların Kutlu dağ efsanesinde görülebilmektedir. Kutlu dağ efsanesinde Çinli bir prenses ile evlenen Kağan Çinlilerin kutlu dağı istemelerini kabul etmiş ve Çinliler bu dağı götürdükten kısa süre sonra kağan ölmüş halk yoksulluk başlamıştır. Hayvanların göç göç diye bağırması ancak Turfan bölgesinde son bulmuştur. Bu efsanede görüldüğü üzere bazı Dağlar Türkler için kutsaldır. Kültürel süreklilik içerisinde dağ inancını günümüz Anadolu'da da görebilmekteyiz. Anadolu'nun hemen hemen her köyün en yükse dağında bir yatacın olduğu bilinmektedir. Ayrıca dağ inancı Alevi-Bektaşî toplulukları içinde önemlidir. Kırıkkale yakınlarındaki Hasan Dede Köyü'nün yanında bulunan Denek Dağı bunlardan birini teşkil eder. (Ocak, 2015, s.119)

5.3.3.Su İnancı

Geleneksel Türk dini içerisinde su da önemli bir dini anlam ve mahiyete bürünmüş; bu çerçevede su kaynağı, pınar, ırmak ve göl gibi, su ile alakalı oluşumlar kutsiyet kazanmışlardır. Böylece su, Türk din tarihi içerisinde karşımıza her şeyden önce temizlik ve safiyet sembolü olarak çıkmaktadır. (Güngör-Günay, 2009, s.77) Orta Asya toplumlarının çoğunda, Oğuzlarda, Moğollarda, Sibiryalılarda ve çağdaş Altaylılarda ve de günümüzde Türkiye'deki bazı heterodoks topluluklarda suyun kirletilmesi, bazen suda yıkanılması ve de çamaşırlar ile kap kacağın yıkanması da yasaklanmıştır. (Roux, 1994, s.114)

Yer-su inancı Köktürk kitabelerinden anlaşıldığına göre, VIII. yüzyılda Türk imparatorluğunda devletin resmi inançlarından biri olmuştur. İslam müelliflerinden Gerdizi, İrtiş boyunda yaşayan Kimekler'de su inancı olduğunu yazmaktadır. Onun verdiği malumata göre, Kimekler İrtiş ırmağını büyük sayarlar, ona taparlar ve secde ederler. (İnan, 1998, s.491)

Türklerin İslamiyeti kabul ettikten sonra su kültürünün izlerini uzun müddet muhafaza etmişlerdir. Başkurtlar bir gölge veya ırmakta ilk defa yıkanmak isterlerse, elbiselerinden veya kuşaklarından bir iplik koparıp suya atarlardı. Bir köye yeni gelen geline "hu köründü" su gösterme denilen ve kadınlar tarafından bir merasim yaparlardı. Bu merasim gelin geldiği

günün ertesi sabah yapılırdı. Köyün kadınları ve kızları toplanıp gelini köyün yakınındaki ırmağa veya göle götürürlerdi. İhtiyar bir kadın gelini suya, suyu geline gösterdikten sonra babalardan kalan su, analardan kalan su diyerek bir şeyler söyler ve gelinin süslerinden bir gümüş para koparıp su atar. (İnan, 1998, s.492) Bu gelenekte su inancının ne kadar eski olduğunu babalardan kalan su ifadesinden anlayabilmekteyiz.

Türklerde su, her çağda mukaddes ve saygılı tutulmuştur. Anadolu’da da bu gelenek değişmemiştir. Anadolu’da su içme, bir “saygı protokolu” içinde yapılır. Bu saygı töresinde, “ekmek ile su” birbirinden ayrılmaz. Zaten 11. yüzyıl kaynakları da, yaygın olarak yemek için “aş-su” diyorlardı. İkisi birbirinden ayrılmıyorlardı. (Ögel, 2014, s.423)

Dede Korkut hikayelerinde de su inancına rastlanılmaktadır. Dede Korkut hikayelerinden Salur Kazan’ın evinin yağmalanması hikayesinde, Salur kazan evini yağmalayan kafirleri takip ederken suya gelir ve şöyle söyler; Su hak yüzünü görmüştür, ben bu su ile haberleşeyim dedi;

Çağıl çağıl kaynaklardan çıkan su.

Ağaç gemileri oynatan su.

Hasan ile Hüseyin’in hasreti su

Bağ ve bostanın ziyneti su

Ayşe ve Fatıma’nın bakışı su

Koç atların gelip içtiği su

Kızıl develerin gelip geçtiği su

Ak koyunların gelip çevresinde yattığı su.

Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana

Kara başım kurban olsun suyum sana” dedi. (Ergin, 2014, s.45)

Bu hikayede görüldüğü gibi İslami unsurlara rastlanılmasına rağmen eski inançların izleri de görülmektedir.

Dede Korkut hikayelerinden Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesinde ise kuru çaylara su saldım diye dilekte bulunulduğu ifade edilmektedir. (Ergin, 2014, s.30) Günümüzde

Anadolu'nun birçok yerlerinde hidrellez gününde kadın ve kızların Tanrı'ya dilekçe yazıp suya atma adetleri gibidir. (İnan, 1988, s.492) Hayatın devamını sağlayan su, Türklerin ilk dönemlerinden günümüze kadar kutsallığını devam ettirerek gelmiştir.

6. EKONOMİ

6.1.Hayvancılık

Ekonomi, tarım, ticaret, zanaat, sanayi, hayvancılık gibi çeşitli kollara ve tiplere ayrılmaktadır. Ekonomi tiplerinin oluşumunda ve gelişmesinde, toplumun içinde yaşadığı tabii çevrenin ve iklimin başlıca rolü ve etkisi bulunmaktadır. (Koca, 2010, s.150) Bozkır Türk ekonomisinin esasını, yüksek ovalar ve yaylalar olan bozkır coğrafyasının iklim şartları gereği hayvancılık teşkil ediyordu. (Kafesoğlu, 2010, s.304) Çevre ve iklim şartları, yaylak-kışlak hayatı, geniş otlak alanlarına sahip olmaları onları hayvan besleyiciliğine yöneltmişti. Besledikleri hayvanlar arasında ilk sırayı at almakta, ikinci sırada ise koyun bulunmaktaydı. Türkler attan ve koyundan en üst düzeyde yararlanıyorlardı. At ve koyun diğer hayvanlara göre daha önemli olduğundan daha besleniyordu. (Durmuş, 2016, s.263)

Türklerin yaşadığı kültür coğrafyası kuzeyin ormanlık ve güneyin tarıma elverişli coğrafyalarında daha çok hayvan besleyiciliğine, özellikle at ve koyun beslemeye uygundu. Geniş otlak alanlarında çok sayıda at ve koyun beslenebiliyordu. Bu geniş otlak alanlarında hem atların hem de koyunların ayrı ayrı gruplar halinde beslenmelerine imkan veren şartlar mevcuttu. Bundan dolayı birbirilerinden ayrı hayvan sürüleri oluşuyordu. Her sürü kendi ihtiyacı olan otların bulunduğu yerlere yönelerek, oralarda yayılmaktaydılar. (Durmuş, 2016, s.263)

6.1.1. At

Türklerin iktisadi hayatlarının merkezinde büyük ölçüde at yetiştiriciliği vardı. Bilindiği gibi Eski Türk kavimlerinin bulunduğu topraklar, Güney Sibiry'a'nın dışına çıkmamış ve Türk kavimleri genellikle hayvancılıkla meşgul olmuştu. Oturdıkları yerlerde pek çok at, sığır, deve ve koyun vardı. Bu yüzden evcil hayvanlar ile ilgili terminoloji de çok zengindi. Hayvanların genel adları, erkek ve dişi adları, yaşlarına göre verilen adlar sayıca çoktu. Bunların ekserisi asli Türk terimleri olarak eski zamanlardan beri kullanılmıştır ve hala da kullanılmaktadır. (Gürsoy, 1995, s.31) Eski Türklerde yetişkin hayvanlara genellikle “at”, “yund”, “göçüt” gibi isimler verilmekteydi. Bu isimler arasında en çok “at” ismi kullanılmaktaydı. Öte yandan, günümüzde olduğu gibi eskiden de hayvanın yavrusuna “kulun”, bir veya iki yaşına ulaşmış hayvana yavrusuna da, “tay” denmekteydi. Tay, üç yaşından itibaren, dişi ise üreyecek, erkek ise binilecek duruma gelmekteydi. Bu duruma göre, üreyecek yaşa ulaşmış olan hayvan “kısırak”, binilecek duruma gelmiş olan hayvana

da “at” ifadeleriyle anılmaktaydı. Ayrıca erkek hayvana “aygır” da denmekteydi. Bunlardan at, binmek için aygır da kısırakların çiftleşmesi için kullanılmaktaydı. Binit olarak seçilen at, genellikle “iğdiş” edilmekte, yani erkeklik organı öldürülmekteydi. Bu suretle at, daha dayanıklı hale gelmekteydi. İğdiş edilmiş ata da “beçel” denmekteydi. (Koca, 2010, s.150)

Atlar otlak alanlarda birlikte yayılıyorlardı. Aygır, kısarak, tay ve kulundan oluşan sürüye yılki deniliyordu. Yılki sahipleri başkalarının yılklarını atlarından ayırt edebilmek için kendi özel işaretleriyle atlarını damgalamaktaydılar. Gerçekten de geniş otlaklarda sürülerin otlatılması ve yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa gidişlerde yılki ve sürülerin karışması söz konusuydu. İşte hayvanların diğerlerinin hayvanlarından ayırt edilmesi için işaretlenmeleri gerekiyordu. Bunun için demirden damga vurma aleti yapılmakta ve bu alet üzerine ilgili boyun damgası kazınmaktaydı. Bu alet ateşte kızdırıldıktan sonra özellikle hayvanların arka bacakları üzerine bastırılmakta ve dağlanan hayvan derisi üzerine damga şekli çıkmaktaydı. Bu tür damgalara daha çok atlar üzerinde rastlanmaktaydı. Günümüzde de aynı şekilde atlar üzerine damgalar vurulmaktadır. (Durmuş, 2009, s.118)

At, eski Türk ekonomisinde dolaylı da olsa önemli bir yer tutuyordu. Türkler, atı bir ticaret emtiası olarak da değerlendiriyorlardı. Onlar, komşu ülkelerden özellikle Çin’e çok miktarda at satıyorlar ve bunun karşılığında da ekonomilerinin eksikliği olan temel gıda maddeleri ve ipek alıyorlardı. (Koca, 2010, s.151)

Atlar ekonomik açıdan canlı olarak değer taşıdıkları gibi, onların eti ve yağda önemliydi. Atın karnından çıkan yağ Türkler tarafından çok sevilirdi. Ayrıca atın gönü, kılı ve toynakları da ekonomik değer taşıyordu. Gönü kıymız tulumlarında, kılı dikişlerde ve toynakları da pullu zırhların pul malzemesi olarak kullanılıyordu. (Durmuş, 2016, s.265)

Destanlarda bozkır kültürünün vazgeçilmez unsuru olan ata sıkça rastlanılmaktadır. Dede Korkut hikayelerinde sürüler halinde atları belirtmek için tavla tavla atlar diye ifade edilmektedir. Örneğin, Salur Kazan’ın evinin yağmalanması hikayesinde düşmanların tavla tavla atları da yani at sürüleri de götürdüğü ifade edilmektedir. Yine söz konusu hikayelerden Bamsı Beyrek hikayesinde ise Banu Çiçek için dünürü olarak giden Dede Korkut, Bayındır Han’ın tavlısından iki at istemektedir. Oğuz Kağan destanında ise dağa kaçan atını bulup getiren beye Oğuz Kağan tarafından beylik ve ad verilmesi atın önemini açıkça ifade etmektedir. Görüldüğü uçsuz bucaksız bozkırların vazgeçilmez unsuru olan at destanlarda da yerini almıştır. Dede Korkut hikayelerinde kahramanların atı yağız at diye övülürken

düşmanın atı alaca at diye küçümsenmiştir. Buradan da bozkır da atların özenle seçildiğini ve eğitildiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Atın ekonomik açıdan sütü de önemlidir. Kırsığın sütü büyük ekonomik değere sahipti. Atın sütünden yapılanlar arasında kımız ilk sırayı almaktaydı. (Durmuş, 2016, s.265) Kırsaklar, doğumdan hemen sonra başlayarak tekrar gebe kalana kadar sağılmaktaydı. Kırsığı sağlamak için önce hayvan tutulmakta ve yalu adı verilen bir ip veya örrk ile bağlanmaktaydı. Bakraç ve kovalara sağılan süt ise, hemen kımız tulumlarına boşaltılmaktaydı. Tulumlar dolunca da içine bir miktar kımız koymak suretiyle süt mayalanmaktaydı. Mayalanmış süt, 15-20 gün içinde içilecek duruma gelmekteydi. Kımız tulumları ise genellikle dikkatle yüzülmüş at gönünden yapılmaktaydı. Atın ayak gönünden yapılmış kımız tulumuna “butık” vücut gönünden yapılmış daha büyük kımız tulumuna “kasuk” denmekteydi. (Koca, 2010, s.151-152) Destanlar da bolca kımız tüketildiği görülmektedir. Dede Korkut hikayelerinden Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesinde düzenlenen dilek toyunda göl gibi kımız sağdır ifadesi görülmektedir. Kımız kültürel süreklilik içerisinde günümüzde de yapılmaktadır.

6.1.2.Koyun

Eski Türk iktisadi hayatında attan sonra koyun ikinci sırayı alıyordu. (Durmuş, 2016, s.265) Eski Türklerde koyuna, bugünkü söylenişinden biraz farklı olarak “koy”, “kon” veya “koy” denmekteydi koyunun yavrusuna, günümüzde olduğu eskiden de “kuzı”, altı aylık yavruya da “toklu” adı verilmekteydi. İlk doğan kuzu “baldır kuzu”, taze ve semiz kuzu da “baklan kuzu” adıyla anılmaktaydı. İki yaşını bitirip, üç yaşına basmış olan koyun ise, “tişek” şeklinde adlandırılmaktaydı. Üç yaşına basmış şişek, kuzu doğuracak, yani kuzulayacak duruma gelmekteydi. Sağlıklı ve iyi gelişmiş bir şişek, bazen iki yaşında iken bile kuzulamaktaydı. Koyunun erkeğine günümüzde olduğu gibi “koç” veya koçkar denmekteydi. (Koca, 2010, s.158)

Türklerin büyük koyun sürüleri vardı. 921 yılında, Bulgar ülkesine gitmek üzere Türk ülkelerinden geçen Arap elçisi İbn Fazlan, Oğuz Türklerinden bazı kimselerin 100 bin baş koyundan oluşan büyük sürülere sahip olduklarını belirtmektedir. (Koca, 2010, s.158)

Koyunlarda tıpkı atlarda olduğu gibi diğer boyların sürüleri ile karışmasını önlemek amacıyla damgalanırdı. Bu damga hayvanların kulaklarının ucunun kesilmesiyle ya da bir tarafına çentik atılmasıyla yapılırdı. Bu işaretlemeye günümüzde olduğu gibi “enemek”

deniliyordu. Böylece hayvanın kulağından bir parça kesilmek suretiyle “en” yapılmaktaydı. (Durmuş, 2009, s.119)

Koyun, keçi türü hayvanların kulaklarına “en” yapılması kültürel süreklilik içinde günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır. Özellikle Anadolu’da hayvancılığın ön plana çıktığı ve yaylak hayatının bulunduğu kültür çevrelerinde küçükbaş hayvanlara enler yapılmıştır. Bu enlerin geleneğe uygun olarak yapıldığı ve köklü bir geleneğin olduğu da görülmektedir. Hatta uzun zaman dilimi içinde aynı soydan gelenlerin kullandığı enlerin nesilden nesile geçerek devam ettiği de anlaşılmaktadır. (Durmuş, 2009, s.119)

Türkler, koyunu hem ticaret emtiası olarak hem de kendi ihtiyaçları için değerlendirmekteydiler. Özellikle Müslümanlarla komşu olan Türkler, İslam ülkelerine çok miktarda koyun ihraç etmekteydiler. Müslümanlar Türk koyununu daha çok eti için satın almaktaydılar. Zira Türk koyunun eti, diğer koyunların etine göre daha lezzetli idi. (Koca, 2010, s.159)

Koyun, eski Türk ekonomisinde ticaret emtiası olmaktan çok, Türklerin kendi ihtiyaçları için daha önemliydi. Her şeyden önce koyun, eski Türk ailesinin başlıca geçim kaynağı oluşturmaktaydı. (Koca, 2010, s.160) Türklerde koyunun başlıca geçim kaynağı olduğunu destanlarda da görebilmekteyiz. Örneğin; Dede Korkut hikayelerinden Salur Kazan’ın evinin yağmalanması hikayesinde Salur’un obasını basan düşmanların Salur Kazan’a vurulacak en büyük darbenin Kapılı Derbendinde bulunan on bin koyunu ele geçirmek olduğu söylemesi koyunun ekonomik açıdan önemini açıkça ortaya koymaktır. Dede Korkut hikayelerinde düzenlenen toylarda ise koyun eti yenilmektedir.

Eski Türk ekonomisinde, koyunun sütü ve eti kadar yünü ve derisi de önemliydi. Koyun, ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde olmak üzere sene de iki defa kırılmaktaydı. İlkbahar da kırılmış olan yüne “yap”, yani bugünkü söylenişi ile yapağı denmekteydi. Yapağı, bütün kış boyunca koyunun sırtında kaldığı için sonbaharda kırılmış olan yüne göre daha uzun, daha kalın ve daha sert idi. Koyun yününden hem çeşitli kumaşlar dokunmakta, hem de keçe, kepenek, çizme, ip, döşek, yastık, ve yorgan gibi çeşitli eşyalar yapılmaktaydı. (Koca, 2010, s.160) Ayrıca yapağı ve yün tabirlerini Dede Korkut hikayelerinden Basat’ın Tepegöz’ü öldürmesi hikayesinde Tepegöz’e yemek pişirecek kişiler olan Yünlü Koca ve Yapağılı Koca’nın isimleri olarak da görebilmekteyiz.

Oğuz Kağan destanında ise koyun ikili teşkilatı sembolize etmek için kullanılmaktadır. Oğuz Kağan verdiği toyda iki direk diktirmiş bu direklerin birine karakoyun bağlatmış Üçokları oturtmuş, diğerine akkoyun bağlatmış Bozokları oturtmuştur. (Arat, 1970, s.14) Burada koyun Türk devlet düzeninin esası olan iki teşkilatı temsil etmektedir. Türk siyasi tarihinde hem Karakoyunlular hem de Akkoyunlular adı altında iki devlet kurulmuştur.

Bozkır ekonomisinin attan sonra ikinci sıra da temeli oluşturan koyun kültürel süreklilik içerisindeki yerini korumuştur. Çeşitli vesilelerle göç eden bozkır insanın gittiği yerde de başlıca geçim kaynağını koyun oluşturmuştur bunu günümüz Anadolu köylerinde görebilmek ve eski dönemlerden itibaren kullanılan koyun ve koyun üzerine kelimeleri takip edebilmek mümkündür.

6.1.3.Diğer hayvanlar

Türk iktisadi hayatında at ve koyun oldukça önemli olmakla birlikte, diğer hayvanlar da yer almaktaydı. Onlar sığır, manda, keçi, deve de beslemektedirler. Sığır olarak bilinen hayvanların erkek olan ve gücünden yararlanılanına “öküz”, damızlık olanına “boğa”, dişisine “inek” deniliyordu. İneğin yavrusuna “buzagu”, bir yaşlısına “tadun” ve iki yaşlısına “tüge” deniliyordu. Manda ise suyu çok suyu çok sevdiğinden “su sığırı” olarak biliniyordu. Keçinin erkeğine “teke” denilmekteydi. Devenin erkeğine “bogra” dişisine “ingen” ve yavrusuna “botuk” adı veriliyordu. Sığırının eti, sütü, derisi, tüyü ve yük taşıyıcılığı da önemliydi. Keçinin eti, sütü, tiftiği ve derisinin de ekonomik değeri vardı. (Durmuş, 2016, s.266-267) Destanlar da Türklerin beslediği diğer hayvanlara dair bilgiler bulunmaktadır. Dede Korkut hikayelerinden Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesinde Boğaç Han’ın boğayla güreş yaptığı görülmektedir. Salur Kazan’ın evinin yağmalanması hikayesinde ise Çoban düşmana sapanıyla keçi attığı belirtilmektedir. Dede Korkut hikayelerinde deve önemli bir yer tutmaktadır. Dede Korkut hikayelerinde deve yavruları için iki kelime geçer: Köşek ve torum. Köşek bir yaşındaki, torum da iki yaşındaki deve yavrusuna verilen addır. (Gökyay, 2007, s.1156) Bamsı Beyrek hikayesinde Banu Çiçek için istenilen başlıkta bin erkek deve ister. Buğra ise deve aygırıdır. Buğra adeta destan kahramanları sırasında yer alır. Kan Turalı, Selcen Hatun’u alabilmek için azgın bir buğra ile dövüşüp onu yener. Bamsı Beyrek hikayesinde Banu Çiçek için istenilen başlıkta bin erkek deve ister. Deve güreşleri bugüne değin süregelmiştir. Hep kızıl sıfatıyla nitelenen bu Asya develeri iki hörgüçlüdür. Etinin yendiğini, büyük toy tasvirlerinin bildiğimiz develerin sütünden ve tüyünden

yararlanılmaktadır. Fakat Oğuzların hayatında daha çok yüklet olarak iş görmektedir. (Gökyay, 2007, s.1157)

Türkler için av hayvanları da ekonomik değer taşımaktaydı. Eti için avlanan hayvanların yanında kürkü için avlanan hayvanlarda mevcuttu. Türkler tarafından küçükten büyüğe bütün yırtıcı hayvanlar tanınmaktaydı. (Durmuş, 2007, s.267) Dede Korkut hikayelerinde de av şölenleri verildiği görülmektedir. bu av şölenleri av avladım kuş kuşladım diye ifade edilmektedir. Oğuz Kağan destanında da Oğuz kağan hem kendisi hem de oğulları ava gittikleri görülmektedir.

Türklerin beslemediği hayvanların başında domuz gelmektedir. İskitler hakkında bilgi veren Herodotos, onların domuzu kurban etmediklerini hatta topraklarında dahi beslemediklerini belirtmektedir. (Herodotos, 2015, s.319) Domuz sözü neredeyse bütün dillere de olduğu gibi, Dede Korkut hikayelerinde de hakaret ve küfür olarak kullanılır. Beyrek zindandan kurtulup da Oğuz'a döndüğünde bir yalan düzerek nişanlısını almaya kalkışan Yalancı oğlu Yaltacuk'u hay domuz oğlu domuz diye aşağılar. Kafirler yakaladıkları Oğuz beylerini, onlara hakaret olsun diye domuz damına kapatır ve onlara kara domuz etinden yahni yedirir. Kazan Bey, kendilerini övmek şartıyla serbest bırakmak isteyen kafirleri küçücük domuz şölenli diye aşağılık görür. (Gökyay, 2007, s.1157)

6.2.Çoban

Çoban ve çobanlık doğrudan hayvancılıkla ilgili bir tabirdir. Dünyanın birçok bölgesinde çoban ve çobanlıkla iliği unsurlar olmasına rağmen, hayvancılıkla uğraşan toplumlardaki kadar ön plana çıkmaz. Ekonomileri hayvancılığa dayalı toplumlarda çoban ve çobanlık ilk sırayı almakta ve en önemli meslek yapılanmayı oluşturmaktadır. (Durmuş, 2016, s.78)

Hayvan besleme ve çobanlık tamamen benzer kavramlar değildir. Tabiatın bol miktarda sunduğu ihsanları, hiçbir esirgeme ve gelecek kaygısı olmaksızın tüketen avcı-balıkçı kavimlerde daha başlangıçtan beri köpek, koyun ve keçi gibi hayvanların yanında kocabaş hayvan ve at beslemenin adet olduğu anlaşılın güneyin çiftçi kültürünün insanları gibi, ehli hayvan beslemişlerdir. Lakin bu kavimlerde hayvan besleme ikinci derecede olmasına ve hayatının esasını teşkil etmemesine karşılık, çobanların bütün ruhunu ve dünyaya karşı takındıkları tavrı, onlara ve koyun sürülerine bağlayan münasebetler tayin etmektedir. (Durmuş, 2016, s.79)

Ekonomik temeli hayvancılığa dayanan bozkır coğrafyasında çoban ve çoban kültürü de oldukça önemlidir. Bozkır coğrafyasında bulunan çobanın görevi büyük ölçüde hayvan ehlileştirmeye, gayreti de ilk sırada hayvanlarının artmasına, korunmasına ve ekonomik üretimine dayanır. Büyük sürülerin bir arada tutulması, otlakların belirlenmesi ve korunması, bedeni faaliyetten daha çok denetim ve dikkat gerektirir. İnsanı idareye, emretmeye ve hakimiyete hazırlar. Çobanın bakımlı sürüsü ile olan münasebetini tamamıyla fayda ve mantık prensipleri belirler. (Durmuş, 2016, s.79)

Sürülerin geniş otlaklara yönlendirilmesi, sulanması, bir araya toplanması, otlatılacağı ve yatırılacağı yerlerin seçimi tamamen çobanın bilgi, irade ve deneyimi bağlantılıdır. Aynı şekilde sürünün çoğalması, damızlık hayvanların sürüde tutulması, sağimlik ve kesimlik hayvanların belirlenmesinde, hayvanların hastalıklarının tedavi edilmesinde çoban önemli bir yer tutar. Dolayısıyla hayvancılığın bir hayat tarzı haline dönüştüğü Türk kültür çevresinde çobanlık ön plana çıkmaktadır. (Durmuş, 2016, s.79)

Kültürel süreklilik içerisinde çobanlar ve çobanlık Türklerin yaşadığı çevrelerde en önemli meslek grubu oluşturmuştur. Bu kapsamda çobanlıkla ilgili çeşitli kavramlar da ortaya çıkmıştır. Çobanın yamağına “çöne” adı verilmektedir. Çobanın soğuktan korunması ve yatması esnasında kullandığı keçeden giyeceğine ise kepenek adı verilmektedir. Kepenek günümüzde yaygın olarak kullanılan uyku tulumlarına bir model olabilir. (Durmuş, 2016, s.79) Türkçe de “çoban” adıyla belirtilen birçok unsura da rastlanılmaktadır. Bunlar zooloji, botanik, tıp, astronomi, edebiyat ve yemek kültürüyle ilgili tabirlerdir. (Durmuş, 2016, s.80)

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan çoban ve çoban kültürü destanlara da yansımıştır. Çoban kültü birçok Türk destanında da karşımıza çıkmaktadır. Manas destanında, Manas’ın Ulu Hatunu Kanıkey’in babası “koyun çobanı”, Manas ve ailesi “at çobanı”dır. Manas at çobanı olduklarından dolayı, koyun çobanı olan kabileye küçümseyerek bakmaktadır. Manasın oğlu Semetey Han bölümünde de Manas’ın yakın arkadaşı Kül-Çora dokuz çobanlı büyük sürüde çobanlara hizmet ederek vaktini geçirir. (Bars, 2010, s.58)

Kültür tarihimizin en önemli kaynaklarından biri olan Dede Korkut Hikayeleri’nde çobanla ilgili dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Söz konusu hikayelerden Salur Kazan’ın evinin yağlanması hikayesinde çoban kültürüne rastlanılmaktadır. *Salur Kazan av da iken obasını basan düşmanlar Salur Kazan’a vurulacak en önemli darbenin Kapılı Derbendinde bulunan on bin koyununu ele geçirmek olduğu söylemesi üzerine Şökli Melik “altı yüz kafir varsın koyun getirsin” dedi. Atlı yüz kafir atlandı, koyunun üzerine dört nala gitti. Gece yatarken*

Karacık Çoban kara kaygılı rüya gördü. Rüyasından sıçradı ayağa kalktı. Kıyan Gücü, Demir Gücü bu iki kardeşi yanına aldı. Ağılın kapısını berkitti. Üç yerde tepe gibi taş yığdı. Alaca kollu sopasını eline aldı. Ansızın Karacık çobanın üzerine altı yüz kafir yüklendi. (Ergin, 2014, s.41)

Kafir der;

“Karanlık akşam olunca kaygılı çoban,

Kar ile yağmur yağınca çakmaklı çoban,

Sütü peyniri bol kaymaklı çoban,

Kazan Bey'in penceresi altın otağlarını biz yıkmışız,

Tavla tavla koç atlarına biz binmişiz,

Katar katar kızıl devesini biz yedekte çekmişiz,

İhtiyarcık anasını biz getirmişiz,

Ağır hazine bol akçasını biz yağmalamışız,

Kaza benzer kızı gelini biz esir etmişiz,

Kırk yiğidi ile Kazan'ın oğlunu biz getirmişiz,

Kırk ince belli kız ile Kazan'ın helallisini biz getirmişiz,

Bre çoban uzağından yakınından beri gel,

Baş indirip bağır bas, biz kafire selam ver öldürmeyelim.

Şökli Melik'e seni iletelim, sana beylik at verelim”. (Ergin, 2014, s.42)

Çoban der:

“Lakırdı söyleme bre itim kafir.

İtim ile bir yalakta bulaşığımi içen azgın kafir.

Altındaki alaca atını ne översin.

Alaca başlı keçim kadar gelmez bana.

Başındaki tulganı ne översin bre kafir,

Başımdaki borküm kadar gelmez bana.

Altmış tutam mızrağını ne översin murdar kafir.

Kızılılık değneğim kadar gelmez bana.

Kılıcını ne översin bre kafir.

Eğri başlı çomağım kadar gelmez bana.

Okluğunda doksan okunu ne översin bre kafir.

Alaca kollu sapanım kadar gelmez bana.

Uzağından yakınından beri gel. Yiğitlerin darbesini gör öyle geç” dedi. (Ergin, 2014, s.42)

Derhal kafirler at teptiler, ok serptiler. Yiğitler ejderhası Karacık Çoban sapanının ayasına taş koydu attı. Birini atınca ikisini üçünü yıktı. İkisini atınca üçüncü dördünü yıktı. Kafirlerinin gözüne korku düştü. Karacık Çoban kafirin üç yüzünü sapan ile yere serdi. İki kardeşi okla vuruldu, şehit oldu. Çobanın taşı tükendi, koyun demez, keçi demez, sapanın ayasına koyar atar. Kafirin gözü korktu. Dünya alem kafirin başına karanlık oldu, der: “Murada, maksuda ermesin, bu çoban bizim hepimizi öldürür mü öldürür” dediler ve durmayıp kaçtılar. (Ergin, 2014, s.42-43)

Salur Kazan’ın evinin yağmalandığı hikayede çobanın önemi açıkça görülmektedir. Çoban gelen düşmanın teklifini kabul etmeyerek beyine sadakatini göstermiştir. Ayrıca düşmanın saldırısı karşısında sürüsünü korumuştur. Çobanın en önemli görevi sürünün otlatılması olduğu kadar her türlü tehlikeye karşı da korumaktır.

Dede Korkut hikayelerinden Bamsı Beyrek hikayesinde Basat’ın Tepegözü öldürdüğü hikayede Oğuzlar ani düşman baskınından göçerken düşürdükleri Basat’ı bir aslan beslemiş daha sonra Oğuzlar yine zamanla gelip yurduna göçtüklerinde Oğuz Han’ın at çobanının atın kanlarını emen yürüyüşü insan gibi aslanın olduğu haberini getirdiği görülmektedir. (Ergin, 2017, s.171) yine aynı hikayede Oğuzların yaylaya göçü esnasında obanın önünde giden ve bir pınar başında peri kızı ile görüşen Aruz’un çobanı Konur Koca Sarı Çoban’a da rastlanılmaktadır. (Ergin, 2014, s.172)

Türklerin yaşamış oldukları çevrelerde, özellikle hareketli hayat tarzının ön plana çıktığı sahalarda çoban ve çobanlıkla ilgili kültürleri çok geliştirmiştir. (Durmuş, 2016, s.81) Kültürel süreklilik içerisinde günümüz Anadolu'sunda çoban ve çoban kültürünü takip edebilmek mümkündür.

6.3.Madencilik

Bozkır kavimleri tarihin eski devirlerinden itibaren birçok madeni kullanmaktaydılar. Onların kullandığı madenler genel olarak altın, gümüş, bakır ve demirdi. Bozkır kavimlerin yurtlarının bulunduğu Orta Asya coğrafyasının bozkırlarında ise bu madenler bulunmaktaydı.

Türklerin yayılmış oldukları kültür coğrafyalarında bol miktarda altın cevheri mevcuttu. Altaylar ve çevresi altın üretimi bakımından bir merkez durumundaydı. Destanlarda da Türklerin altın madenini kullandıklarına dair bilgiler bulabilmek mümkündür. Örneğin Oğuz Kağan destanında, Oğuz Kağan gergedanı yakalamak için ayıyı tuzak olarak altın kuşağı ile bağlar. (Arat, 1970, s.2) Yine Oğuz Kağan destanında Uruz Bey'in oğlu Oğuz Kağan'a bağımlılık amacıyla çok sayıda altın getirdiği görülmektedir. (Arat, 1970, s.8) Oğuz Kağan bir sefer esnasında karşılaştığı evin duvarının altından olması onların altın madenini tanıdığını göstermektedir. (Arat, 1970, s.10) Dede Korkut hikayelerinde de otağların penceresi altın olarak anlatılmaktadır. Şu destanın da ise Türk hakanının askerlerinin Zülkarneyn'in ileri karakollarına baskın yaptığı bir gece Türk hakanının askerlerinden biri Zülkarneyn'in askerlerinden birine kılıçla vurmuş ölen adamın kemerinde bulunan altınlar kana bulanarak yere dökülmüş. Ertesi sabah Türkleri kana bulan altınları görünce bunlara altın kan demişler ve hemen orada bulunan bir dağa bu adı vermişlerdir. (Sakaoğlu, 2014, s.204) Türkler altından paralar da yapmışlar Dede Korkut hikayelerinde görülen altın akça bunun en güzel örneğidir.

Türkler yalnızca altını ticari amaçlı kullanmamışlar tıpkı Alp Er Tonga destanında "demir zırhı altın işlemelidir" şeklinde belirttiği gibi altını ip haline getirerek elbise yapmışlardır. (Sakaoğlu, 2014, s.198) Bunun en güzel örneği Kazakistan Alma-Ata yakınlarındaki Esik kurganından çıkarılan altın elbise adam da görebilmek mümkündür. Türkler altın madenini tanımakta ve onu yaygın olarak da kullanmaktaydılar. Hatta ondan elbise bile yapmaktaydılar ki bu da kültür seviyesinin ne kadar ileri olduğunun açıkça göstergesidir.

Bozkır coğrafyasında çok miktarda bakır madeni bulunmaktadır. Türkler bakır madenini bilinmekteydiler. En eski devirlerden bu yana Semerkant ve Fergana dağlık bölgesinde bakır elde ediliyordu. Yazılı kaynaklarda bakır adıyla anılan yerlerin bakır madenine işaret ettikleri de görülmektedir. Örneğin Bakırlı, yani bakırlı Balasagun'a yakın bir yer adı olarak belirtilmektedir. Bu şekilde şehir ve dağların isimleri şüphesiz oralarda bakır çıkarıldığından ya da işlendiğinden almış görünmektedir. (Durmuş, 2016, s.270) Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan okunun bakır olduğunu söylemektedir. Bu da bakır madeninin destanlara da yansıdığına en önemli göstergesidir. (Arat, 1970, s.3)

Türk ülkelerinin en önemli madenlerinden biri de gümüş idi. Kaynaklarda belirtildiği üzere, Talas yöresinde madenler vardı. Şelçi şehri ve civarında gümüş madeni bulunuyordu. (Durmuş, 2016, s.270) Türkler gümüş madenini de tanımaktaydılar Şu destanında Türk hükümdarı Şu'nun gümüşten bir havuzu olduğu içine su doldurup ördek ve kazları yüzdürdüğü görülmektedir. (Sakaoğlu, 2014, s.202) Türkler gümüş madeni kıymetli süs eşyaları yapımında ve para olarak kullanmışlardır.

Türklerin en çok elde ettikleri maden demirdi. Onların yayıldığı kültür coğrafyasında bol miktarda demir cevheri bulunuyordu. Altaylar ve çevresinde çok eski devirlerden beri demir cevheri vardı. Çin kaynaklarına göre, Yenisey'in yukarı yatağı dolaylarında eskiden beri demir filizi toplanıyordu. (Durmuş, 2016, s.270) Türklerin yaşadıkları kültür coğrafyalarında maden döküm yerlerine rastlanılmıştır. Baykal gölünün doğusunda Ulan-ude şehri yakınındaki Aşağı İvolgi'de demir döküm yerlerine rastlanılmıştır. Demir eritme ocakları da bunların yanında bulunmuştur. Yenisey bölgesinde demir cevherlerine yakın yerlerde demir ocakları bulunmuştur. (Durmuş, 2016, s.271)

Türklerin diğer toplumların üzerinde kolayca siyasi hakimiyet kurmalarını demir madeni sağlıyordu. Onların fetih hareketlerinde asıl rol oynayan maden, daha önceki çağlarda da bilinen bakır, tunç ve altın değil, demir idi. (Durmuş, 2016, s.95) Demir madeninden yapılan silahlar ve aletler sayesinde bozkır kavimleri diğer kavimler üzerinde kolayca hakim olabilmişlerdir. En eski devirlerden beri Türklerin yaptığı seferlerde mühim rol oynayan iki unsur olmuştur. Bunlar at yetiştirme ve madencilik, özellikle demirciliktir. Türk, Çin ve Arap tarih ve coğrafya kaynaklarının hepsinde Türklerin atalarının demirci olduğundan söz edilmektedir. (Durmuş, 2016, s.92)

Türk kültür çevresinde demirin önemi destanlara da yansımıştır. Özellikle de Ergenekon destanı demir kültürünü en iyi şekilde yansıtmaktadır. Ergenekon destanının Reşideddin'in

Cami'üt-Tevarih adlı eserindeki rivayeti şu şekildedir; “Daha önce Moğol adı verilen bu boyların, aşağı yukarı 2.000 sene önce, Türk boyları ile araları açılmış ve birbirlerine düşman olmuşlardı. Bu düşmanlık, o kadar büyümüş ve inada dökülmüştü ki, birbirlerini ortadan kaldırmak için durmadan savaş ediyorlardı. Sözlerine inanılır, doğru sözlü ve bilgili kişilerin anlattıklarına göre Türk boyları, Moğollara karşı galip gelmişler ve onları öldürmüşlerdi bu mağlup edilen boylardan, iki kadınla, iki erkekten başka bir kimse kalmamıştı. Bu iki ev halkı da gelirden bizi öldürürler diye, sarp ve kayalık bir yere kaçıp, saklanmışlardı. Bu saklandıkları yerin etrafı, hep dağlar ve ormanlar ile örtülü imiş. Dimdik dağlarla çevrili olan bu yerin, girilip çıkılacak bir geçidinden başka bir yerde yokmuş. Bu geçidden bile bin bir güçlük ve zorlukla girilip çıkılmış. Dağların orta yeri ise, dümdüz ve çayırılık bir ova imiş. Bu ovanın adına da Ergenekon derlermiş. Kon sözünün manası, dağ beli, geçit demektir. Ergene ise sarp anlamına gelen bir sözdür. Düşmanın kılıcından kurtularak sağ kalan bu iki kişinin adı, Negüz ve Kıyan idi. Onlar senelerce o güzel ova içinde yaşadılar ve yavaş yavaş soyları da çoğalmaya başladı. Bu dağların arasında sıkışarak çoğalmaya başlayan halklar, artık bu dağ ve ormanlıklar içinde yaşayamaz hale gelmişlerdi. Çünkü buralar, onlara çok dar geliyordu. Yaşamak da, artık çok güçleşmişti. Dağlar arasındaki tek geçitten geçmekte yine çok zor idi. Hepsi bir araya gelip, bu dar geçitten nasıl geçeceklerini düşündüler ve kurtuluş için bir yol aradılar. Hemen bu geçitte bir demir madeni vardı. Bu madeni işletir ve onları eriterek, daima demir çıkarırlardı. Başka bir yol bulamayınca, bu demir kapıyı eritip, oradan çıkmaya karar verdiler. Hepsi bir araya gelip, ormandan odunlar topladılar ve eşeklerle, yük yük kömürler getirdiler. Ayrıca da körükler yaptılar. Bu körükleri yapmak içinde yetmiş baş at ve öküz kestiler. Bunların derilerini soyup sepilediler. Topladıkları dağ gibi odun ve kömürleri geçidin önüne yığdılar. Körükleri öyle dizdiler ki, ateş yanıp da körükler üflenmeye başlayınca dağ hemen eriyip, delinecekti. En sonunda ateşler yandı, körükler işledi ve geçit de eriyip parçalandı. Bu sırada, pek çok da demir elde edilmişti. Tabii olarak yolda açılınca, içeride hapsolan halkın hepsi, dışarıya kolaylıkla çıkabildiler. Bu suretle bozkırlara yayılıp, her biri bir yerde yerleştiler. (Ögel, 2014, s.70-71)

Buradan Türklerin daha önceden demir madenini tanıdıkları ve onu kullandıkları ayrıca demiri eritme yöntemlerini bildikleri görülebilmektedir.

Ergenekon destanın bir başka rivayeti ise şu şekildedir; Göktürkler eski Hunların soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, Aşina adlı bir ailede türemişlerdir. Sonra dan çoğalarak, ayrı oymaklar halinde yaşamağa başladılar. Daha

sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. Mağlubiyetten sonra Göktürkler bu memleket tarafından soyca öldürüldüler. Tamamen öldürülen Göktürkler içinde, yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. Lin memleketinin askerleri, çocuğunun küçük olduğunu görünce, ona acımışlar ve onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak gitmişlerdi. Bu sırada çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek çocuğu besledi. Çocuk, bu şekilde büyüdüktan sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamaya başladı. Kurt da bu çocuktan bu yolla gebe kaldı. Göktürkleri mağlup eden ve hepsini kılıçtan geçiren Lin memleketinin kralı, bu çocuğun hala yaşadığını duydu ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurt ile çocuğu yan yana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt onları görünce hemen kaçtı ve Kao- chang memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda, derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova, baştan başa ot ve çayırarla kaplı idi. Çevresi de birkaç yüz milden fazla değildi. Dört yanı, çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt, kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu. Zamanla bu on çocuk büyüdü ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi işte Göktürk devletinin kurucularının geldikleri, Aşına ailesi de bu On-boy'dan biridir. Onların oğulları ve torunları çoğaldılar ve yavaş yavaş yüz aile haline geldiler. Birkaç nesile geçtikten sonra, hep birlikte mağaradan çıktılar. Ju-julara tabi oldular. Altay eteklerinde yerleştiler. Bundan sonra da Juan Juan devletinin demircileri oldular. (Ögel, 2014, s.25)

Ergenekon destanın bu rivayeti bir çok tarihi bilgiyi desteklemektedir. Örneğin Göktürk devletini kuran Aşına ailesi ilk zamanlar Juan Juanların demirciliğini yapıyorlardı. Daha sonra bu devlete isyan ederek Göktürk devletini kurmuşlardır. Destanda yerleştiklerini belirttiği Altay dağlarını demir madenin bulunduğu bir bölgedir.

Türklerin demirci bir millet olduğunu Türk atasözlerinde de görebilmek mümkündür. Bunun en güzel örneği Divanü Lûgat-it Türk'te görülmektedir. Burada “yığaç uzun kes, temür kısa kes” sözü yer almaktadır. Aslında da anlaşıldığı gibi günümüzde “ağacı uzun kes, demiri kısa kes” manasındadır. Burada ağaç kestiğin zaman uzun kes, demir kestiğin zaman kısa kes; çünkü demir uzatılabilir denilmektedir. Bu söylenenlerden Türklerin demiri uzatılabilme yeteneğine sahip oldukları ve demir uzatma tekniğini bildikleri ortaya çıkmaktadır. Diğer Türk atasözlerinden de Türklerin demirciliği ve Türk kültür çevresinde demire verilen önem belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır. (Durmuş, 2016, s.99)

6.4.Ticaret

Türk devletleri komşu milletlere genellikle başta at olmak üzere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk, hayvani gıdalar satarlar, karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlardı. Asya Hunları, Göktürkler, Uygurlar Çin ile Batı Hunları da Bizans ile bu esaslarda ticaret anlaşmaları yapmışlardır. (Kafesoğlu, 2010, s.312)

Eski Türk ekonomisi hayvancılığa dayanıyordu. Bundan dolayı Türklerin ihraç ettikleri mallar arasında canlı hayvan ve hayvan ürünleri baş sırada yer alıyordu. Mesela Hun Türkleri, M.S. 52 yılında Çin'e çok miktarda sığır sevk etmişlerdir ve bu malları Çin pazarlarında satmışlardır. Yine aynı Hun Türkleri, aynı tarihte, Çin sarayına haraç adı altında at ve kürk sunmuşlar karşılığında ipek almışlardır. (Koca, 2010, s.165)

Türk ticari hayatında uzun zaman dilimin değiş-tokuş önemli bir yer tutuyordu. Eski dünyada paranın ortaya çıkması ve kullanımından sonra Türkler tarafından da ticarete para kullanılmıştır. (Durmuş, 2016, s.273) Türklerin para kullandığı Dede Korkut hikayelerine de yansımış olup söz konusu hikayelerde geçen altın akça tabiri paranın kullanıldığının en önemli göstergesidir.

Dede Korkut hikayelerinden Bamsı Beyrek hikayesinde Türklerin ticareti hayatına dair az da bilgi bulabilmek mümkündür. *Bamsı Beyrek hikayesinde Bamsı Beyrek dünyaya geldiğinde buna sevinen babası Bay Börü Bey tüccarları yanına çağırdı ve onlara şöyle buyurdu. "Bre Tüccarlar Allah bana bir oğul nasip kıldı, varın Rum diyarına benim oğlum büyüyene kadar, onun için güzel hediyeler getirin."* Tüccarlar gece gündüz yol gittiler, İstanbul'a geldiler. Çok güzel, nadide armağanlar gördüler Bay Börü'nün oğlu için bir deniz tayı, boz aygır, ak kirişli sert bir yay, altı kanatlı bir gürz, alarak yol hazırlığı yaptılar. (Gömeç, 2009, s.359) Burada görülen tüccarlar ticari hayatın olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu hikayede ipek yoluna da işaret edilmektedir. Şöyle ki, Dede Korkut hikayelerinin meydana geldiği coğrafya Azerbaycan ve İran coğrafyası olup tüccarların geldiği yer ise Rum diyarı İstanbul'dur. Söz konusu tüccarlar İstanbul'a gelebilmek için muhtemelen Çin'den başlayıp İstanbul'a kadar devam eden İpek yolunun Anadolu kısmındaki yolu kullanarak İstanbul'a ulaşmışlardır. İpek yolu Türklerin hem siyasi hem de ekonomik hayatlarında önemli derecede rol oynamıştır.

Türkler ticareti belirli bir yerde toplanmak suretiyle yapmaktaydılar. Onların toplanarak ticaret yaptıkları yerler pazar haline gelmişlerdi. En çok ticareti yapılan malların adı pazara

veriliyordu. Örneğin Hun-Çin sınırında özel bir pazar oluşmuştu. Bu pazarın adı At Pazarı şehri olarak biliniyordu. (Durmuş, 2016, s.275) Günümüzde Ankara da ise at pazarı, koyun pazarı, saman pazarı gibi yer adları geçmişten günümüze kültürel sürekliliğin bir yansıması olarak devam etmektedir.

7- SONUÇ

Bozkır kavimleri ortaya çıktığı Orta Asya coğrafi çevre şartları neticesin de bozkır kültürünü diğer bir adı ile atlı göçebe kültürünü oluşturmuştur. Bu kültür tamamen özgün bozkır kavimlerine kendine has bir kültürdür. Bozkır kavimlerinin oluşturduğu bu kültüre dair hem yazılı hem de arkeolojik kaynaklardan bilgi edinmek mümkündür. Bozkır kavimlerinin kültürüne dair sözlü kaynaklarda en az diğer kaynaklar kadar bilgi sunmaktadır. Bu sözlü kaynaklar, destan ve efsanelerden meydana gelmektedir. Destan ve efsanelerden bozkır kavimlerinin siyasi, sosyal, askeri, dini, ekonomik olmak üzere temel konuları aydınlatacak bilgiler edinebilmektedir.

Destan ve efsanelerden elde edilen bozkır kavimlerinin siyasi hayatın da Bozkır kavimlerinde hükümdar halkını yöneten bir yöneticiden ziyade onları koruyan ve kollayan bir baba rolünü üstlenmiş görülmektedir. Tanrı dan kutla başa gelen hükümdar, güçlü, bilgili, cesur gibi özellikleri sayesinde devletini mutlak iktidarla yönetmiştir. Devleti hem iç hem de dış tehditlere karşı korumuş ve geliştirmeye çalışmıştır. Devlet yönetiminde hükümdarın yanında; hatunu, oğulları ve veziri gibi birçok kişi yer almaktaydı. Hükümdarın yetkisi sınırsız değildi devlet içerisinde bir de meclis bulunmaktaydı. Bozkır kavimlerinde devletin üzerinde bulunduğu vatan toprağı ise son derece kutsaldı. Hükümdar ve halk bu toprağı korumak için mücadele etmekteydiler. Vatan toprağının kaybedilmesi ise tıpkı Uygurların Göç efsanesinde anlatıldığı gibi felakete yol açmaktaydı. Oğuz Kağan destanında olduğu gibi hükümdarın en büyük hayali ise tüm bozkır kavimlerinde olduğu gibi cihan hakimiyeti gerçekleştirmektir. Bozkır kavimlerinin hemen hemen tüm hükümdarları bunun için çabalamışlardır. Hükümdarın verdiği ulu toylar hem hükümdarın gücünü göstermekteyken hem de halk ile devlet arasında bağları güçlendirmiştir. Oğuz Kağan destanın İslami versiyonundaki bu ulu toya baktığımız da devlet protokolünü de görebilmekteyiz.

Bozkır kavimlerinin sosyal hayatına dair destan ve efsanelerde bilgiler yer almaktadır. Dede Korkut hikayeleri toplumun temeli olan ailenin oluşumu anlatmaktadır. Aileyi anne , baba ve çocuklar meydana getirmekteydi. Baba aile tipinin hakim olduğu bozkır kavimlerinde kadın kocası kadar söz sahibiydi. Erkek çocukların eğitimi babaya, kızların eğitimi ise anneye düşmekteydi. Ailenin oluşumda öncelik evlenmekti. Evlenmek isteyen erkek Bamsı Beyreğ'in Dede Korkut'u gönderdiği gibi görücü göndermekteydi. Bu görücü ye kız tarafı başlık miktarını söylemekteydi. Ancak başlıktan kızın bir ticari eşya gibi algılandığı sonucu çıkmamalıdır. Başlık evliliğin garantisidir. Başlık parası ödendiği zaman küçük düğün olarak adlandırılan nişan yapılmaktaydı. Daha sonra esas düğün yapılmaktaydı. Bozkır

kavimlerinde çocuğu olmayan bir aile durumunu da yine destanlardan Dirse Han oğlu Boğaç Han hikayesi açıklamaktadır. Çocuğun olmayışı felaket ve soyun tükenmesi olarak algılanmaktaydı. Bozkır kadınlar iffetine ve namusuna son derece düşkün oldukları destanlarda da yer almaktadır ve kadınlar eşlerine son derece sadakatle bağlıdırlar. Bozkır da aile den sonra yemin kavramına rastlanmaktadır. Bu bozkır insanın sözüne güvenilir olduğunu belirtmektedir. Bir şeyi yapmak için söz verildiğinde tanrısal öfke veya bir durum için ant içilmekteydi.

Bozkır toplumları yaşanılan coğrafyanın getirdiği şartlar neticesinde kendilerine has bir yemek kültürü oluşturmuşlardır. Oğuz Kağan destanında görülen çiğ et ve kıymız gibi yiyeceklerden de anlaşıldığı gibi özellikle hayvansal ürünleri tüketmişlerdir. Bu hayvansal ürünleri yedikleri gibi bozkır insanı hayvanların derisinden ve yününden kendine özgü giyecekler yapmıştır. Bu giyecekler yazılı kaynakların ifade ettiği ve de tasvirlerde görüldüğü kadarıyla günümüz modern kıyafetine oldukça yakındır bu da bozkır kültürünün ne kadar ileri olduğunu göstermektedir.

Coğrafi çevre şartları neticesinde daima mücadele içerisinde olan bozkır kavimleri kendine özgü ordu- millet anlayışına dayanan bir ordu teşkilatı meydana getirmişlerdir. Bu ordu teşkilatının temelini alplar oluşturmuştur. Her aile çocuğun bir alp olmasını beklemekteydi. Esasında çocuk da alp olarak kendini ispatlamakta ve böylece toplumda yerini almaktaydı. Sadece erkekler değil Banu Çiçek ve Selcen Hatun gibi kızlarında alplar gibi savaştığı görülmektedir. Alpin savaşta en önemli silah arkadaşı olarak Bamsı Beyrek'inde dediği gibi kardeş olarak görülen at idi. At bozkır toplumu için son derece önemliydi. Çünkü at sayesinde savaşa gidilmekte uzaklar yakın edilmekteydi. Bozkır kavimlerinde süvari olarak savaşan alpların en önemli silahları ok ve yaydı. Yakın silahları ise kılıç, kama ve mızrak oluşturmaktaydı. Bozkır ordusu daima hücumu hazır olduğu için kendini savunma amacıyla zırhlar kullanmaktaydılar bunlara Alp Er Tonga'nın giyiminin anlatıldığı Şehnamedeki gibi demir giyim olarak adlandırılıyordu. Bu zırhlar diğer ordularda olduğu savaşçıyı hantal hale getirmemekteydi. Alpin zırhını derine üzerine aplike edilen pullar ile daha esnek hale getirilmekteydi. Alpin en yakın silah arkadaşı olan atlarda zırhlarla kaplanmaktaydı. Çünkü savaşta atın yaralanması veya ölmesi neticesinde alp savaşamaz duruma gelebilirdi. Böylelikle yayan erin ümidi olmaz diyen Dede Korkut'u doğrulamaktadır. Savaşta alpin ve kullanılan silahların yanı sıra önemli unsurlardan biri de taktiktir. Bozkır kavimlerini özellikle turan taktiğini çok başarılı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir.

Bozkır kavimlerinin yaşadığı çevre kültürünün bir ögesi olan dini yaşamı da etkilemiştir. Gök Tanrı dinine inan bozkır insanı kendine has dini inanç ve adetleri vardır. Tanrının birliğine yoktur şüphe diyerek tek tanrıya inandığı belirten bozkır insanı tabiat güçlerine de saygı duymaktadır. Ağaç inancı, Dağ inancı, Su inancı gibi inançlar tanrı değil ama tanrıya ulaştırıcı ve yakınlaştıran yol olarak görülmektedir.

Bozkır coğrafyasının şartları neticesinde şekillenen bozkır ekonomisinin temeli hayvancılığa dayanmaktaydı. Büyük sürüler halinde at ve koyun besleyen bozkır insanı demir, altın, gümüş, bakır gibi birçok madeni de tanımaktaydı. Elde ettiği ürünlerin fazlasını satmak ve kendi ihtiyaçları olan ürünleri de almak için ticaret yapılmıştır.

Bir milletin milli destanlara sahip olması o milletin tarih ve kültürünün en önemli kanıtıdır. Destan ve efsanelerde bilgi kırıntıları halinde bulunan kültürel unsura bakıldığında hiç kaybolmadan günümüzde de halen geçerliliği koruduğu görülmektedir. Yine de bu kültürel köklerinin ne kadar sağlam olduğunun göstergesidir. Destan ve efsanelerde bir milleti millet yapan her türlü unsura rastlamamak mümkündür. Türk tarih ve kültürünün birçok unsurunu destanlar içinde bulabilmek son derece mümkündür.

KAYNAKÇA

- Arat, R. (1970). Oğuz Kağan Destanı, İstanbul: MEB Yayınları.
- Arat, R.(1959). Kutadgu Bilig (7. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ataç, G. (?). İskitlerde Hekimlik.
- Atsız, H. N. (2015). Türk Tarihinin Meseleleri (12.Baskı), İstanbul: Ötüken yayınları.
- Bars, M. E. (2014). Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (27), 379-398.
- Cebeci, İ. (2016). Bozkır Toplumlarında Yaratılış ve Tabiat Olaylarına İnanış, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Çay, A. (1988). Türk Ergenekon Bayramı Nevruz (2.Baskı), Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Çınar, A. A. (2002). “Destanlarda Alp Tipi At” Milli Folklor Dergisi, Sayı, 56
- Çobanoğlu, Ö. (2015). Türk Dünyası Epik Destan Geleneği (4.Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları
- Durmuş, İ (1997) “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At” G.Ü FEF. S.B.D. Cilt, 1 Sayı;2,Sf:13-19, 2007
- Durmuş, İ (2007b) Sarmatlar, Ankara: Kaynak Yayınevi.
- Durmuş, İ. (2002). “Vusunlar”, Türkler, C. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Durmuş, İ. (2004). İskitlerde ölü gömme geleneği. *Milli Folklor Dergisi*, Sayı. 61
- Durmuş, İ. (2007). İskitler, Ankara: Kaynak Yayınları
- Durmuş, İ. (2009). “ *Türk Kültür Çevresinde Ant*”, Milli Folklor Dergisi, Sayı:84
- Durmuş, İ. (2009). Bilge Kağan, Bilge Költigin ve Bilge Tonyukuk, Ankara, Maya Akademi Yayınları
- Durmuş, İ. (2013) Türk Tarihinin Öncüleri, Ankara: Akçağ Yayınları
- Durmuş, İ. (2014). “*Türk Kültür Çevresinde Kırmızı*”, Milli Folklor Dergisi, Sayı;104

Durmuş, İ. (2016) Türk Kültürüne Giriş, Ankara: Akçağ Yayınevi

Durmuş, İ.(2011) “*Türklerde Kan Kardeşliği ve Ant ile ilgili Unsurlar*” Milli Folklor Dergisi, Sayı,89

Erbay H. (2016). Dede Korkut Kitabı, Han’ım Hey, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları

Ercilasun, A.B, (1986) “*Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler*”, Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.

Ergin, M. (2012) Orhun Abideleri, (46. Baskı) İstanbul: Boğaziçi Yayınları

Ergin, M. (Tarihsiz) Şecere-i Terakime, Türklerin Soy Kütüğü, İstanbul: Tercüman Yayınları

Ergin, M.(2014). Dede Korkut Kitabı (50. Baskı), İstanbul, Boğaziçi Yayınları,

Esin, E. (2001) Türk Kozmolojisine Giriş, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Gökdağ B.- Üçüncü K. (2015). Başlangıcından Günümüz Türk Destanları (2.baskı), Ankara: Akçağ Yayınları

Gökyay, O.Ş. (2007). Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Gömeç, S. (2009). Türk Destanların Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları

Gönüllü, A.R. (1988). “*Yağmalı Toya Dair Notlar*” Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı:17.

Güler, S.(2010) “*Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları*”, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı :26

Güngör, H.- Günay. Ü. (2009) Türklerin Dini Tarihi (5.baskı), İstanbul: Rağbet Yayıncılık

Gürsoy, E. (1995). Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü

Herodotos (2015) Herodotos Tarihi (25. Baskı), Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

İnalcık, H. (2011) Kuruluş ve İmparatorlu Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi, İstanbul, Timaş Yayınları

- İnan, A. (1998a). Makaleler ve İncelemeler (3.Baskı), C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- İnan, A. (1998b). Makaleler ve İncelemeler (2.Baskı), C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2015). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar (8. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- İzgi, Ö. (2014). Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2010). Türk Milli Kültürü (29. Baskı), İstanbul: Ötüken Yayınları
- Kaplan, M. (2014) Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, Tıp Tahlilleri (9. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karakaş, S. (2009) “ *Kut-Tanrı İlişkisi Bağlamında Türklerde Yönetim Erkinin İlahi Temelleri*”, Ankara: G.A.E.F. Dergisi, Özel Sayı, Cilt, 29, s.29-44.
- Kaşgarlı, M. (2015). Dîvânü Lugât’it-Türk (2.Baskı), Çev. Ahmet Bican Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2005). Selçuklular’da Ordu ve Askeri Kültür, Ankara: Berikan Yayınevi
- Koca, S. (2010). Türk Kültürünün Temelleri-2, Ankara: Pelin Ofset Tipo Matbaa
- Koca, S. (2011). Selçuklu Devri Türk Tarihinin Meseleleri, Ankara: Berikan Yayınevi
- Köprülü, M.F. (1966) Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Ocak, A. (2015). Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri (11. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuz, Ö. (2004). “*Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları*”, Milli Folklor Dergisi, Sayı, 62, sf.5-7.
- Orkun, H.N. (2011) Eski Türk Yazıtları (3.Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Ögel, B. (1987). Türk Kültür Tarihine Giriş, IV, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Ögel, B. (2001). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişim Çağları, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (2014a). Türk Mitolojisi, C.I, (6. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Ögel, B. (2014b). Türk Mitolojisi, C.II, (6. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Ögel, B. (2015). Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi C.I (2.Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Ögel, B. (2016) Türklerde Devlet Anlayışı, İstanbul: Ötüken Yayınları
- Roux, J. P. (1999). Altay Türklerinde Ölüm. İstanbul: Kabalcı yayınevi
- Roux, J. P. (1994) Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çev; Aykut Kazancıgil, İstanbul: İşaret yayınları
- Sakaoğlu,S.-Duymaz A.(2014). İslamiyet Öncesi Türk Destanları(9. Baskı), İstanbul: Ötüken Yayınları
- Sümer. F. (1999) Oğuzlar, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları
- Şahin, H. İ. (2012). “*Türk Destanlarındaki Aile Algısı Üzerine Bir Değerlendirme*” Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı:33
- Şeşen, R. (2010). İbn Fadlan Seyahatnamesi, İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Tekin, T. (2014). Orhon Yazıtları (5.baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Tepekaya, M. (2002). “*Türk Kültüründe ve Tarihinde Nevruz*”, Türkler C.III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Togan, Z. V. (1981) Umumi Türk Tarihine Giriş (3. Baskı), İstanbul: Enderun Kitabevi
- Togan, Z.V. (1982). Oğuz Destanı (2.baskı), İstanbul:1982
- Tutar, H. (2002). “*Tarihte ve Mitolojide Nevruz,*” Türkler C.III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Yıldırım. E. (2017). “Türklerdeki Evren Anlayışının Mezopotamya Mitolojik Anlatımlarıyla Mukayesesi”, Bilig Dergisi, Sayı:81

Yıldız, N. (2015) Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanları, Ankara: Akçağ Yayınları

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Narşap Mazhar
 Uyuğu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 14.09.1991 Ayaş
 Medeni hali : Bekar
 Telefon : 05054183253
 e-mail : narsapmazhar@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi- Eskiçağ Tarihi	Devam Ediyor.
Lisans	Gazi Üniversitesi- Tarih	2014
Lise	AYAŞ Ç.P.L	2010

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
YOK	Yok	Yok

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

- ✓ “Dede Korkut Hikayeleri Işığında Toy Geleneği ve Çeşitleri”, IV. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu, Ankara, 2016
- ✓ “Destanlar Işığında Bozkır Kavimlerinde Bozkır Kavimlerinde Askeri Hayat”, I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni, Erzurum, 2017
- ✓ “Dede Korkut Hikayelerinde Göre Bozkır Kavimlerinde Ekonomik Hayat”, Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu, Ankara, 2017
- ✓ “Bozkır kavimlerinde Askeri Hayat”, IV. Genç Tarihçiler Öğrenci Çalıştayı, Aksaray, 2017